

1946. március 3-án születtem Tótiban. A Bisztra-parti vadon állandó kikapcsolódást, szórakozást és tanulást is jelentett. Általános iskoláimat Tótiban végeztem, középiskolai tanulmányaimat a számomra oly kedves Szilágysomlyón kezdtem és fejeztem is be. 1972-ben szereztem magyar és román tanári oklevelet a Marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskolán. 1981 óta Margittán élek és dolgozom. A negyvennégy évi pedagógusi pályafutásom alatt végigtanítottam a tantervet, közben szereztem egy szobrász oklevelet, 1985-től színjátszó-kört vezettem és rajzmodellezést tanítottam. 1990 után a rajztanítás mellett a magyarság történelmét is tanítottam az általános iskolában. A munka mellett faragtam fát és követ, családi síremléket, sírköveket és lármafát, sokak szerint szobráskodtam. 2010 szeptemberétől nyugdíjas vagyok.

MÉSZÁROS ZOLTÁN

Sejtettem, sőt reméltem is, hogy távoli rokonom, egykori osztálytársam, földim, Mészáros Zoltán tanár-tarsolyából egyszer előhúz majd valami különös kézirat-köteget, mely legendák és valós tények ívéen, apostolok lován, akkurátusan körbejárja szűkebb páttriánkat, Tótit, ahonnan régen elbitangoltam bár, de álmaimban még ma is vissza-visszajárok. Emlékező könyve, mint régen látott kedves ismerős belém karol, mesél jóízűen, hitelesen és igényesen. Nemcsak vésője, kalapácsa, de tolla is imponáló. Szóval: könyve sodróan, ízesen olvastatja magát. Öröömre szolgál, hogy a nagybecsű olvasó szíves figyelmébe ajánlhatom. Én bizony kerteles nélkül kimondom: író született! Higgyenek nekem.

Gittai István
költő

Mészáros Zoltán • FALU A RÉZ-HEGYSÉG LÁBÁNÁL

Mészáros Zoltán

FALU A RÉZ-HEGYSÉG LÁBÁNÁL

A B I S Z T R A M E N T I T Ó T I

HELYTÖRTÉNETI, CSALÁDTÖRTÉNETI
ÉS ANEKDOTIKUS MEGKÖZELÍTÉSBEN

Nagyvárad
2011

Mészáros Zoltán • FALU A RÉZ-HEGYSÉG LÁBÁNÁL

Mészáros Zoltán

FAHU A RÉZ-HEGYSÉG
LÁBÁNÁL

A BISZTRA MENTI TÓTI HELYTÖRTÉNETI,
CSALÁDTÖRTÉNETI ÉS ANEKDOTIKUS
MEGKÖZELÍTÉSBEN

Nagyvárad

2011

A borítón Kristófi János festőművész *Tóti* című tollrajza látható

A könyvet szerkesztette és a szerző portréját készítette:
Mészáros Zoltán Endre

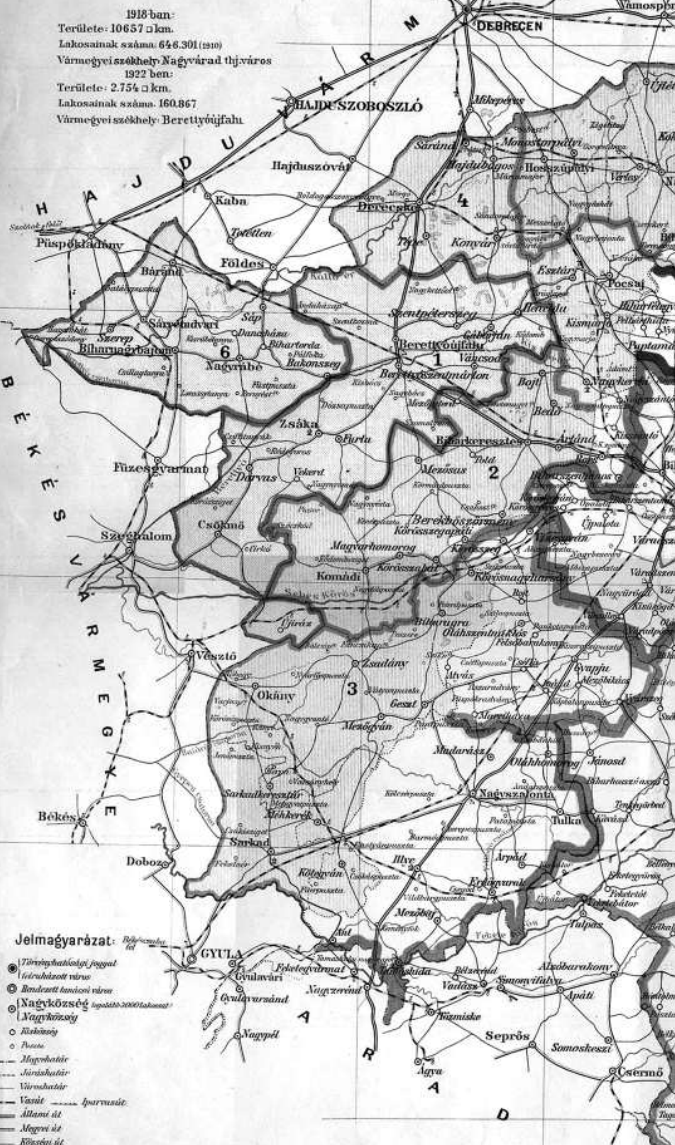
© Mészáros Zoltán, 2011

*Fiaimnak, unokáimnak és minden szülőföldjét, népét és anyanyelvét
féltő-szerető becsületes embernek ajánlom*

BIHAR VÁRMEGYE TÉRKÉPE.

Hivatalos adatok alapján átdolgozta.
Csáki István

1918-ban:
Területe: 10657 □ km.
Lakosainak száma: 648.301 (1910)
Vármegyei székhely: Nagyvárad thj város
1922-ben:
Területe: 2.754 □ km.
Lakosainak száma: 160.867
Vármegyei székhely: Berettyóújfalu

Amegye megszállott területe a háború előtt,
a megnarcolt terület a jelenlegi közigazgatási
beosztást tünteti fel.

Mérték 1:400000

10 20 30
kilométer

BIHAR
VÁRMEGYE
TÉRKÉPE
(Csáki
István, 1918)

ELŐSZÓ HELYETT

Nehézzen, de nekifogtam végre, hogy leírjak valamit abból, amire emlékszem és ami megmaradt.

Úgy próbálom leírni, mintha beszélgetnénk, mint amikor szó szót követ, egyik gondolat követi a másikat.

Kommentárt is fűzök hozzá, ahol úgy látom, hogy ez nem elhomályosítja, hanem világosabbá teszi azt, amit el akarok mondani. Kifejezésre jut saját véleményem is, de csak addig, amíg nem megy az elmondandók rovására.

Ahol történelmi hűség szükségeltetik, ott igyekszem azt betartani.

Az élő személyeket csak ott nevezem nevükön, ahol az nem sérti senki-
nek sem a becsületét, sem az utódok önérzetét.

Megpróbálok bizonyos rendszer szerint dolgozni, ha ez nem sikerülne, elnézést kérek előre is!

Margittán, 2009. december 12-én

Mészáros Zoltán

AZ ÉN FALUM

Aki elolvassa Tóti község monográfiáját, nagyon sokat megtud a faluról. Megismeri a történelmét, földrajzát, jelenét is egy kicsit, talán nem is lesz számára többé közömbös, lehet, hogy meg is szereti és érdeklődéssel követi sorsának további alakulását.

A falu nem olyan, mint a város, még egy „iciri-piciri” várostól is különbözik, mert itt mindenki ismer mindenkit, úgy mondják, mindenki tudja, mi fő a másiknak a „fazakában”. Ismerik egymás örömét, gondját, baját, itt nem lehet elmenni közömbösen a másik mellett, együtt örülnek, együtt is próbálnak kimászni a bajból; tudják, ha valaki beteg, de a névnapokat is számon tartják. Itt mindenki köszön mindenkinek, nem lehet az önzésbe menekülni, mert ha nem akarod, akkor is megkérdezik, hogy vagy és legalább jó egészséget, vagy jó napot kívánnak. Amikor egy idegen jön a faluba és keres valakit, jaj neki, ha nem köszön; biztos, hogy a falu másik végén köt ki, ha nem veszi észre, hogy hol vétett, lejárhatja a lábát, míg megtalálja katona cimborája házát, hiába szorongatja a cédulát a címmel. Megvan a házszám is, úgy érzi, jó irányba halad, de egyszer csak azon veszi észre magát, hogy egyre távolabb került céljától. Aki köszön, a szemébe néz annak, akivel beszél, nyílt, látszik rajta, hogy nem takargat semmit. Őt talán még el is kísérik, vagy adnak mellé egy gyereket, hogy megmutassa a legrövidebb utat, házszám nélkül is odatalál.

Megpróbálom a magam módján bemutatni a falut és határát, környékét, úgy, ahogyan az emlékeimben él. Megpróbálok idegenvezető lenni, talán fény derül sok mindenre, ami mellett eddig elsuhanjunk és észre sem vettük, vagy nem is érdekelt, vagy siettünk, miközben nagy dolgokat kerestünk és kihagytuk, akaratlanul is, az embert. A falu maga az ember, az ember az élet, az élet a történelem, a múlt, a jelen és a jövő is.

Sétálunk egyet, nézelődésünket a központban kezdjük. Innen indulunk, ide térünk vissza, hogy másfelé vegyünk utunkat. A templom, bárhonnan is közelítjük meg a falut, már messziről látszik, mint egy ragyogó fehér világítótorony hívogat. Azt mondják, mindig fehér volt, csak a cserép volt vörös; a torony is, mint egy óriási fehér gyertya emelkedik a fák és házak fölé, de hol vannak a hatalmas hársak? Kivágták, hogy új kerítést építhessenek. De majd újak nőnek, talán már lombos fák lesznek a csemetékből, mikorra a játszóterén gondtalanul hancúrozó gyermekek felnőnek.

Ebben a templomban, ennek a templomnak a papja keresztelte dédapámat, nagyszüleimet, szüleimet, minket és gyermekeimet is. Itt konfirmáltunk valamennyien, itt esküdtünk, ennek a templomnak a papja temette is el az eltávozókat.

Lefelé megyünk először, hiszen ez a mi utcánk, a Malom utca vagy az Alszeg, ezen az utcán legalább egyszer mindenki végigmegy... vagy viszik, mert itt mennek a temetőbe is. Minden házat ismerek, némelyiknek az építésébe is besegítettem. Hol lakunk? Alig hagytad el a rendőrség új épületét jobb kéz felől, balról pedig a Breier-ház helyére üzletközpontnak épült, de csak kocsmaként hasznosított épületet, már majdnem ott vagy. Nincs messze, menj csak lefelé, könnyen rátalálsz, már csak itt van vadgesztenyefa az utcán, édesapám ültette valamikor rég. A ház is régi, de még jól tartja magát. A négy eperfa már nincs meg, szőlő és virág van a helyén, de a kertben még teremnek a vén körtefák, amelyeket nagyapám és édesapám ültettek (már azok a fák is nagyok, amelyeket én hoztam). Van mogyoró és somfa is, már a bodzafa sem kicsi.

Az utcában aki nem rokon, az jó barát! Szép emlékek kötnek a Bisztraparhoz, itt nőttünk fel, versenyeztünk, hogy ki fürdik meg többször, s bizony nemegyszer elszöktek a ránk bízott libák, átúsztunk a Malomgázra, és visszazavartuk őket a Szugolyba, az anyákat megkötöttük, vagy akáctövist szúrtunk a sarkukba, hogy ne kóboroljanak el. Versenyeztünk, előbb csak keresztben úsztunk át, majd felfelé versenyeztünk. Lovakat fűrésztőtünk, úsztattunk, itt hajított le a hátáról a bivaly és a szamar. A part agyagjából állatokat gyúrtunk, tilinkót és kecskedudát faragtunk, rúgtuk előbb a szőrlabdát, majd a lasztit a Lókertből kiszakított focipályán. Halásztunk, rákásztunk. Még láttuk, hogy hogyan rakják a boksákat, hogyan égetik a faszenet – akkor még kovácsszénnek hívták – a Szénégetőben. Ide építettek az első állami tulajdonú pálinkafőzőt. Tanúi voltunk a vasútépítésnek, az állomás, a bakterház felépítésének és lebontásának is. Mennyi kvarchomokot hordtak fel Feketeerdőre, hogy erőlködött a kis mozdony felfelé, mondta is szaporán: „Isten segíts! Isten segíts! Isten segíts!” Lefelé üresen vígan füttyögetett, már nem kért segítséget, hanem öntelten pöfögte: „Ha segítsz is, ha nem is, lemegyek én magam is!” Hogy rohant a két elszabadult vagon lefelé! Csoda, hogy akkor nem siklott ki, és nem történt baleset. Máskor volt, hogy felrobbant a kazán vagy kisiklottak a vagonok, volt, amikor négy halálos áldozat volt egyszerre. A nagy vasúton szemet hordtak, ma már csupán a rozsdá marja a síneket, a talpfák is redvesek, pedig mennyi ember kereste szénbányászattal kenyerét!

Ha átmegyünk a vasúton és balra kanyarodunk, mindjárt elérjük az alagutat, itt ment felfelé a gyalogút a veres barátok kolostorához. Itt a pincénk, innen már pincesor halad az út jobb oldalán, mindjárt itt a szőlőnk is, amit volt gazdájáról Balibánnak hívunk. A nagyapám pincéje fölött hatalmas cseresznyefák mosolyognak. Felfelé pincék vannak a szőlők alatt, de itt már az út bal oldalán is szőlők váltják a szilvásokat, emelkedik az út, majd ott, ahol a Tóthok pincéje van, jobbra fordulunk. Szőlők között halad az út, balra elmarad a Banka, a szilvással és erdőfolttal tarkított kaszáló, éppen itt az a hatalmas földig érő ágú tölgyfa, amelyiken annyit hintáztunk. Itt van az árpával érő körtefa és berekenye is van. A híd alatt meg, hogy kimélyült a vízmosság, megkerüljük, és máris ott vagyunk a Döccen szélén, ahol a gyalogút kanyarog a forrásig. Az erdőrész a forrással a miénk, a tetején szilvás van cseresznye- és almafákkal, az úton túl van a szőlőnk, benne piros ribizlivel az alsó járás végén, és körtefa áll, amelyik kimagaslik az őszibarackok közül. A forgóban kunyhó, előtte nagyszemű cseresznyefa, még a létra is neki van támasztva.

Balra fordulunk, a Döccen szélén balról erdő, jobbról szőlő, el sem téveszthetjük a másik szőlőnket itt a Rigóhegyen, mert csak a mienknek a végében van ribizli. Ha felmegyünk a barázdán, a forgóban három cseresznyefa áll. Az utat is hatalmas cseresznyefák szegélyezik, az útonjárók öröme, azon túl szőlők, a miénkben piros- és sárgabélű dinnyekörte, a Kapusiékéban szelídgesztenyefa áll és mindenütt barack, rengeteg barackfa. Innen belátjuk az egész Berettyó völgyét és sokat az Érmellékből is. A harmadik dülő már a Cseroldal, itt honosítottuk meg a Royal-szőlőt először a környéken. A Hegymegerdőn, a patakon túl már az ábrámi határ kezdődik, de ha felmegyünk az úton, elérjük a Szorost. Fölötte az út Cséhtelekre és Széltallóra vezet. Milyen jó volt itt lovagolni! Innen, a tetőről be lehet látni az egész Ropót és a Borkúti szőlőket is.

De mit beszélek?!... Alig van már pince, a szőlők helyén elvadult siska és bozót, a gyümölcsfák helyét néhol jelzi egy-egy különösen ragaszkodó elvadult magoncokor. Kiirtották a szőlőt (vagy maguktól pusztultak ki), és kivágták a hatalmas dió- és cseresznyefákat, a sudár berekenyét is. Nem kegyelmeztek az alma- és körtefának, de a ribizli és noszpolya bokroknak sem.

Ha megállunk az akácos szélén, ott, ahol valamikor a háromszögelési pont, a Messzelátó állt, belátjuk az egész vidéket. Ez a vízvázlatzó a Berettyó és a Bisztra között, ez a Nagyhegy legmagasabb pontja. A Bisztra völgyében szinte egymást érik a falvak, de sokat eltakarnak a Rézalja szelíd

dombjai. Távolabb, esős időben alig karnyújtásnyi távolságra, a Réz legnyugatibb, tölgyvel borított hegyei látszanak és ott, ahol most úgy pipál a hegy, ott van Feketeerdő.

Leereszkedünk, és máris a temető tetején vagyunk. Bemegyünk a temetőbe... Sok a jeltelen, megsüppedt sír, némelyiket csupán egy erőszakosan a kaszált fű torzsai fölé kapaszkodó bazsarózsa ága jelöli. A faragott csónak alakú fejfákból, a gombfákból már alig van, azok is olvashatatlanok.

Dédszüleim fehér márvány, illetve fekete gránit obeliszkje még áll, nagyszüleim, szüleim és keresztanyám egymás mellett nyugszanak, vadgesztenye lombja árnyékolja sírjukat. Szinte minden sírban ismerős nyugszik, sokban régi barát. Elidőzők Imre, Vince, a volt osztálytársak sírjainál, kissé több ideig állok Kálmán barátom, a volt református pap nyughelyénél, könyvek, versek, hajnalba nyúló beszélgetések és viták emléke tart fogva... Nyugodjatok békében! A lélek él, találkozunk...

Leereszkedünk a Bisztraíg, átmegyünk a pallón, és a Lapon át kiérünk a Bozs utcára. Szemben velünk van a Hóztánc utca, ha nem térünk el, kiérünk az Antall-tagba. Jobbra tagok maradnak el, majd felérünk a Trécsérre és az Újhegyre, az erdőbe, amelyiknek túlsó oldala a bodonosi és a terjei határ. Az utca elején ha jobbra térünk, ugyanoda érkezünk, de a két utcát összeköti a Csúgó, míg az Aranykút sikátor a Felszeggel köti össze.

A Bozs utca a Fő utca vége, ha a központ felé jövünk, átjövünk a Bánya patakon. Balra van a bikaistálló vagy patika, ki hogyan ismeri. Ezen az oldalon van az orvosi rendelő és itt állt a zsinagóga is. Mindjárt itt a református iskola kertje, a régi iskola helyén áll az új, a tanítói lakásból óvodát alakítottak ki. Ennek ablakai már a Felszegre és a templomra néznek. A Fő utca élesen elkanyarodik, mint szigetet öleli át a templomdombot a Felszeg két ágával.

A Felszegen felfelé haladva jobbról elhaladunk a Kovács dédapám egykori háza mellett, majd a Fazekas sor következik, ahol még állnak a házak, amelyeket nagyapám és testvérei építettek. Egyedül az Antall építtette öreg házat bontották le, ennek a helyen áll a két új épület, míg a másik három még az eredeti. A harmadik ház innen a Poroszlai-ház, amelyet Barna bácsi építtetett, állítólag százezer téglát és egy vályog van benne, a vályogot mutatta is nekem valamikor, talán negyven éve. A magtárukból pünkösdisták imaházat alakítottak ki. Balra elmarad az új és a közel százötven éves, régi református parókia. A domb alján van a Stern udvarház, ahova a „kollektív” fészkelte be magát, most a kőolajkitermelő vállalat használja. Innen az utca végéig emelkedik az út, balfelé ereszkedik az Aranykút-sikátor;

nemsokára elérjük azt a sikátort, amelyik összeköti a Felszeget és a Zöldfa utcát, a végén egy utcakúttal, ami nagyapám érdeme. Felérünk a Szállásra, valamikor a szemben levő dombon szánkóztunk, ereszkedtünk le a Bánya patakig, jobbra van a Serkeváros. Innen már erdő volt a Svábtanyáig, itt vittem az ebédet, át az erdőn, amikor még iskolába sem jártam. A patak itt balra fordul, átöleli a Bányát, a valamikori szőlőhegyet, itt próbáltak a Petők szénbányát nyitni. A pataktól jobbra a sváblegelő és a Gazdák erdeje következik és a Király-hegy, ezután a Stern-tag és az erdők, amelyek határosak Micskével, Terjével és Bodonossal.

A Sváb, vagy Szintai tanyától még távolabb kezdődnek a tanyák. Az Alföldről jöttek a Szilágyiak, Koókéék, Vargáék, Barcsayék, hozzájuk közel, de már a Vermes oldalon volt a Csongorádi- és Puskás- vagy Béres-tanya.

Térjünk vissza a faluba, a községházához és innét folytassuk utunkat a Fő utcán Margitta felé! Az utca két oldalán ismerősök, rokonok házai, majd bal kéz felől a Papp Feri sikátora következik, bejáratánál a baptista imaház. A sikátor a Mici-ház, vagy az Ángilus bejárata, itt alakított ki angolkertet Vidovits Mici, azaz Poroszlay Emma. Volt ez óvoda, ahonnan alig négyéves koromban eltanácsoltak, mint osztályellenséget, vagy mint osztályidegent. Volt aztán mezőgazdasági gépállomás, ma magánlakások vannak itt.

Ha utunkat a Fő utcán folytatjuk, máris az egykori Szakáll kúriánál vagyunk, de sajnos az impozáns épületből csak a hatalmas pince és a legenda maradt meg. Ez után balra van a Zöldfa utca, jobb sarkán a sátortető, nem nagy, de annál kellemesebb benyomást nyújtó katolikus templommal. Ha végigmegyünk a Zöldfa utcán, máris a Szálláson vagyunk újból, innen akár a régi gyalogúton is eljuthatunk a Telek-mező megkerülésével a tanyákra. Talán kétszáz méterre, szemben, a jobb oldalon van az állami iskola nagyszerűen felújított impozáns épülete.

Ezután sikátor van jobbra is, balra is. Balra van az Ecsedi sikátor, a ház, míg jobbról a Fő utcára néz dédnagyapám egykori háza, a régi Mészáros-ház, a hosszú telekkel. Itt volt Pista bácsi pálinkafőzője, innen vitték őket a Duna-csatornához. A kert végében kezdődik a Kenderföld, jobbra a Zsellérföld, fentebb pedig a Telek-mező van. Jobbra van az Erdei sikátor, végében a Csikókerttel, majd a Bisztra a Kistekenővel. Itt van a Bikarét és a Kistrét, ezek egy része még ma is kaszáló. A Bikarét felett, a kertek alatt van a Pap-tag, a Tanító-tag és a Jegyző-tag, ebből vágtak le telkeket a harmincas években betelepített máramarosi románoknak, akik később értékesítették telkeiket és zömmel hazatértek. A kaszálók után szántók

következnek, a Bisztra-parton van a Rét, szemben vele a Folyás, innen hordtuk az uborkát, amikor édesapámat Vajdahunyadra vitték kényszer-munkára, a Réten pedig dinnyét is termesztettünk, Szakács volt a dinnyés.

Kifelé haladva a faluból a Hatház utca következik, valamikor csak hat ház állott itt. Ma az utca a falu végéig, a Telek patakáig tart. Innen, ha az úton haladunk a Mezőkútig, balra van a Bükkszeg, míg jobbra a Dering dűlő van, majd a Sástó, balra pedig a Tő.

A Mezőkúttól, aminek csupán a neve maradt meg (a kutat betömték), az út egyenesen halad Berettyókirályi felé. Jobbról az első darab föld a miénk, itt arattam először 1960-ban, marokszedő voltam egész nyáron. A Bükkszeggel szemben van a Mocsár, a tetejében a Veres-domb. Tovább haladva, balra feltűnik a Kis- és Nagy-Sűrű, felette a Domokos kút, amit sajnos szintén betömték és elláposodott, de nincs már meg a Fazekas Elek forrása sem a vadkörtefa alatt, a Teleken. A Miron-tanyát is csak egy tocsogó jelzi, itt vetettünk először szójababot a szomszédjukban, a Telekért kapott földünkön; és itt kapott el bennünket az a nagy zivatar, amikor ekekapázni voltunk. Feljebb tanyák voltak, mára szinte a helyük sem látszik, már csak egyben laknak, Kecskés Jóska és Margit maradtak itt. A Barcsay-tanya sincs meg, a jogos tulajdonosok állítólag még ma is azért harcolnak, hogy visszakapják birtokukat a földfoglalóktól.

Ha itt, ezen a nyugati oldalon megállunk, a margittai Nagyhegytől belátjuk a Berettyó völgyét Biharvajdáig, a Berettyó jobb partján húzódó dombok pedig az Érmelléki szőlőhegyek.

NAGYHEGY:

A GÉZA-DOMB ÉS A VERES BARÁTOK

Gyermekkoromban az egyik legkedvesebb és leghasznosabb napi tevékenységem az ebédhordás volt, különösen nyári időben. Vittük az ebédet édesapámnak, nagyapámnak, de még a napszámosoknak is. Szegedi Karival már négy-öt éves koromtól kettesben vittük az ebédet a Balibánhoz, a Rétre, majd a Folyásra, Döccenbe, a Rigóhegyre, később akár egyedül is a Mocsárba, sőt a Man-tagba vagy akár a Sváb-tanyára is. Különös varázsa volt ennek a látszólag semmitmondó, egyszerű tevékenységnek, mert mi kaptuk az első szem érett epret, az alig szőkülő vagy keselyedő szőlőszemet, barackot, szemelgettük az alig pirosuló cseresznyét, ribizlit. Miénk volt a madárdal, csodáltuk az elsuhanó kányát, ölyvöt, meglestük a fiókáikat etető cinkéket, meglestük a gyíkokat, amikor a keserűlapu tölcseréből iszogatták a vizet. Amikor nagyritkán valaki kisnyulat fogott, az is a mi zsákmányunk lett. Boldogan vittük haza, nagy terveket szövögettünk, de örömünk másnapra elszállt, mert odalett a kisnyúl, megszökött. Vigasztalgtattak, hogy jobb neki így, jobban szeret az anyjával és a testvéreivel a tőkék alatt hűsölni, mint a ketrecben sýnlódni. Később tudtuk meg az igazat, hogy visszavitték oda, ahol találták.

Mindig úgy tették ki az ebédet, hogy egyikünk vitte kasornyával szilkében a levest, míg másikunk a második felét és ha volt, a tésztát vagy a túrós palacsintát. Tudtuk, hogy úgy lett csomagolva, hogy számunkra is maradjon belőle. Míg édesapám vagy nagyapám ebédelt, mienk volt az erdő minden csodájával. Bóklásztunk, felfedező útra indultunk, lementünk a forráshoz friss vízért. Jobbat ennél sohasem ittunk, hiszen ennek a forrásnak nagyon jó volt a híre, ennél jobb víz nem volt az egész határban, szerintünk pedig ez volt a legjobb víz az egész világon. Amikor megebédeltek és utána lepihentek vagy a kaszát-kapát kalapálták, összecsomagoltunk és elindultunk hazafelé a gyalogúton. A gyalogút a Búzás Laci bácsi és a Fórizs Éva pincéje között kezdődött, itt fordult neki a dombnak a rőzsével, venyigével betakart „Alagút” szájánál. Babonás félelemmel siettünk el mellette, még amikor kora tavasszal Szent György virágot szedtünk, akkor sem időztünk, pedig itt volt a legtöbb és legszebb, s már akkor nyitott, amikor még itt-ott hó fehérlett a horpadásokban.

Amikor rátértünk a gyalogútra, hirtelen emelkedni kezdett az út, de azután mindjárt egy kis laposabb rész következett, ahol gyakran megállt az esővíz és egy kis tocsogó keletkezett. Itt a domboldalon is oly ritka, selymesen bolyhos, lila leánykőöröcsin a káka között nőtt. Itt volt a legdúsabb a fű is, itt ma egy lyuk, egy beszakadás van. Nem túl nagy, olyan három méter az átmérője és két méter a mélysége, belesüllyedve egy kis barackfa küszködik, csak a lombjának egy része látszik ki, a többit elnyelte a föld. Újból meredek emelkedő következett, itt volt valamikor a legtöbb kőöröcsin. Ezután az út Liszcai Imre szőlőjének a barázdájában folytatódott. Ott, ahol a barázda előbb jobbra, majd balra és felfelé kanyarodott és ahol már csak bal oldalon volt szőlő, ott telepedtünk le hazafelé minden alkalommal. Hamarosan megszoktuk, hogy itt esszük meg a „maradékot”. Arra is rájöttünk, hogy két kanál van és két csirkecomb, kettő vagy négy szelet tészta vagy palacsinta. Letelepedtünk a selymesen puha homokos földre, helyet kapartunk a forró homokban a szilkének, nehogy felboruljon. Egymást felváltva kanalazgattunk, míg a szilke ki nem ürült; egy kanállal Karcsi vett, egy kanállal mertem én. Lábunkat beletúrtuk a selymes homokba, néztük, hogyan csordogál ki lábujjaink közül vékony sugárban, mint a homokóra homokja. Néha fennakadt a csordogálás, amikor valami fehérség, ami a homokban volt, megakasztotta. Amikor közelebbről jobban megnéztük, úgy találtuk, hogy csont. Felturkáltuk a földet és rengeteg csontdarabkát találtunk, találtunk fogakat és borda- meg csigolyadarabokat. Láttuk, hogy a szőlő földje is tele van mindenhol csontokkal, bár nem léptünk be a sorok közé. Apró fehér csontdarabkák fehérlettek mindenhol. Mondtuk is, hogy sok ebédet hordhattak a Liszcai-lányok, Piri és Irénke, hogy mindenhol csont van a földben. Kérdezősködtünk, kíváncsiskodtunk. Egyszer talán nagyapám mesélni kezdett. Ettől kezdve kérdezősködtünk mindenkitől. Mondta édesapám, nagyapám és mondta Muraközi Sándor bácsi, Vincze Sándor bácsi, vagy a harangozó Nyéki Józsi bácsi, de még Mengye Gábort is faggattuk. Lassan-lassan kialakult bennünk a kép a vörös barátokról. Álmomban gyakran láttam az öles termetű barát-papokat. Hatalmas testüket szürke szőrcsuha fedte, amelynek hátrészére hatalmas vörös kereszt volt varrva. Fejükön acél sisakot hordtak, derékban csuhájukat széles bőrvön szorította le, erről hatalmas egyenes pallos csüngött alá. Nem tudtam eldönteni, kik is ők? Papok vagy katonák? Félig papok, félig katonák, tehát félkatonák. Édesapám szerint rabló lovagok voltak. Történetüket valahogy így mesélte:

Valamikor régen, amikor a tatárjárásnak vége lett, a megcsappant lakosságú falu már nem tért vissza a régi helyére, a Telekre, ahol addig lakott, hanem itt maradt, a vízhez közel. Itt telepedett le, mert itt, az erdős partok füzesei, sásosai, nádasai jobb menedéket ígértek egy újabb tatár-horda betörése esetén. Csak kevéske földjüket művelni jártak vissza a Telekre, Bükkszegbe, a Zsellér-földre. Akkor még a Mocsár helyén egy tó hullámozott, tele hallal, a sásos, nádas part ingoványaiba jártak tojástartó madarat ütni. A Folyást a Bisztra uralta, akárcsak a Rétet, tocsogós legelők lehettek. Kevesen voltak, elég volt, ha szűkösen is, amit kevés megművelt földjük termett és állataiknak elég volt a legelő, amit az árterület biztosított.

A régi falu kicsi templomával együtt pusztult el és ide nem akartak újat építeni. Ide már nem akartak, vagy nem is térhettek vissza, hiszen nem volt vizük, forrásaikat emberi hullákkal és állati tetemekkel szennyezték be a tatár hordák.

Az új helyen házakat kezdtek építeni, előbb kis ideiglenes földkunyhókat, majd ahogyan megszokták és megszerették az új helyet, prédikátoruk, Márton nógatásának engedve új, a réginél nagyobb templom építésébe fogtak egy kis halmon. Gyarapodtak, sokat és keményen dolgoztak. Nem sanyargatta őket senki, választott vezetőikkel elégedettek voltak.

Egy napon nyugalomuk véget ért, mert megjelentek a veres barátok, a Szentföldet is megjárt templomos lovagok. Inkább martalócok, mint szent emberek voltak.

Ott, ahol nemrég még a Liszkai pajtája állt, ahova a Szamárút cikcakkja vezetett, építkezésbe kezdtek. Kolostort, valóságos erődítményt építettek. Keményen dolgoztatták a falu népét és élelmet, gabonát, állatokat követeltek annak fejében, hogy majd megvédik, oltalmazzák őket. Az őrtüzek fénye éjszakánként málhás állatok hosszú sorát láttatta, s meglesték, hogy gyakran vergődő alakok léptek félig alétan a málhanyergekhez kötözve, amelyeken zörgő, csörömpölő edények, tömlők lógtak. Elindult a szóbeszéd a barátok rablótújairól... A barátok pedig egyre többet követeltek, már nemcsak élelmet, bort, állatokat, hanem nőket is. A falubeliek panaszuikkal Súlyomkövára mentek, de nem változott semmi, csak a nyomor nőtt. Később hírek terjedtek el, hogy a barátok fosztogatják az egész Berettyó-völgyét, sőt a királyi sőt is rabolják Szalacsról. Egyre többet sutogtak rémtetteikről, arról, hogy Somlyóra is elmentek, sőt a Báthoryaktól is raboltak. Majd jött a hír, hogy elrabolták Báthory Endre (a későbbi bíboros) egyik udvarhölgyét.

Egy napon idegen zsoldossereg lepte el a falut. Nem az úton jöttek, hanem az erdők közül bújtak elő gyalogosan és lóháton. Hirtelen megzendült a kürt a Berettyó-völgye, Érabrány irányából, majd bölényszarv vadászkürt felelt rá a Bisztra és a Berettyó lábjai felől. Nemsokára idegen nyelvű ordítózás, majd magyar vezényszavak, csatazaj, néhány robbanás hangzott a kolostor felől, és ahogy leszállt az alkony, lobogó lángok törtek át az egyre sötétebb füstön. A pattogó zsarátnokok és a magasra csapó lobogó lángnyelvek bíbor szemfedőként borították be a pusztuló kolostort. Éjfél felé, amikor a Bozs-hegy mögül előbújt a Hold, megfordult a szél és égett hús kesernyés szagát hozta a falu felé. Reggelre csend lett, a rom még égett, párás alatt kujtorgott a tűz, csak néha lobbant fel újra a lángja. Majd újból felsírt egy kürt, gyülekezőre az élőknek és örök kárhozatra a holtaknak. Nyergek csikordultak, kard koccant a vérthez, a derékhad elindult. A rogyásig pakolt málhás öszvéreket és lovakat gyalogosok vezették kantárszáron, sok lovon sebesültek kókadoztak. Csendben vonultak, néha adott halk parancsot vezetőjük, akinek bal vállán hatalmas pólya éktelenkedett, az átütött vér már feketére száradt rajta. Kis csapat katona maradt az irtás szélén, tábortűz mellé húzódtak, fejük alatt nyergeikkel pihentek, míg lovaik az irtás széli bokrokat cibálták.

Másnap mozgósították a falu népét. Mindenkit a kolostor romjaihoz rendelték. A szinte teljesen lemeztelenített holttesteket összeszedették és a szemetes gödörbe dobatták, majd amikor a gödör megtelt, rádöntették az épület keleti falát. A többi hullának hevenyészve alig fél méter mély vermet ásattak és mivel ebbe sem tért bele az összes tetem, ásattak még egyet, ebbe hajigálták a szerte heverő karokat, fejeket. Betemették a sírokat földdel-hamuval. A hevenyészett temetés után ledöntötték a még álló falakat, földig rombolták az egész kolostort. Mindenkit elbocsátottak és fejvesztés terhe alatt meghagyták, hogy ha egy barát is előkerülne, kötelesek értesítést vinni a leggyorsabban Súlyomkövára. Nem került elő egy sem, soha többé még híriket sem hallották. Úgy mesélték majd, hogy mind ottvesztek, hiszen ismerték őket. A veres barátok emlékét a szájhagyomány őrizte meg, a történet apáról fiúra szállt.

ÚJ IDŐK

A nyugalom, a fejlődés évei következtek a falura, de ez új gondokkal és terhekkal járt. Szép új templomot építettek, talán még a török uralom is rajta hagyta a névjegyét templomunk mai arculatának kialakulásán. Homokkőből építették, a hajó északi fele köríves, ablakai magasan fekvő, lőrésszerű, csúcsíves keskeny ablakok, mintegy három méterrel a földszint felett. Mivel egy kis dombocskán épült, messziről még magasabban tűnik. Tetőzete először nád vagy zsindeley lehetett, én már a hódfarkú cseréptetőre emlékezhetem csupán, az öregek emlékezetében is ez a tető maradt meg. Mennyezete az ötvenes évekig kazettás volt, a kék mezőben a csillagok, a nap, a hold és virágok voltak. Az égitestek aranyszínűek, a virágok pirosak és fehérek, a levelek zöldek voltak. A virágok stilizált tulipánok, rózsák, margarétek és ibolyák voltak. A tornyot később építették, a harangjai nem az eredetiek.

A falu tartozott a Bihari-várhoz, Sólyomkövárahoz is, de uralták a Báthoryak is. Előbb természetesen római katolikus hitű volt, de amikor urai reformátusok lettek, a lakosság is áttért a református hitre.

A történelem rideg valóságán kívül arra, hogy a templom eredetileg katolikus templom volt, mára már az utolsó bizonyítékot is eltüntették a „szorgos kezek” és mosott agyak.

Amikor a templomot 1996-ban tatározták, a gömbből előkerültek az előző, az 1946. évi tatározás emlékei. Akkor Mészáros István bádогоztat-
ta újra, ezt bizonyítják az okiratok. Előkerült még egy-két korabeli újság, pénz és – a munkások nem kis örömére – egy liter pálinka, ami a Pista bácsi főzdéjéből való volt.

TATAROZÁS ÉS ROMBOLÁS

Szépen újravakolták, bádогоzták, új, gyantaszagú padokkal bebútorozták a templomot, sőt, azóta díszes vaskerítést is vontak köréje. De mint minden újjáépítés a régi pusztulásával is járhat, ha nem lelkiismeretesen végezzük. Elpusztították, kivágták a régi hársakat, ez nem lenne olyan nagy baj, hiszen újakat lehet ültetni, és a rózsakert talán a homokkő alapot sem veszélyezteti olyan nagymértékben. A baj az, hogy a szószerű felett – és másutt is – nemcsak bevakolták, hanem előtte le is verték a freskókat, amelyek igazán megérdemelték volna az oltalmat. A portikusból belépve, a szószerű és a nyugati ablak közötti freskó meggyőződésem szerint Árpád-kori volt. A festő a Szent László-legendát dolgozta fel. Felismerhető volt a legenda legjellemzőbb momentuma, hiszen jól kivehető volt a páncélos paripa, rajta a lovagkirállyal. Jól látszott a király páncélba öltözött teste, a fej, a törzs, az újra lesújtani készülő jobb kar, a láb a lábvérttel. Az arcvonások elmosódottak voltak, de a mozgás nagyszerűen sikerült, még a hófehér paripa lendületes vágóját is követni lehetett. A levágott fejű törzs nyakából lilásan spriccelt a vér és patakként folyt a barnás földre. Hogy a többi freskó mit ábrázolt, nem tudnám megmondani, mert már részben leverték, de a minőségét sem őrizte olyan jól meg, talán a gyakori meszelés miatt vagy azért, mert ide sütött a délutáni nap. A színek viszont, a sárga, a kék, a vörös, a zöld vagy a drapp pasztelljei uralták a falakat. Sajnos ma már minden hófehér! Kértem a papot és az akkori kurátort, hiszen ő hívott, hogy megmutassa a freskókat s a véleményemet is akarta hallani, tehát látva a pusztuló kincset, arra kértem őket, hogy fényképezzék le a freskókat és állítsák le a munkálatokat. Ott ne engedjék, hogy dolgozzanak, ahol freskótöredékek vannak, nehogy több kárt tegyenek bennük, amíg nem értesítik a püspökséget és a műemlékvédőket. Nem tettek semmi pozitív lépést, mire léphettem volna, már mindent elpusztítottak!

Mit is várhattam volna tőlük, amikor a világháború hősi halottainak első emléktábláját összetörték. Az első emléktáblát, akárcsak a másodikat Szilágyi Gábor és Gáll Imre (?) háborús veteránok készítették a hősök, egyben elesett bajtársaik, falubeli barátaik emléke előtt tisztelegve. Igen, összetörték, bármennyire hihetetlenül hangzik is! Nem lévén más megfelelő hely, engedélyek híján a portikus falára helyezték fel az első táblát. Egy akkori fiatal presbiter (azóta esperesi dorgálással leváltották tisztségéből)

úgymond belső sugallatra, isteni hang parancsára törte össze. Szétzúzta, szétzúzották vele, mert az emléklapon szerepeltek izraeliták nevei is. Izraelitáké, akik a mi zászlónk alatt harcoltak, halálukkal a mi hősi halottaink lettek, és mint minden áldozat, méltóak az utókor megbecsülésére és főhajtására!

Akik a második világháborúban hősi halált haltak vagy a légerekben odavesztek 1941–1945 között, azok emlékére a következő feliratú emléktáblát állították:

A TÓTI-I
HŐSI HALOTTAK
1941–1945

BALLA MIHÁLY	ROZS SÁNDOR
BALOGH ISTVÁN	SÓLJOM VINCZE
BÚZÁS IMRE	SZEGEDI KÁROLY
BÚZÁS PÁL	SZILÁGYI ISTVÁN
T. FAZEKAS IMRE	ARDELEAN JÁNOS
KÓRÓDI IMRE	UNGUREAN JÁNOS
KOS GYÖRGY	FRIDMAN IZIDOR
MAROZSÁN JÓZSEF	FRIDMAN ZOLTÁN
NYÉKI LAJOS	KAUFMAN LÁZÁR
PAPP KÁROLY	STERN DEZSŐ

„HA ELFOGYATKOZIK A TESTEM ÉS SZÍVEM: SZÍVEMNEK KŐSZIKLÁJA ÉS AZ ÉN ÖRÖKSÉGEM TE VAGY, OH ISTEN, MINDÖRÖKKÉ!”

zs. 73. 26.

Készíttette: SZILÁGYI GÁBOR ÉS CSALÁDJA

Nem tudom, milyen okból, talán tévedésből maradtak le a tábláról Bart György és Szegedi Imre, akik szintén a második világégés áldozatai voltak.

Elkalandoztam kissé, mert eddig még a kolostorról kellett volna beszélnem, de a templomról és másról is megemlékeztem. Amiről eddig írtam, legfőképpen legenda, élő legenda, amely még él Tótiban s meg is jelent a Bihari népmondák Faragó József és Fábián Imre szerkesztette kötetben, amelynek adatközlői Tótiból Liskay Kálmán (1934–1991) református lelkész és Bende-Tóth Tibor (tanító) voltak 1980-ban.

BIZONYÍTANI PRÓBÁLOK

A legenda szép, de legenda marad mindaddig, míg bizonyítást nem nyer, hogy van valóságalapja. Homérosz Iliásza Trója létéről is mese volt, míg Schliemann német régész ásatásai be nem bizonyították valóságalapját. Mint gyermeket, nagyon érdekelt a múlt, különösen falum múltja. Sokat kérdezősködtem, azt hittem, hogy temető volt itt, amit az erózió elpusztított; még volt a domboldalon két sír is (a névadó Veress Géza és a felesége sírja), de aztán rájöttem, hogy a valóság a legendában rejlik.

A kolostor alatti homokos domboldalon szőlőültetvény volt, azért is szerette olyan nagyon és választotta nyughelyéül ezt a helyet a volt tulajdonosa. A nagyszerű európai alanyú szőlőket az 1850 és 60-as évek filoxéra járványa teljesen kipusztította. Az oldal bebokrosodott, hasznavehetetlené vált. Balogh Pityu községi erdész korában máramarosi napszámosokkal rakatta be akáccal és prunusszal. Gyermekkori élményeim alapján rátaláltam arra az óriási futású szőlőtőkére, amit nem pusztított ki a filoxéra. Tavasszal megmetszettem és a következő évben vesszőket vágtam róla, sőt két meggyökeresedett tövet haza is vittem. Elültettem, ápolgattam őket, arra gondoltam, hogy ha már megmaradt és terem (nagyon kellemes ízű, nagyszemű és fűrtű, rózsaszínű termése volt), odahaza is termőre fordul majd. Két-három évig sínylődött, termést nem hozott, majd elpusztult.

Az 1910-es évek elején a terület tulajdonosa elhatározta, hogy újra betelepíti. Az állam támogatta pénzzel és amerikai alanyú oltványokkal az újratelepítést, ha a beültetendő területet felrigolírozzák és a szőlőt 100x120 centiméteres távolságra ültetik. Nekiláttak a munkálatoknak és ásáskor mindenhol csontok, emberi csontok kerültek a felszínre. Az ásók egész és törött koponyákat, bordadarabokat, csigolyákat, hosszú csontokat, fogakat, lapockákat forgattak ki. Utasításuk nem lévén, mást nem tudtak tenni, minthogy csomóba hordták a csontokat, máglyát hordtak köré és elégették. Úgy mondják, hogy akkora halom csont gyűlt össze, mint egy kukoricakóró kukk (kúp). Állítólag egy hétig égették, majd a nagyobb darab égett csontokat összetörték és földdel-trágyával belapátolták az árkokba. Berakták szőlővel, művelték, kapálták és mi itt láttuk azokat a csontszilánkokat, amiket a kapa kiforgatott. Ha valaki ma az akácosban bókászlik és megkotorja az avart, még mindig talál csontokat.

Amikor 1966-ban hazakerültem tanítani, tovább foglalkoztatott a dolog és egy téli napon újból elindultam, hogy megnézzem a kolostor feltételezett helyét. Nagyon szerettem minden évszakban hegyen-völgyön csatangolni. Talán 1967 vagy 1968 telén, amikor már a Géza-dombról a Liszikai féle szőlőt kiirtották a szorgos kollektivisták és szántani kezdték a lapos tetőt, a Liszikai borházát, amit talán a kolostor köveiből, tégláiból épített, földig rombolták. Az építőanyagot elkótyavetyélték, helyét felszántották, hogy még emléke se maradjon a múltnak, amit – ahogy minduntalan hangoztatták – „végképp eltörölni” akartak.

Amint a néhány centiméteres hóban bókásztam, megálltam és a Réz-alja, a Bisztra és a Berettyó völgyének panorámájában gyönyörködtem, feltűnt valami. A nap ragyogóan sütött, a hó vakítóan fehér volt, mint óriás lepel, simán terült a tájra. A legmagasabb ponton álltam, ott, ahol valamikor a pajta, a Liszikai pajtája állt. Nagyon érdekes árnyékokat láttam, amilyeneket eddig még sohasem – árnyékvonalakat láttam. Hosszú vonalakat, rájuk merőlegesekkel, amelyek néhol megszakadtak, megtörtek, majd folytatódtak. Lassan-lassan az árnyakból egy épület alaprajzát olvastam ki. Téglalap alakú épület volt, észak–dél irányban a hosszú oldalak lehettek 18 métereseek, míg a kelet–nyugat irányú, rövid oldalak 8–10 métereseek. Gyorsan, még mielőtt leszállt volna az este, néhány vesszőt vágtam és kijelöltem a sarkokat, majd lépéseimmel lemértem a távolságokat és le is rajzoltam késsedelem nélkül. Egy épület alaprajza bontakozott ki elég nagy, négyszög alakú teremmel, kisebb, fülkeszerű szobákkal, kamrákkal. Megerősítettem a tájékozódási pontokat, s miután naplementéig volt egy kis idő, még méregettem, lépegettem, javígtattam a vázlatot. Azon tanakodtam közben, mi lehet az a horpadás az alaprajz keleti felénél. Sokat tanulmányoztam a rajzot, de semmi okos ötletem nem volt; sem pince, sem kút helye nem lehetett ott, hacsak szemetes gödör nem. Sokat tanakodtam... Tudtam, hogy ásni tilos, mert ami a föld alatt van, az az államé és kereső szándékkal még próbálkozni sem szabad; ha mégis véletlenül előkerülne valami, azt hiánytalanul át kell adni a hivatalos szerveknek. Tanakodtam, hogy mit tehetnék, végül arra az elhatározásra jutottam, hogy ásni fogok, felkutatom azt a helyet! Sok idősebb, nem egy 15, sőt 16 éves diák volt a hetedik-nyolcadik osztályban. Beszéltem nekik a legendáról, amiről ők is hallottak, felcsigáztam az érdeklődésüket, fantáziájukat. Hamarosan kincskereső-jelölteként, önkéntes ásókként jelentkeztek és egyre sürgettek, hogy menjünk már. Megvártuk, míg elolvadt a hó, bár a hegytetőn még ragadós volt a

szántás; meg aztán ez a „macskaszaros”, szurkos föld még a legnagyobb szárazságban is ragadós, mégis elindultunk. Munkára fel!

Kijelöltem a kutatóárok irányát, hosszát. Nagy volt a lelkesedés, talán húsz percig vagy fél óráig. Nem találtunk semmit. Egy jó félóra múlva a lelkes társaság letört és egyre lagymatagabbul dobálta a sarat. Biztatgattam őket, hogy ne adják fel, ne törjenek le, majd csak találunk valamit, hiszen itt, ahol a gödör van, (a horpadást neveztem így) valamit el kellett, hogy ássanak (közben arra gondoltam, hogy meszesgödör, szemetes vagy régi pincelejárat lehetett), és ha nem ástak el semmit, akkor is beleejthettek, itt felejtettek valamit. Sikerült újból munkára serkentenem őket! És... alig ástunk néhány percig, falat, téglafalat találtunk, néhány téglatöredéket beépítve, vakolat között. A téglá keskeny, „török” téglá volt.

A szerencse velünk volt, nem hagyott cserben, mert a falban egy kifolyócsövet (olyat, mint egy alagcső) találtunk. Ez a törött csődarab felizgatta a fantáziájukat és arra gondolva, hogy a következő egy arannyal tele cserépfazék lesz, gyorsabban, de egyre figyelmetlenebbül ástak. Ástak, ástak, az árok már két-három méter hosszú volt, a faltól a gödör középpontjáig lehetett olyan 70-80 centiméter széles és majdnem egy méter mély, amikor csontot, egy koponyát találtunk. Ahol a koponya van, ott a többi csontnak is ott kell lennie és ahol csontváz van, ott fényes kard, ragyogó aranygombok, arany- és ezüstpénzek is vannak. Biztosan vannak aranyrudak, s ki tudja, milyen gazdagság rejtőzhet még a csontok oltalmában? „Hallottatok a Baloghok szerencséjéről? Miért hívják őket aranyos Baloghoknak? Kincset találtak, azért hívják őket aranyos Baloghoknak!” Az arany varázsával próbáltam ébren tartani lanyhuló érdeklődésüket és lankadó munkakedvüket.

Ástunk, kitartóan ástunk és a „gödörből” egymás után fordultak ki a csontok. Hevenyészve megtisztítottuk a rájuk tapadt sártól és műanyag zsákokba csomagoltunk mindent, amit találtunk. Nagyon sok csontot találtunk, talán kilenc-tíz személy valamelyik csontdarabját. Találtunk teljes agykoponyát, arckoponyát, üreges és tömör csontokat, bordákat, lapockákat. Már akkor láttuk, hogy a csontok mérete normális és hogy a fogak, ha hiányosan is, de megvannak; viszont azt is láttuk, hogy mindenik koponyának a tarkóján szakadás, egy szabálytalan alakú lyuk van. Csontot, rengeteg csontot találtunk, egyebet semmit.

A zsákokba csomagolt csontokat elvittük az iskolába, de megfogadtuk, hogy újból eljövünk és ásni fogunk – elmaradt, a földet letárcsázták és bevetették lucernával...

Mi lett a csontok sorsa? Megkértük a falu fiatal orvosát, hogy vizsgálja meg a csontokat. Mózes doktor úgy állapította meg, hogy a csontok úgy 9-10 ember csontjai lehetnek, a fogakról korukat 20-40 évesre becsülte és azt is mondta, hogy nem betegségben haltak meg (a csontokon nyoma sem volt mérsznek). A csontokon gyógyult vágásnyomok látszottak, behegedt vágások, összeforrt törések nyomai voltak, míg mindenik koponya tarkóján levő szakítás lehetett haláluk kiváltója, vagy ezt a sebet közvetlenül haláluk beállta után kaphatták. Ennek a sebnak a kegyelemdőfés lehetett a célja, vagy ez az ütés a halál beálltát tette bizonyossá.

Nagy volt a lelkesedés a fiatalság körében és elhatározták, hogy újra eljönnek ásní, csak menjek velük és mutassam az utat, hogy hol és hogyan ássanak, mert ott még biztosan megtaláljuk a Dárius király kincsét! Szívesen folytattam volna az ásást, hiszen amit eddig találtunk, már ez a néhány csont is igazolta a legendák egy részét, ami a veres barátokról él és kering, mind a mai napig. Ha még egyebet is találnánk, talán az Alagút-legendát is bizonyítani tudnánk; talán egy iciri-picirit történelemmé válna az is, ha kézzelfogható dolgokat találnánk. (Megjegyzem, hogy még ma is gyakran kérdeznek volt egykori „régészek”, hogy miért nem ássunk, mikor fogunk újból kutatni a Géza-dombon, vagy mikor nyitjuk ki az alagút száját?)

A baj az, hogy nem lehet és talán ma még nem is szabad háborgatni ezt a jól konzervált múltat. Az ásás utáni évben került hozzánk egy fiatal történész, Sasianu Alexandru, Sanyi barátunk, aki azóta sajnos igen fiatalon, pályája kiteljesedésének idején elhunyt. A neve megtévesztő, de mint történész és numizmatikus a Debreceni Tudományegyetem történelem karán tanított anyanyelvén, tehát magyarul bizonyított.

Nagyra értékelte munkánkat, lelkesedésünket, de ki is ábrándított, hiszen ő a jogan túl a szemléletet is, az uralkodó nép történelem szemléletét is ismerte. Támogatjuk a történelmi kutatásokat, a régészetet, az ásásokat, HA (ez a nagy betűs szó nemcsak lelembosz és letör mindenkit, hanem gúzsba köti kezét-lábát, tetterejét) dák leletek feltárása lehetséges – bármilyen kis mértékben is –, és csak akkor, ha ezzel is a kontinuitás-elméletet sikerül bizonyítani. Jobbnak láttuk az időre és a természetre bízni, hogy őrizze, konzerválja álmaink leleteit továbbra is úgy, ahogyan eddig is tette, hogysen ebek harmincadjára, az érdektelenség és megvetés szemétdombjára vessék!

AZ ALAGÚT

Ahogy végigmegyünk a Malom utcán, átmegyünk a Bisztra-hídon, balra elmarad a Lókert. Majd átmegyünk a két régi híd helyén, balra elhagyjuk a Keresztesi-kertet, jobbra a Szénégetőt, ahol gyermekkoromban még füstölgő boksákat láttam. Faszenet, kovácszenet égették itt a falu kovácsainak. Akkor még nem nyíltak meg a Rézalján a lignitbányák, a Bisztra vize kristálytishta volt, még sokan hordták mosni, főzni és inni is. Mi is, ha megszomjajztunk játék közben, csak nekihasaltunk és jót ittunk belőle. A Szénégető helyén később pálinkafőzdet építettek, mára már azt is átköltöztették a Malomárok jobb partjára. Malomárok? Hol van az már és hol a malom? Az árkot betömték, a malmot földig rombolták. Még a híd helye sem látszik, ahol fürödtünk valamikor, ahol olyan mély volt a víz, hogy 1941-ben itt fulladt bele Mészáros Elemér. Ma a Malomgazon árválkodik a pálinkafőzde, de ez sem szolgálja már a falut, csak a Stern birtok új tulajdonosai, Szabó, Moisa és Voicu vehetik igénybe néha. Itt áll a vasoszlopokból összeállított színpad, a Tóti-falunapok rendezvényeinek fő színhelye. Áthaladunk a kisvasút töltésén (ma ez a temetőbe vezető út), majd átmegyünk a nagy vasúton és balra fordulunk a pincesor felé (hol van ma a pincesor? alig néhány pince árválkodik, az is inkább krumplis verem). Jó száz méter után az úttól jobbra, olyan harminc méterre a Búzás Laci bácsi beomlott pincéje és a Főrizs Éva-féle pince között van az Alagút bejárata. Ma már teljesen beomlott, gaz borítja és akác, szeder, csalán. Mióta nem művelik a szőlőt és a gyümölcsfákat, teljesen elvadult a környék. Egy suvadás aljában van a bejárat helye, mellette vezetett a valamikori gyalogút felfelé a Döccen, a Rigóhegy felé. Gallyakkal, rőzsével fedték be, nehogy illetéktelenek kíváncsiságból magukra ontsák az amúgy is omladozó téglákat. Egyesek szerint egy nagy pinceről van szó csupán, mások egy kelet–nyugat irányba elágazó alagútról beszélnek. Akik bent jártak, a nagyszüleim, az édesapám és mások sem tudják megerősíteni létét, mert már – tudomásom szerint – senki nem él azok közül, akik információval szolgálhatnának. De talán mégis!

Ahogy ők mesélték, olyan 10-20 méterre a bejáratától pincyszerű, bolthajtásos, téglával kirakott járat van. Ezt valamikor megbontották és ebből építették a Búzás-féle pincét és a Stern borházát is (ezt a kollektív lebontotta és elkótyavetyélte). A bontásból származó téгла keskeny és

vékony, úgynevezett „török” téglá. A téglával kirakott szakasz után a járat elszűkül olyan kétméternyi szakaszon, majd újból kiszélesedik. A szűkület olyan két méter széles és ugyanannyi magas lehet, azután fokozatosan szélesedik talán négy méterre és a magassága is eléri a három métert. A téglabélelés megszűnik és itt már a fal homokkő, egyenesen megy még 5-6 méteren, majd T alakban kelet és nyugati irányba elágazik. A baloldali járat mintegy 150 méterig volt járható, majd omlás következett, ezen még át lehetett mászni, bár a járat ezután is omladékos volt és leszakadt köveken kívül mást nem találtak benne. A jobboldali járat majdnem 300 méter hosszan volt járható, itt az alja vizes, pocsolyás volt, a falból szivárgott a víz, ez áztatta fel. Egy omlás miatt a víz nem tudott elfolyni, esése sem volt, lejtés nem volt érzékelhető egyik irányban sem.

Ma mindössze annyi a bizonyíték az alagút létezéséről – ha igaznak tekintjük az elmondottakat –, hogy ott, ahol az alagút nyugat felé fordult és talán tíz méterre az elágazástól, fönt a lapos részen, ahol valamikor a vízenyős, kákás hely volt, ott most egy kb. két méter mély és három méter átmérőjű gödör-beszakadás van. Ez a gödör úgy tűnik, hogy a járat beszakadásakor és annak beomlása miatt keletkezett. A jobboldali ág követte kelet felé a domb irányát és hosszabban volt járható, talán 300 méterig. Az a rész, amelyik vízenyős, pocsolyás volt, egy észak–dél irányú vízmosás vagy gypes árok alatt húzódott. A vízmosás kezdeténél valamikor egy gondosan elkerített, parkosított hely volt, néhány sírral. Volt itt egy filagória is, puszpánggal és öt-hat fenyővel meg vörös vadgesztenyével. Ez közvetlenül a Szamárút mellett volt és állítólag innen is vezetett lejárát az alagútba. A jobb oldali ág létét is egy fölötté levő hosszú suvadás bizonyítja. A nyolcvanas évek esőzései után földcsuszamlások voltak itt, mert a védő növényzetet kiirtották, feltörték, elegyengették, a vízmosást is betemették. A természetes vízfolyásokat, a kialakított barázdák helyét – akárcsak a Szamár-utat – megszüntették. Új barázdákat és új utakat nyitottak, a víz behatolt a talajba, ez pedig földcsuszamlásokat okozott, 10 árnyi új rakású szőlő tűnt el a suvadásokban. A jobb oldali ág fölött, követve annak feltételezett irányát, egy talán 40-50 méter hosszú, tóyszerű szakadás keletkezett. Ebben a tóban sokáig megmarad a víz, úgyhogy ellepte a káka és a sás. A benne levő víz talán 1-2 méter mély lehet; a tavacska sokszor estefelé még tele van, de reggelre már teljesen eltűnik belőle a víz, az ide szokott gémekek, más madarak és a permetezni akarók nagy bánatára. Ez a tó az elágazástól talán 100-120 méterre kezdődik. Minden valószínűség szerint az alatta levő üreg, az alagút nyeli el ilyen gyorsan és hirtelen a vizet.

Ez a két beomlás – szerintem – bizonyítja egy nagy üreg létét a Gézadomb alatt, vagyis bizonyított az alagút léte, ha nem is úgy és olyan hosszan, annyi ággal, kapcsolattal és kijáráttal, mint ahogyan a legenda tartja. Mikor kezdték ásni, építeni és mikor lett kész – ha valamikor el is készült teljesen – és mire használták, kérdéses. Amikor Bányászék odaköltöztek és megelégtették a vízhordást, az állatok itatása egyre nehezebb lett, ezért elkezdtek kutat ásni. Olyan 3-4 méter mélységben, valamivel mélyebben, mint az út, egy élére állított téglával kirakott részt, egy gyülekezőhelyre emlékeztető terepet találtak. Magassága az alagút szájával esett egy szintre és úgy nézett ki, hogy a bejárat előtti részt elegyengették és lekövezték.

Mikor készült, mire használták, milyen kapcsolatai voltak?

A legenda egyik változata szerint a tatárjáráskor, másik változata szerint a törökök építették.

A falut először az egyházi tizedjegyzék említi 1291–1294 között, mintegy háromszáz lélekkel, de maga a falu sokkal korábbi település. Az a falu a tatárjáráskor megszűnt, nem létezett többé a régi helyén, áttelepedett a mai helyére, állítólag az alagútban talált menedéket. Az ófalu helye és léte bizonyított, de a többi feltevés még feltárássra, bizonyításra vár.

Az alagutat a legendák mint egy sokirányú kapcsolattartó útvonalat említik, de az elágazások hosszáról szóló legendákat a földrajzi és a talajviszonyok kétségesse teszik. A hagyomány a szélrózsa minden irányába haladó elágazásról regél (talán a legendák terjedése másutt is természetessé teszi, hogy meséljenek róla), mégis nehéz elhinni, hogy van valóságalapja. Talán a veres barátok kolostorával és a Szamár-út menti filagóriával elképzelhető a kapcsolat, de az érábrányi templommal, a micskei Kőlyukkal, Súlyomkővárral, Márkaszékkal (itt a román történészek dák várromról beszélnek), sőt a szilágysomlyói régi várral, a Magurában levő Várhegygel való kapcsolat már alig hihető. Ha az elágazások irányát és a történelmi tényeket vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy Tóti már a legrégebbi koroktól lakott volt. Vannak leletek a kőkorszakból, aranyleletek kerültek elő a római korból és aranykincsek kerültek elő az avar korból is. (BUNYITAY VINCE: *A Váradi Püspökség története*, SEVER DUMITRAȘCU: *Tezeaurul de la Tăuteni-Bihor*). A faluban Erdei Mártonnak is értékes gyűjteményei vannak.

Vegyük sorba, talán kezdjük a legközelebbivel!

Érábrányban a Berettyó bal partján egy kanyarban, a falu legmagasabb pontján (ahova sohasem jut el a megáradt folyó vize) áll még, ha romokban is a régi Domonkos-rendi kolostor épülete, amely Árpád-kori templomként

is ismert. Református templom volt az 1950-es évekig, míg újat nem építettek, mert annyira romossá, életveszélyessé vált. Az új templom közvetlenül a régi mellett épült fel. Látszanak a freskónyomok még ma is a málló vakolat alól, bár évekig tető nélkül árválkodott. Mára befedték, állagát konserválták. Kőfallal körülvett, a Berettyó mocsaras ártere által védett, várszerű, biztonságos erősség volt, majdnem egyenlő távolságra Szilágysomlyóhoz, Nagykárolyhoz, Szalárdhoz, valamivel közelebb Sólyomkő várához és kistéávolabb Debrecentől. Arról beszélnek a legendák, hogy a két, talán Árpád-kori templomot alagút köti össze. Az alagút bejáratától az ábrányi templomig talán négy kilométer a távolság. Az alagút a Nagyhegy után a Rigóhegy alatt húzódik, majd a dombok alól a Berettyó és Bisztra közös árterülete alatt folytatódik. Itt a két folyó felduzzasztotta egymást, mocsaras, vizenyős lápot hagyva a levonuló ár után. Ez alatt a tocsogó mocsár alatt alagutat megépíteni – alig elképzelhető.

Egy másik kijáratról is beszélnek, ez a Döccenben volt (van). A Döccenben gyermekkoromban még két nem túlságosan bővizű, de állandó forrás volt, ezek mára szinte teljesen eltömődtek. A források egy kis eret tápláltak, amely egy kis árokban folydogált a Bisztra felé. Nyárára majdnem kiszáradt, alig-alig csörgedezett, követni is alig lehetett. Ez a rész szintén árterület volt, sásos, szittyós-bokros legelő, kaszáló. Amikor a Bisztra megáradt, mint tenger öntötte el Rétit, Bisztratrebest, egészen a margittai dombokig, itt találkozott a két folyó vize. Amíg nem töltötték fel az országotat Margitta felé, a megáradt Bisztra a Dering alatt, a Sástón át keresett magának rövidebb utat. Át a Man-tagon, a Szatmáry-tanya mellett, egy mocsaras réten át folyt a Berettyó felé, korábban Vámosláz alatt, majd a Stájernél folyt össze a Berettyóval. A tengerré duzzadt ár elöntötte Monospetrit, Margittát, Vedresábrányt, de itt már csak a Berettyó áradásairól beszélünk. Az áradások lehetetlenné tették a kijárást minden irányba, a két folyó között csak a dombokon lehetett közlekedni.

Ha egy vonalat húzunk a bejáratától, a tóti templomon keresztül Micske felé, szinte egyvonalba esik a két templom. Itt egy másik alagútról, alagútagról esik szó, amely összekötötte a tóti és a micskei templomot. Itt a szószerék alatti bejáratról beszélnek, ahonnan alagút vezet a micskei Melegoldalon levő Kőlyukhoz. Én is azt a legendát ismerem, ami a Bihari népmondák kötetben szerepel. Jártam is itt gyermekkoromban, bejárata a leomló földtől már akkor nagyon elszűkült. Talán 70 cm magas volt, boltíves kiképzésű, szélessége is ugyanennyi lehetett. A fentről lemosódó, leomló föld tömte el, az esővíz pedig hordta befelé a földet. Csúszós és

sáros volt a bejárat, csak hason kúszva lehetett volna bejutni. Benéztem, de irtóztam a csúszós pocsolyában bemászni. Úgy mesélik, hogy elég közel, a bejárat után fülkévé szélesedik, ahol kőasztal és kőszékek vannak. Egy szomszédos nagyobb fülkében sok széna, szalma és avar volt felhalmozva, mint ahol nemcsak emberek, hanem állatok is (főleg lovak) töltöttek hosszabb időt. A templomtól eddig nincs egy vízfolyás, sőt még árok sem, a Fejős-patak pedig a határvonalon ered. Idáig eljutni a Bisztra alatt, a templomon keresztül nemcsak hosszú, de vízbefolyás veszélyével is számolni kell, az út hossza pedig több mint négy kilométer.

A keleti ágnak – ahol a suvadás van – többfelé van kapcsolata.

Kapcsolata van Sólýomkövával, ami légvonalban legalább harminc kilométer. Az alagútnak többször át kellene mennie a Bisztra valamelyik ága és a patakok alatt (Bánya patak, Dód pataka, Balibán patak, Sásteleki Bisztra). A homokkővet a feltöltött részekén felváltja a hordalékos agyag és kavics, ezt pedig az átalakult csillámpala váltja. A belső erők tevékenysége nyomán a csillámpala még külső rétegeiben is sokirányú dőlést mutat. Igen gazdag víztartaléka van a hegynak, sok a forrás is. Ezek közül néhány széndioxidos-kénes, vasas ásványvíz, úgynevezett „borvíz” forrás. Helyenként a mészkő is előbukkan, a vizek hordalékában sok a kvarc (békasó), de sötét gránit és andezit törmelék is van. Ebben a kőben alagutat, ráadásul ilyen hosszút fúrni (vagy inkább kalapáccsal és vésővel kivésni), alig hiszem, hogy valaha is lehetséges lett volna.

Ugyanez az ág a Nagyhegy vonalát követve kapcsolatban van a márkaszéki várral. Ez a vár a történészek szerint dák vár volt, amely az alagúton keresztül kapcsolatban van a somlyói Várhegygel, ahol több kőkorszaki, gepida, avar és hun leletre is bukkantak. A somlyói vár fontossága és a Báthoryak életében betöltött szerepe ismert történelmi valóság. A márkaszéki várról mesélik (alaprajza nehezen kivehető és az is csak részben, mert köveit kibányászták és elhordták), hogy itt is van alagút és ezt vasajtóval lezárták, de nem tudni, hogy kik és mikor. Esőzésekkor heves vízcsobogás hallik bentről, de a vasajtót hiába feszegették, bejutni nem tudtak, mindössze annyira sikerült kibővíteni a rést, hogy egy kacsát be tudtak dugni. Elzárták a kijáratot, a kacsa bentrekedt és nem juthatott ki. Körülbelül tíz nap múlva a Berettyó felől – ahova eddig is járt társaival – előkerült a kacsa, nagyon éhesen. Talán egy búvópatakról van szó? Vagy ki tudja?! Titok...

RÉGÉSZETI LELETEK, VAGY EGY KIS TÖRTÉNELEM

Már említettem, hogy Erdei Mártonnak több korból származó leletgyűjteménye van. Magam is láttam kincseit, mesélt kapcsolatairól is a nagyváradi régészekkel, akik a Körösvidéki Múzeum munkatársai. Megmutatta gyűjteménye féltett és érdekes, értékes darabjait is: őrlő köveket, kovákat, nyíl- és lándzsahegyeket, kőkéseket, szakócákat kőből, és a hatalmas római kori agyag amforát, amit restauráltak. Láttam leleteket a kő- és római koron kívül a korai középkorból is, nem dísz tárgyakat, pénzürméket vagy ékszereket, hanem különböző használati tárgyakat és szerszámokat.

Sokat meséltek és írtak (Jakó Zsigmond és Bunyitay Vince) a tóti leletekről, az avar kori aranykincsekről, amelyeket Tótiban találtak a Teleken, vagy annak közelében fordított ki az eke. A Körösvidéki Múzeum igazgatója, SEVER DUMITRAȘCU a Trécseren talált római kori aranyozott ezüst amforákat ismerteti a *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor* című, 1973-ban Nagyváradon megjelent munkájában.

A leletek alapján – az ottományihoz hasonlóan – tóti kultúráról beszél, történelmi vonatkozásban. (Felajánlottam, hogy minden térítés nélkül lefordítom magyarrá, Sasianu Sanyi járt közbe, hiába ajánlottam – nem tartottak rá igényt).

Cristea Victor (aki talán pontosan abban az évben, amikor én, kezdett el Cséhtelegen tanítani) egy iskolai kirándulás alkalmával, tanítványai révén lett „felfedező”. Egy gyermek egy gyökérbe kapaszkodott és egy teljes amfora fordult ki a földből (40 cm magas). Ott még négy római kori, aranyozott ezüst amforára bukkantak. Sokáig kutattak még, de egyebet már nem találtak.

Gyermekkoromban éltem-haltam a tavaszi csatangolásért, az olvadó víz mindig kimosott valamit a földből, lesodorta és lemosta szépen. A Bisztraparton olvadás után mindig találtunk valamit. Találtunk a háborúból maradt töltényeket, rozsdamarta tárákat, sőt még lövedékeket is. A háborús relikviáknak sajnos komoly sérültjei voltak, ezektől a leletektől nagyon óvakodtunk és gyermeki félelemmel kerültük őket. Kovács Tibinek a lába között robbant fel egy ártalmatlannak vélt vasdarab, több hónapig élet és

halál között lebegett. Sánta bal lábbal és félig béna, csonka kézzel úszta meg a játékot. Kutyas Balogh Feri üllőnek használt egy gránátot, kapát kapált rajta, hosszas lábadozás után – ha sántán is – ő is életben maradt. Szigorúan tilos volt még megérinteni is az esetleges robbanó szerkezeteket, vagy azok feltételezett maradványait. Fegyvert hazavinni pedig egyenlő volt a börtönnel, de azért mi is robbantottunk lövedékeket is, a talált kétcsövű pisztolyt azonban leadtuk a Milícián, Szellőnek, az őrmesternek. Ez már modernnek számító, kétcsövű, kovás pisztoly volt a XVI–XVII. század fordulójáról. A Bisztra-part iszapjából került elő egy tavaszi áradás után. A pisztoly fa agya már lerohadt, csöveit pókhálószerűvé ette a rozsdá, gyújtószerkezete is egy csomó rozsdá volt csupán. A rendőr mosolygott jólneveltségünkön és megdicsért szófogadásunkért (mert persze megkérdezte, mi készítetett arra, hogy átadjuk). Figyelmeztetett, hogy ha találunk zsírpapírba, rongyba csomagolt, bezsírozott tárgyakat, a csomagot nehozz ki bontsuk, hanem őt és csakis őt értesítsük. A pisztolyt talán a latrinába dobta.

A CSONT

Egy tavasszal virágot, barkát szedni mentünk a Döccenbe, de a Hegy meg erdő felől olyan hívogatóan vijjogtak a héják, hogy egy akácfa tetején találtam magam. Kiraboltam a fészket, talán egy tojást sikerült egészben lehoznom, a többi ragacsos masszává tört. Hazafelé egy vízmosás partján jöttünk, Réti felé. Balról volt az út a patak partján, jobbról a friss szakadásokkal tarkított, alámosott magas part. Figyeltük a kusza gyökérfüggöny mögül előbukkanó fényes köveket, csigaházakat. Egyszerre egy óriási csontot vettem észre, kissé megpiszkáltam, de még több föld omlott rá. Alig lehetett felismerni, hiszen színe egybeolvadt a nedves partoldallal. Akkor óriásinak láttam a (talán) lábszárcsontot és visszaemlékezve a hatalmas csontra, állítom, hogy ekkora csontú állat ma már nem él a földön. A csont végén ott volt a két hatalmas bütyök, az egyik szinte fej nagyságú volt, a másik alig kisebb. Maga a csont nagyon vastag, talán 15-20 cm átmérőjű lehetett, hossza pedig – csupán az, ami kilátszott a földből – talán 1,5 méteres is volt (de a két másik bütyök nem látszott). Nem szóltam róla senkinek, de amikor – talán két hét múlva – újra ott jártunk, hiába kerestem, nem akadtam rá.

A TELEK ÉS A SZÁLLÁS

Ahol a gazdasági tyúkól volt (arra még a fiatalabbak közül is sokan emlékezhetnek), pontosan mellette van egy darab földünk. A dűlőt Teleknek hívják, itt volt az első falu. Két patak határolja, nyugaton a Telek pataka, amelyik Szilágyi Imre kertje mellett folyik és majdnem a mi kaszálónk sarkánál ömlik a Bisztrába. Keleten egy időszakos záporpatak a határ, amelyik az állami iskola udvara és kertje mellett folyik, a kertek alatt, keresztül a Csikókerten, neki a Bisztrának. A Telektől keletre, a falutól a Sváb tanyáig még gyermekkoromban is erdő volt, az ötvenes évek elején irtották ki. Itt délen erdő volt a Csuba patak és a Fejős patak között, ez utóbbi volt a határ Tóti és Micske között.

Itt, a Teleken, szántáskor gyakran került elő cseréptöredék, amelyeket nem korongon készítettek (volt, amelyiken még az ujjlenyomat is megmaradt). Karcolások, ovális és háromszögű vagy fenyőágas rovások díszítették. Sokáig őriztünk otthon egy lyukas fejű kőbaltát, amit elvittem az iskolába, de onnan nem került többé haza. Volt egy csontkésem is, amit sárpucoló-nak használtam.

Állítólag itt találták a Baloghok a kincsüket, ezért is hívták aranyos Baloghoknak őket. Ők soha nem beszéltek róla. Úgy mondják, hogy pénz-érmeiket és más dolgokat is találtak. Az aranyrudakat fatönkön baltával vágták olyan hosszúra, amekkorát a zsidó ki tudott fizetni az egyezség után. Titokban folyt a kereskedelem, de hát két ember akkor tud titkot tartani, ha az egyik már halott. Híre ment szerencséjüknek, elvitték őket és a kincset is; állítólag jól „elkalapálták” őket. Mindezek ellenére azt rebesgetik, hogy ezután kezdtek a régi helyett új házat építeni (igaz, hogy közben a régi ház leégett, a biztosító meg fizetett).

A SZÁLLÁS

A Szállás elnevezésre több magyarázatot is hallottam. Itt táboroztak egyesek szerint a tatár csapatok, míg mások szerint a törökök, de II. Rákóczi Ferenc kurucai is. A koronát menekítő koronaőrök kísérete is itt szállt meg, de ezzel ellentétben áll a Baranyi-, illetve az ide vonatkozó Szakáll-legenda. Volt itt néhány hatalmas tölgyfa az aljban, a patakparton. Ezeréves fáknak hívták őket, mert 1896-ban ünnepséget tartottak itt, a Honfoglalás emlékére (utána is rendeztek ünnepségeket). A Fák nincsenek meg, kivágták őket még korábban, mint a Szállás-erdőt (1951–52). Találtak itt egy buzogányfejet az egyik vízmosásban (talán más egyebet is), de én nem láttam és a hírek, amelyek erről szólnak, nem elég megbízhatóak.

Az 1940–50-es években a harangozó aranypénzeket talált a templom dombon (ezt a kis halmot állítólag a török katonák hordták össze). Az aranypénzeket, amelyeket itt találtak, török pénzként emlegetik – úgy mesélik, hogy a harangozó az egyik falunkbelinek adta el. Itt, a templom dombon temették el azt a (talán) hét szovjet katonát, akik itt estek el és azt is idehozták, akit a Szugoly árkában találtak és temettek el ideiglenesen. A tetemeket az ötvenes évek elején kihantolták és Margittán, a református temetőben, a szovjet hősök parcellájába újratemették őket.

A CSILLAGOS

A már régészetről, főleg aranykincsről van szó, érdemes megemlíteni a Csillagosról keringő mondát is. Ha Bodonosról megyünk Feketeerdőre, ott, ahol az országút a régi kisvasút egykori töltésén halad, hamarosan elérjük a Csillagost. Ahogyan elérjük az erdőt, a Bisztra bal partján mindjárt ott vagyunk a Vízműnél. Itt van egy gyűjtőtó, a pompaház és a derítő is itt van. Innen pumpálják a hegytetőre a vizet, ahonnan majd elosztják a fogyasztóknak. Pár száz méterrel feljebb, balról egy kis patak ömlik a Bisztrába. Valamikor itt a tisztáson rendezték meg nagy csinnadrattával a bányásznapokat. Itt ma hétvégi házakat építenek, és hogy

„örömünk” teljes legyen, még egy ortodox kolostor is épült. A patak partján romok vannak, az alap még jól felismerhetően látszott. A török basa kastélyának nevezik. A monda szerint itt valamikor török katonai helyőrség volt. Őrizte Súlyomkövárát, a Rézaljával összekötő utat, amely csak gyalogosan vagy lóháton, libasorban lehetett járható. Fontos út volt, mert összekötötte a Sebes-Körös-völgyét a Bisztra, de főképpen a Berettyó völgyével és az Érmellékkel, a szalacsi sóvámmal. Miután a törökök elvonultak, az enyészetre maradt a török basa háza. Az idő és a gondos kezek tökéletes munkát végeztek: földig rombolták az épületet, csak a megáradó patakvíz mosta ki és tette láthatóvá a romokat.

Az 1960–80-as években Ceaușescu megalomániás tervei megvalósítása érdekében áruba bocsátotta és eladta a bányászati svábokat és a szebeni szászokat. A megkezdett és még csak tervekben létező munkálatokhoz pénzre, rengeteg pénzre volt szükség. Most jön a szóbeszéd, a monda. A török basa valamikor rég nem tudott (vagy nem akart) elszámolni a rablott kincsekről a szultánnak. Meg is kapta érte a selyemzsinórt, meghalt, de szépszámu utódot hagyott maga után. A török uralom bukásával elhagyták Magyarországot és a Csillagost is. A pasa egyik utódja – az iratokat böngészve – egy levélre akadt, amely mesés kincsekről beszélt, valahol a Partiumban, a Rézalján, a Bisztra-patak völgyében. Aprólékosan leírta, hogy mi és hol van elásva és rajzot is mellékelte hozzá. A követségen keresztül kapcsolatba lépett az illetékesekkel – üzletet kötöttek, jó pénzért, kemény valutáért zsákbamacskát vásárolt (vagy talán már az üzletkötés előtt is járt a Csillagosban). A jólértesültek, akik mindent tudnak (és mindent jobban, mint más) azt mesélik, hogy idegenek érkeztek. Kora tavasszal, úgy alkonyat felé érkeztek, terepjárókkal és teherkocsikkal jelentek meg. Turistaként, mint aki itt akar éjszakázni, letáboroztak. Az éj leple alatt bementek az erdőbe, örök fogták körül a romokat. Az éber megfigyelők semmit nem láttak, semmit nem láthattak. Reggel, úgy ahogy jöttek, zárt konvojban elvonultak. Elmentek, de mesés kincset vittek magukkal: arany és gyémánt ékszereket, igazgyöngyöt, mesterművű fegyvereket, arannyal és drágakövel ékesített ruhákat, és több tonnányi arany- és ezüstpénzt. A „mindentudók” keresték a nyomukat, de minden szépen rendben maradt, mintha senki nem ásott volna, sőt nem is járt volna ott. Úgy mondják, a családi örökséget vásárolták vissza, nem éppen semmiért és nem is kockázatmentesen... Mi a valóság? Újabb rejtély...

A KÖZELMÚLT ESEMÉNYEI VAGY TALÁN RÉGEBBIEK IS

ÚGY, AHOGYAN JÖNNEK, A CSALÁDRÓL

A legrégebbi, a Mészáros család történetére vonatkozó legendák eredete igen változatos forrásból származik. Sok közülük a negyvenes évekre tehető, amikor Mészáros Pista bácsi pálinkafőzdét akart vásárolni és üzemeltetni. Be kellett bizonyítani, hogy a családban hét-nyolc generációra visszamenőleg nem volt zsidó. Sikerült neki. Továbbment, az Országos Levéltárban kezdte kutatni a család múltját (állítólag volt valami családi kutyaőr is... talán a háború után, amikor olyan nagy volt a bőrhiány, felhasználták csizmabélésnek, mert nyomtalanul eltűnt).

A Mészárosok egyik korai őse Mészáros Lőrinc, a Nagybotú, volt bihari püspök, az 1514-es parasztháborúban Dózsa György alvezére volt. Ismerve lázadó természetüket, nagyon valószínűnek tekinthető a felmenő ági kapcsolat. Én is találtam a levéltárban 3-4 Mészáros címet, de hogy reánk vonatkozik-e – és ha igen, melyik az igazi –, ez rejtély. Keményen hangoztatták a felmenők a család nemesi származását. A család eredetéről sajnos hiányoznak a hitelesíthető dokumentumok. A sorozatos költözések és az a tény, hogy az 1970-es években az anyakönyvi kivonatokat állami levéltárba helyezték (azóta talán már meg is semmisítették őket), nagyon megnehezítik a tisztánlátást. Azt tudjuk, hogy dédapám János volt és Diószegről jött Tótiba. Apja Péter volt, neki megvan a halotti bizonyítványa. János dédapámnak és Ida lányának síremléke is van a tóti temetőben, feleségének, dédanyámnak a sírja és emlékműve első férjével, Szilágyi Ferencsel, másutt van. Dédanyánk, Spáczai Juliánna egyik őse volt Spáczai Alajos, aki állítólag II. Endrétől kapta a lovagi címet, részt vett a keresztes háborúban. Annyit még a Spáczaiakról, hogy Spáczai Pál Olaszliszkan volt református pap. A háború előtt tartották vele a kapcsolatot. Elég korosak voltak ő és a felesége is, gyermekük nem volt. A háború után nem sikerült megtalálni őket.

Mészáros Jánosról, dédapámról mondják, hogy mint kovácmester érkezett Diószegről, minden vagyona egy zsebkendőbe volt kötve. Szekírozta is ezért dédanyám eleget, de ő képes volt bizonyítani. A házasság révén alapozta meg a család viszonylagos jólétét. Dédanyám Érszőlősről, illetve Magyarcساهolyból származik. Első férje, Szilágyi Ferenc halála után a já-

randóságokat megkapták fiai, Károly és Imre. Miután férjhez ment újból dédapámhoz, szilágysági vagyonát értékesítették. Közösén vásároltak Tótiban földet, erdőt, szőlőt és házhelyeket gyermekeiknek. Az új házasságból még született három fiú: Lajos, Gábor és István, és született még egy lány is, Ida. Ida sajnos fiatalon, alig 16 évesen meghalt, röviddel apja halála előtt. Ott nyugszanak a temető régi részén, sírjukat egy fehér márvány obeliszk jelzi. Idának benne volt a fényképe is, de azt kiverték. Az erdő, amit vettek, a Gazdák erdején van, egyenlően elosztva az öt gyermek között, mindnyájuk meglegedésére. A szántó és a szőlő nem egymás mellett van, csak egymáshoz közel (ma már sajnos, inkább csak a helye van meg).

A legenda szerint dédapám jó hírű kovácsmesterként került Tótiba. Egyik találmányát mind a mai napig használják; jelentősége valamikor sokkal nagyobb volt. Ő honosította meg, de a találmány is az övé és Tótiból terjedt el. Egy szekér kerékkötőről van szó, amelynek itt, a dimbes-dombos vidéken nagy (vagy inkább nagy volt) a jelentősége. Szekereknél terjedt el és vidékünkön nagy volt a népszerűsége. Egyszerűsége, hasznossága miatt hamar elterjedt és állítólag hozott a „zsebkendőbe” is valamit. A lényege az, hogy a szekér kerekét nem egy középén az aljhoz rögzített egyszerű, horgas láncsal kötik meg, aminek a megoldása, különösen lejtőn igen nehéz, szinte megoldhatatlan feladat. A súlyos rakott szekér a tehetetlenségtől gördül előre, és hatalmas erővel feszíti a láncot. Ez a megoldás pofonegyszerű, itt is ugyanolyan a láncok rögzítése, olyanok a láncok is, olyan a karika a lánc egyik végén, mint az előbbinél. A különbség a lánc másik végén van. Itt a sas helyett egy huszonöt centiméteres hosszúságú horog vagy pecek van. Egyik vége az utolsó láncszemben könnyedén forog, míg visszahajló vége enyhén ívelt és kötése csupán annyi, hogy könnyedén be lehessen akasztani a másik lánc utolsó szemébe. Ez a beakasztás már a kerék rögzítése, a biztonságos kötést az adja, hogy a pecek szabad vége hosszabb, mint a lánchoz rögzített. Itt van egy szabad láncszem, amelyet rá lehet hajtani a pecek hosszabb végére. Ez a biztosíték, és minél nagyobb a súly, annál erősebben feszül a pecek szabad vége a biztosítéknak. Biztonságos, sohasem oldódik ki magától. Megoldása roppant egyszerű, nem igényel erőfeszítést, akár egy gyermek is megoldhatja menet közben. Nagyon fontos, hogy a szekér ne lassuljon le, főképpen ne álljon meg, mert az indítás, a holtpontról való kimozdítás veszi legjobban igénybe az állatokat. Menet közben egyszerűen meg kell ütni vagy rúgni a biztosító szemet, ezt általában így is szokták. Ezzel a megkötött kerék megoldódott menet közben, sebességéből nem veszített, sőt inkább felgyorsul.

Szintén dédapámról mesélik, hogy – az előtte próbálkozó kovácsok kudarcra után – neki sikerült úgy megvasalnia Dobos Gábort, az alföldi betyárt, hogy az végre nem tudott megszökni és letölthette a lólopásért kiszabott büntetést a szegedi börtönben. Ez azért érdekes, mert a betyárnak olyan volt a kézfelépítése, hogy bármilyen béklyóból (bilincsből) ki tudta húzni a kezét. Amint szabad lett a keze, rögtön megszökött, és folytatta, ahol abba hagyta... a lólopást. Amikor újból elfogták, még súlyosabb büntetést és vele nehezebb láncot, szorosabb béklyót kapott. Ezt a szoros béklyót már nem tudta lerázni, nem tudta a kezét kihúzni. A szoros vas annyira felsértette a kezét, hogy az elfertőződött, és annyira beledagadt a vasba, hogy alig tudták levenni róla. Néhány alkalommal annyira súlyos volt a fertőzés, hogy karjait csuklóban majdnem csonkolni kellett. Valahogyan megmentették a kezét, de kilátásba helyezték, hogy ha újból megszökik és megint elfogják, felakasztják. Mindent megígért, de az első adandó alkalommal megszökött. Elfogták. Dédapámat bízták meg, hogy megvasalja. Úgy készítette el a bilincset, hogy a betyár nem tudta kiszabadítani a kezét a szoros vasból, de az kényelmes volt és nem sértette fel a kezét. Letöltötte a büntetését, és mivel sohasem ölt embert, csak lopásért ítélték el. Nem ült sokat, talán még tíz évet sem. Évek múlva dédapám kocsival ment Nagyváradra vagy Debrecenbe. Egy disznókonda jött velük szembe. Vásárra hajtották az állatokat, négy-öt hajcsár kísérte a csürhét. Lépésre fogták a lovakat, majd az út szélén megálltak. A konda lassan haladt, fürge kis pulik térítették helyes útra a szökni próbáló süldőket. Lassan elvonult a konda, a hajcsárok kalapot emelve mondták az adjistent. A hajcsárok közül egy öreg, csimbókba font hajú ősz ember megállt, leemelte a kalapját, és tisztelettudóan ráköszönt dédapámra: „Isten áldja meg mester úr! Megismer-e? Én vagyok a Gábor, a Dobos Gábor. Magának köszönhetem, hogy még élek és itt vagyok! Ha újból megszökhettem volna, ki tudja mibe, talán gyilkosságba is belevitt vagy legalább belekevert volna az a társaság, amelyikből kiszakítottak. Akkor aztán egész biztosan a kötélverő jányával lépek házasságra!” (felakasztották volna).

A SZENT KORONA ÚTJA

A bukott szabadságharc után menekítették a koronaőrök a Szent Koronát, nehogy az osztrákok kezére jusson. Miután egy éjszaka Kőbölkúton, a Bónis-kúria udvarán töltöttek, a koronát ládástól egy gödörbe temették, és hogy ne akad hassanak a nyomára, tábortüzet raktak föléje. Körbeülték a tüzet és elkezdtek sütni a vacsorájukat, szalonnájukat. Hangtalanul megvacsoráztak, majd csendesen beszélgettek. Egy-egy száraz ágat dobtak a pislákoló tűzre, majd egymásután elbóbiskoltak, csak egy maradt ébren. Egy óra múlva az őrs csendesen megbökte szomszédját, mikor az felébredt, szemébe húzta kalapját és elbóbiskolt. Kint, a szabadban éjszakáztak a koronaőrök, de közülük egy mindig ébren figyelte az éjszaka legkisebb neszt is. Alig kezdtek el a kakasok kukorékolni, mindnyájan felerkentek, gyorsan felnyergelték lovaikat. Félrekotorták a tüzet, kiemelték a ládát, és míg felkötötték a málhás ló hátára, azalatt egyikük gondosan visszatemette a gödröt. Még meg is taposta a földet, majd a zsarátnokot a gödör helyére kotorta és rádobott néhány száraz ágat. Közben két társuk már nyeregbe szállt, és elindultak, kis távolságra egymástól, a Kecskeshát felé. Előjött a házigazda, az embereknek zsákba csomagolt ételmet és bort adott, a lovaknak előkészített zabos zsákot a lovak hátára kötötték. Kézfogással és halk „járjatok szerencsével!” – jókívánsággal köszöntek el egymástól. Mindnyájan lóra szálltak, miközben megjáratták kardjaikat hüvelyükben. A kis csapat elindult; csendben, lépésben haladtak. A málhás lovat közrefogták, hogy aki felületesen szemlélte őket, észre sem vette. Mikor felértek a tetőre, előre küldött társuk egyike árnyékként csatlakozott hozzájuk. Pár halk szót váltottak az éjszaka csendjében, csak a lovak lábainak halk dobbanása halatszott. Mire pirkadni kezdett, elérték a Berettyó árterületét. Belovagoltak a fűzbokrok sűrűjébe és a lapos parton át belegázoltak a vízbe. A lovak möhön ittak, megvárták, míg abbahagyják a zabla csörgetését, akkor elindultak felfelé a vízben gázolva. Félórányit haladtak a vízben, majd átmentek a túlsó partra. Társuk, aki előrelovagolt, egy magas part mögé vezette őket és mire feljött az augusztusi nap, már le is táboroztak. Ört állítottak, míg két társuk a bokrok és a kukoricások takarásában előre lovagolt Micske irányába.

Nem láttak senkit. A búzát már learatták, az árpát és zabot is behordták a kertekbe, legtöbbször már csépeltek. Leginkább asszonyok, suhanc legénykéek forgatták a cséphadarót. Felnőtt férfit alig lehetett látni, aki nem

volt rokkant, az vagy bujdosott, vagy az uraságnak nyomtatott. Letisztítottak egy jó nagy helyet, kivágták a gyomokat, leseperték, majd felállították a kerítést, csak egy kaput hagytak rajta nyitva. Behordták a kévéket, kalással kifelé egymás mellé terítették őket, de a kötésüket nem oldották ki. Behajtottak a karámba öt-hat lovat és csikót, elkezdték körbe hajtani őket. Előbb csak ugrándoztak, majd elkezdtek körbe szaladni, csak úgy pattogtak a száraz szemek a zizegő szalmából. Megfordították a kévéket, a lovak pedig taposták, taposták a kalászokat és a szalmát. A gazda nézte egy darabig, nehéz tarisznyát akasztott hátasa nyergére, vadászfegyverét vállára vette, majd nyeregbe szállt. „Megnézem a nyulakat” – vetette oda és elkocogott. Lekanyarodott az erdős patakhoz, majd lovát a Berettyónak fordította, nézelődve, lassan kocogott is egy kicsit, míg elérte a partot. Álltak egy darabig, majd mintha nyúl szökkent volna, célzott, elsütötte puskáját. Látva, hogy nem talált, kis idő után duplázott. Várt, újra töltött és megint lőtt. A harmadik lövés után, közvetlen közelből, fiatal lovas jött elő a bokrok sűrűjéből, átvette a nehéz iszákot, miközben pár szót váltottak. A gazda megfordult, balra kanyarodott a tóti dombok felé. Még el sem tűnt, amikor a kis csapat újból előjött a sűrűből. Követték lovát, de mintha nem lenne sietős a dolguk, lassan ügettek utána. Mikor elérték az utat, a patak bokrai felől füttyöt hallottak. Átlovagoltak az úton és a bokrok felé vették az útjukat. Fiatal lovas várta őket, akinek vállán vadászpuska volt. Keveset beszélgettek, a vadász elindult a dombhát felé, míg a kis csapat az erdő árnyékában a patak folyását követte. Hamarosan egy gyönyörű lábas erdőbe jutottak, hatalmas tölgyek, hársak, gyertyánok között lovagoltak. Mire elérték az erdő szélét, a vadász is ott volt. Itt a csapat kettévált, fele a vadással és drága kincsükkel belovagolt egy kukoricásba, míg a csapat másik fele az erdőben haladt, míg el nem érték a Bánya-patakot. Itt letáboroztak, lovaikat kipányválták. A csapat másik fele, akik a koronát vitték, hatalmas alma- és körtefákkal tele gyümölcsösbe ért, ahol Szakáll Bálint már várta őket. Megálltak, köszöntötték egymást. Szakáll Bálint a ládához ment, kalapját levette, majd kezét összekulcsolva térdet hajtott a korona előtt. Előttűnt a kúria piros tetős, hosszú épülete. A sárga falú, egyszintes épület egy kis dombon állt, magasabbnak látszott, mint amilyen valójában volt. Bementek az udvarra, leemelték a ládát a málhás ló nyergéről. Ketten fogták a fogantyúját, ketten követték, a gazda vezetésével a pincébe mentek. Nagy, magas pince volt, hordókkal tele. Amikor egy nagy hordó elé értek, a gazda intett a kezével, megálltak. Megragadta az egyik hordót, vállával megnyomta, mire az elfordult. Mögötte egy másik pince látszott. Bevitték a koronát. Egy, már meg-

ásott gödörbe engedték, betemették földdel, majd hordót gurítottak rá, gyertyájukat is kivitték. Visszamentek az első pincébe, majd a gazda helyére fordította a hordót. Szakáll Bálint megfogott egy kisebb hordót, kivitte a pince előtti terembe. Gondosan bezárta a pincét, a kulcsot szegre akasztotta. Elhúzta a faltól az asztalt, hogy körülülhessék. Kupákat tett az asztalra, lopóval bort szívott, megtöltötte a kupákat, rövid imát mondott. „Istenre, koronára, hazára!” – mondta. Nem koccintottak, csak megízlelték a bort, majd leültek.

Míg ez történt, a többiek lenyergeltek, istállóba vezették és ellátták a lovakat. Egy fiatal legény, a gazda fia, zabot borított eléjük, majd szénát vetett a jászolba. Látszott, hogy gyakran van vendég a háznál, nem kérdezett, csak tette a dolgát. Mikor úgy látta, hogy minden rendben, megkérte a vendégeket, hogy kövessék. A pincéhez vezette őket. Az asztalon már gőzölgött az étel. Ettek. Mikor végeztek a falatozással, gyorsan elvitték a tálakat, az asztalon csak a boros kupák maradtak. Beszélgettek, iszogattak, búsultak. Hősökről, árulókról, az elveszett csatákról, a kilátástalan szomorú jövőről esett szó. Egy pillanatra belépett az a fiatalember, aki az állatok ellátásánál segédkezett. Kérdő tekintetek fordultak feléje. „Minden rendben van, apám” – mondta és kiment. Kint egy felnyergelt, csontos, sárga ló várta. Karjára akasztotta a szarát és a konyha felé mentek, itt a fiú átvett egy nagy batyut. Feltette a nyereg mögé, majd lóra ült. Pár lépés megtétele után egy nagy, bozontos kutya szegődött hozzájuk. Felfelé a kerten át mentek; mielőtt elérték volna az erdőt, balra tért, a Bánya-patak felé. A patakhoz közeledve betért az erdőbe és csendesesen füttyörészni kezdett. Néhány perc múlva ugyanaz a dallam hallatszott a fák közül, mire arra fordította a lovát. Találkozott a csapat többi tagjával; miután köszöntötték egymást, terhet levette és elköszönt. Mire kiért az erdőből, besötétedett. Ahogy elérték a gyümölcsöst, a sárga ló az istálló szagát érezve meggyorsította lépteit, az öreg kutya a kerítés mellé szaladt és morogni kezdett. A fiú egy rövid füttyel magához hívta a kutyát, az egy kicsit vonakodott, de engedelmesen követte őket; csak néha-néha fordult vissza. „A macskát ne bánts! Hányszor kell még elismételnem?” – korholta meg Bundást. Lenyergelte lovát, majd szólt az apjának, hogy mindent elintézett. A kapu felől zaj hallatszott, odament és kinyitotta. Egy lovas jött be a kapun. „Isten hozta, Félix bátyám!” – köszöntötte a vendéget. A kutya is a farkát csóválta. Nem túl magas, de széles vállú, fürgé ember fordult le hóka lováról. A fiú elkapta a szarát és a pince felé mutatott. A jövevény kemény léptekkel indult a pince felé, bal kezében hatalmas dorongot tartott. Halkan kopogott. „Szabad!”

– jött bentről a válasz. Belépett, alakját megvilágította a gyertyák fénye; már nem volt fiatal, haja, szakálla hófehér volt. Arca egészségesen piros, kemény férfiarc volt. Jóval túljárt az ötvenen, de termete nem mindennapi erőt sejtetett. „Baranyi Félix!” – mutatta be a házigazda. A vendég letelepedett, kupát tettek eléje is és tovább beszélgettek. A koronáról, a Szent Koronáról beszéltek. „Ó, ha láthatnám! Ha csak egy pillantást vehetnék rá! Ha megérinhetném!” – mondta epekedve. „Én is úgy szeretném látni!” – esedezett a házigazda is. „Magyarok vagyunk”, a koronáért harcoltunk, mert a Szent Korona maga az ország! Nem az osztrákok, nem a Habsburgok elől mentjük szabadságunk, életünk kockázata árán is. Kicsorduló könnyecseppet törölt el arcán. A legöregebb, már ősz koronaőr igenlően bólintott. Bementek a pince oldalágába és kis idő múlva a ládával jöttek elő. A legidősebb és még ketten kulcsot húztak elő zsebükből, kinyitották a ládát, belőle egy másikat vettek ki. Kinyitották ezt a ládát is. Ott volt a párnák között a szent ereklye. Térdet hajtottak előtte, és könyörögtek, hogy vegyék ki és tegyék az asztalra. Megtört az öreg koronaőr keménysége őszinte áhítatukat látva. Kiemelte a koronát és egy vörös selyem párnával az asztalra tette, miközben a többiek kivonták kardjukat és némán tisztelegtek előtte. Baranyi Félix törte meg a csendet: „Miért ne állhatna ez a korona egy magyar fejen?” Odalépett a koronához, két hatalmas, de remegő kezével megragadta és a fejére tette. „Még nem is lötyög, mint a Habsburgok fején!” – tette hozzá keserűen. Félelemmel vegyes csodálattal nézték a hatalmas embert, fején a Szent Koronával. Meg sem billent, mint a Habsburgok hegyes koponyáján. Visszahelyezték a koronát, de nem volt nyugalmuk. Gyorsan, mint aki rosszat tett és menekül, felnyergeltek és nagyon gyorsan elvonultak. Útjukat a Trécsér irányába vették, itt – a legenda szerint – elásták a hadi pénztárat, ami sohasem került elő. Állítólag követték őket, harcba is bocsátkoztak üldözőikkel. Többen megsebesültek, páran el is estek az üldözőikkel vívott harcban. A koronát eljuttatták Szever Várához (Turnu Severin). A fiatalember, a házigazda fia reggel hiába hívta kutyáját, nem jött elő, egy kútban akadtak rá. Rossz előérzetük támadt, ami sajnos valóra is vált. Talán valaki megleste és jelentette őket. Pár nap múlva a Helytartótanács emberei jelentek meg. Vasra verve vitték el Baranyi Félixet és Szakáll Bálintot. Többé soha nem tértek haza. Mi lett velük? Nem lehet tudni. Hírüket sem lehetett többé hallani.

A forradalom tüzeit az önkény eloltotta, a parazsat is beborította a rettegés, csak a keserű emléke maradt a dicsőségnak.

Jött a kiegyezés! Jöttek a boldog békeidők! Majd egy lövés dördült el Szarajevóban és jött az:

ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Ez a viláégés, a vesztés háború Tótitól is megkövetelte az áldozatot, amelyet a falu bőségesen és becsülettel meg is fizetett.

Becsülettel harcoltak és haltak meg. Kitüntetésekert kaptak a sebek mellé, egyesek vitézséget is (Sólyom Károly, Kiss József, Tóth Lajos). Mészáros Lajos nagyapám az olasz fronton, Doberdónál harcolt és sebesült meg. A hátországba hozták vissza, itt tartották, kezelték felgyógyulásáig. Itt találkozott barátjával, a kovács Sólyom Pali bácsival, akit ugyancsak itt kezelték sebesülésével. 1917 karácsony szombatján hazaengedték őket. A hazatérésükről az általuk elmondottak alapján írtam meg a „Karácsony mégis szép lett” cikket, ami a *Margittai újság* 1991. újévi számában jelent meg, egy ez alkalomra készített plakett fotójával (a plakett kétezer példányban készült). Minden margittai magyar család kapott egy plakettet ajándékba, ezzel kívántunk boldog új esztendő, a rendszerváltás és a magyar érdekképviselő megalkulásának első évfordulóján.

A KARÁCSONY MÉGIS SZÉP LETT

Amikor azok a nagy kemény telek voltak, amikor valami, valami szörnyű, az első nagy viláégés elkezdődött... A merénylet híre éppen csak eljutott a Rézáljára, a barátokból bajtársak lettek, megkapták a behívót a keserves táncba.

Nagyapám baka lett, s ahogy kezdte megszokni a menetelést, a rohamot, „szuronyt szegezve, mindig előre”, máris Doberdónál voltak. Fráterként talán a harmadik ezüstjét kapta meg és a muskátli után a havasi gyopárt küldte Nagyanyámnak, amikor a lábát úgy átdöfték, hogy a szanitéc, vagy még ő sem tudná megmondani, hogy nem vérzett el, mire megtalálták. Alig pár hét alatt, november elejére már be is szekeresték Debrecenbe, a katonakórházba. Ágyszomszédok lettek egykori jópajtásával, Pali bácsival, a kováccsal, akinek az állcsontját rúgta el egy szilaj pusztai remonda. Járni

tudott, vagy inkább csak ténferegni, hiszen nemcsak rágni, de nyelni sem nagyon tudott. December közepére már annyira megjavult állapotuk, hogy ha összefogózkodtak, előbb a kórtermet, majd az elsőpört udvart is körüljárták. Hosszú huzavona után a katonaorvos saját felelősségükre megadta az egyheti eltávozást, Szent Karácsony Szombatján.

A borkereskedő szánja röpítette őket Mihályfalvára. Innen szintén szánnal jutottak el Székelyhídra. Elérték az esti vonatot. Kilenc után elhagyták Margittát. Fél tíz felé szálltak Terebesen. Innen aztán, akárcsak ma, ha Tótiba akarsz jutni – elindultak gyalog. Gyalog, de hogyan? Míg házak között, tört úton mentek, ha vánszorogva is, de haladtak. Kiérve a házak közül a töretlen hóvilágba, csak sejtették az utat. Összefogózva, tántorogva, de mentek. Látták a pislákoló fényt, hallották a hívó szót.

A domb alatt Pali bácsi végképp összeesett. Nem bírt felállni. Nagypám, a santa vonszolta, vonszolta a Mezőkútig. Vízet csorgatott a szájába. Kérte, könyörgött:

– Csonttá fagyunk.

– Menj, küldj értem szánt. Nem bírom. Menj!

...És akkor... meghallották a harangzúgást.

Mikorra a faluba értek, világ már sehol sem égett. Dédnagyanyám hóbasüppedt házából vékony füstcsík küszködött a zivatarral, jelezve, hogy valaki örködik, valaki valakit hazavár.

A két ember átölelte egymást. Erejük utolsó megfeszítésével, alig hallhatóan, de felcsendült a Hozsánna: „Krisztus Urunknak áldott születésén...”

Dédnagyanyám kiszólt:

– Miféle istentelen emberek vagytok?! Négy fiam van a fronton, az egyik sebesülten fekszik a debreceni kórházban, s nektek még kántálni van kedvetek?!

– Idesanyám! Én vagyok, Lajos.

ROKONOK ÉS ISMERŐSÖK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN ÉS UTÁN

Nagyapám és Sólyom Pál miután felgyógyultak, visszatértek a frontra. Akkor találkozott össze Gábor öccsével, aki szintén akkor tért vissza sebesüléséből felgyógyultan. Károlyyal és Imrével a háború után találkoztak csak. Végigharcolták a háborút, harcoltak volna a vörösök és a románok ellen is, de Tisza Pista miniszter nem akart katonát látni. Szélnek eresztette a hadsereget, aminek következménye a proletárdiktatúra, a Tanácsköztársaság, végül a trianoni döntés lett.

Fazekas Sándor, anyai nagyapám is két testvérével volt a keleti, azaz az orosz fronton; Imre öccse odamaradt, hősi halált halt. István öccse hazajött betegen, de az ott összeszedett betegségből már nem gyógyult ki, fél év múlva meghalt. József öccse Fiumében tengerész volt, Károly és Vince öccsei a keleti fronton voltak. Egy családból egyszerre hat fiútestvér volt a fronton. Nagyapám végigharcolta az 1917–1918-as éveket, majd fogságba esett. Grúziába, Tbiliszibe került, még a nyelvet is megtanulta. Nem dohányzott, a mahorkáért élelmet vásárolt és még néhány apró aranyérmét is félretett. Egy pici arany zsebóra és egy kékköves pecsétgyűrű a Sanyi nagybátyámé lett. A lakodalmán még a fogságból hazahozott mazsolával sütöttek a lakodalmi kalácsot. Elmondása szerint az Isten őrizzen a szovjetektől, hiszen az ottani civil lakosságot már olyan nyomorba taszították, hogy a hadifoglyok élete – ami egyáltalán nem volt irigylésre méltó – mégis elviselhetőbb volt, mint a lakosságé. A nacsalnyikok bármikor megverhették, bezárhatták, megalázhatták őket. Mindenüket elvehették, akár feleségüket, lányukat, sőt az életüket is. A II. világháború vége felé, a szovjet betörés-
kor hasznát vette nyelvtudásának.

Ide kívánczik Tűri Lajos bácsi esete is. Az öreg Lajos igen jó képességű és olvasott ember volt. Ő is a keleti fronton harcolt és orosz fogságba esett. Az Urálon túl voltak, már szeptemberben leesett az első hó és hamarosan beköszöntött az orosz tél. Mintegy száz napig vonultak, vitték őket vonaton, marhavagonban is, de főképpen gyalog mentek. Hétszázötvenen indultak egy transzportban, de alig kétszázötvenen érkeztek meg Szibériába. Aki már nem tudott lépést tartani és kibukott, azt az út szélére húzták. Hol volt ott út? Sehol, mindenütt a végtelen hótenger és hófúvás volt, és

mire az utolsó fogoly is elhaladt mellette, testét fehér szemfedő takarta, befűtta a hó. Neki szerencséje volt, a vérhas is elkerülte, lábát rongyokba bugyolálta, és olyan szerencsésen, hogy a keze vagy lába ujjának elfagyását is megúsza. A halálozások legfőbb oka a fagyás volt. A hasmenéstől, ami vérhassá súlyosbodott és amit a koszos, fagyos krumplitól kaptak, valamint a hiányos táplálkozástól annyira legyengültek, hogy nem bírták magukat vonszolni. Aki megállt és leült, az eldőlt és többé nem bírt talpraállni. Testét félrehúzták, tarkón lötték és ott hagyták. Életben maradt, sőt még oroszul is megtanult, vagy csak sokat tanult. Különböző táborokban, szálláshelyeken maradoztak el, húsz-harmincas csoportokban. A Szibériába száműzötteknél helyezték el őket, ahol az élmezőnyért szabadulásukig dolgoztak. Amikor az ő csoportjuk is megérkezett táborhelyükre, karácsony táján, az ortodox újév előtt, már mindent beborított a hó. Beterelték őket egy dácsa hatalmas termébe. Talán huszonöten voltak a nyers fenyőörönkökből összerótt négyszögű teremben. Középen kémény nélküli, szabad tűzhelyen nyírfahasábok ontották a meleget és a füstöt. Ez volt a szalon, itt voltak nappal a háziak és száműzött bojárok, de ez lett a hadifoglyok szállása is. Amikor beléptek a terembe, körülállták a tüzet, hogy kissé kiengeszteljék elgémberedett tagjaikat, hogy felmelegedjenek. Ahogy körülnézett Lajos bácsi, szeme ismerős ábrázatokon akadt meg. Mondta is a mellette álló fogolynak, hogy nézd, az ott Tolsztoj gróf. Meghallotta leendő gazdájuk és megkérdezte, hogy milyen nemzetiségű. Nagyon megörült a magyar hadifogolynak és az után érdeklődött, hogy milyen bojár otthon és honnan ismeri Tolsztoj grófot? Mondta, hogy olvasta a Karenin Annát és a Bulba Taraszt. Nagyon csodálkozott a bojár – akiről kiderült, hogy ő is gróf – Lajos bácsi olvasottságán, nyelvtudásán és megjegyezte őt magának. Amikor nem tombolt a hóvihár, kivonultak fát vágni, a kidöntött törzseket legallyzták és a rönköket apró lovaikkal egy gyűjtőhelyre vontatták. Később jött a tavasz, csak májusban vették észre, hogy a rönköket egy befagyott folyó, a Léna egyik mellékfolyója jegére vontatták. Amikor elolvadt a jég és a hó, a megáradt folyón úsztatták le a kivágott törzseket. A favágás mellett néha csapdákkal prémes állatokra, puskával pedig szarvasokra vadásztak. Lelkükre kötötték, hogy vadászat közben ne távolodjanak nagyon el, ne bízzák életüket egy puskára, mert a tajga vigyáz rájuk, az emberektől megszökhetnek, de a tajgától soha. Sok vakmerő vagy meggondolatlan ember holttestét hóolvadás után találták meg, de volt, hogy csak ruhafoszlányokra, csontokra akadtak. A farkasok, a hiúz és a tigris nem kegyelmezett, a tajga éberem őröködött, vigyázott rájuk. A tavasz beköszöntésével szünyo-

gok milliárdjai keserítették meg ember és állat életét. A fagyos talaj felengedett és nem csak a szúnyogot ontotta számolatlanul, hanem a járást is megnehezítette. Lábukat alig bírták kihúzni a sűrű „vendégmarasztalóból”, és ha valaki óvatlanul, meggondolatlanul az ingoványos helyre tévedt, menthetetlenül elsüllyedt. Tolsztoj grófért szerencséje lett, ő lett a nacsalnyik, olyan számvevőféle, aki megszámlálja és feljegyzi a bőröket, számon tartja a hadifoglyokat, de még a muzsikokat is. Ezek a félig jobbágy, félig paraszt oroszok úgy éltek, mint a hadifoglyok, szabadulni csak akkor volt lehetőségük, ha vörös komisszárok jelentek meg. Ezek évente egyszer-kétszer jöttek, hogy elvigyék a prémet, sürgessék a faúsztatást. Aki akart – de nem nagyon akartak –, beállhatott a vörös hadseregbe. Inkább maradtak régi uruknál, aki legalább etette és ruházta őket, miközben szabadon halászhattak, vadászhattak és szabadon kószálhattak.

Egy másik hadifogoly, Kapusi Sándor sohasem jött haza, állítólag Beregszászon telepedett le és alapított új családot. Amikor megtudta, hogy apósa hadikölcsönbe fektette minden vagyonát és az a vesztes háborúval, a hazával együtt elúszott, nem akart többé hazajönni Tótiba.

Érdekes egyik-másik családnév alakulása a világháború után. Általánossá vált országszerte, hogy a hadiözvegyek csak házastársi viszonyban éltek, nem kötöttek újból házasságot. Ennek egyik oka az volt, hogy visszavárták férjüket, remélték, hogy még életben van, a másik pedig az, hogy a hadiözvegyek özvegyi nyugdíjat kaptak. A következménye pedig az lett, hogy születendő gyermekük az első, a törvényes férj nevét viselte hivatalosan. Tótiban erre példa a Barabás, Rozs és Posszert család esete. Posszert Gyula elesett a fronton, nem tért haza többé. Felesége itthon maradt özvegyen kisfiával, Gyulával. Hozzáment, jobban mondvá élettársi viszonyra lépett Meggyesi Istvánnal, Meggyesi Farkas fiával. A frigyből két fiú született, 1921-ben Sándor (apósom), 1924-ben pedig Kálmán. A gyermekeket Posszert néven anyakönyvezték és így is maradtak, bár Kálmán születése után két évvel édesanyjuk meghalt. Meggyesi István újraházasodott és feleségül vette Fazekas Erzsébetet Cséhtelekről – ebből a házasságból gyermek nem született.

A fronton maradt még id. Szegedi Károly, az unokatestvérem nagyapja; az ő felesége Bonczos Eszter volt, Sarkadról. Erről majd megpróbálok később írni, ha majd a II. világháborúra kerül a sor, hiszen a fia, Szegedi Károly és Imre bátyja is a II. világháború hősi halottai.

TRIANON UTÁN

A háborúnak vége lett, mindenki, aki életben maradt, megpróbálta elviselni a megpróbáltatásokat. A halottakat elsírtatták, meggyászolták, az eltűnteket visszavárták. Az élet nem állt, nem állhatott meg, mert úgy tartották, hogy az élőknek élő, míg a halottnak halott a barátja. Átvészelték a spanyolnátha-járványt is, kibírták az árvizeket, túléltek az aszályokat, dögvészeket. Fájdalmas maradt azonban a haza elvesztése, Romániához való csatolása mindmáig. Erdély keservét nem orvosolták, még meg sem hallgatták; az özvegyek és árvák siralma, egy nemzet gyászsa nem hatott meg senkit. A győztesek arroganciája – valahányszor erről esik szó – csupán a vérző sebeket szagattja fel.

Az árvák nyomorogtak, az öregek és az özvegyek elsírtatták elhalt szeretteiket.

A fiatalok megházasodtak, gyermeket nemzettek és bizakodtak az új és szebb jövőben, Magyarország feltámadásában. Bízunk mind a mai napig...

Mészáros Lajos nagyapám (1887–1957) feleségül vette Kovács Piroskát (1895–1973), a bíró Kovács Mihály lányát. Nagyanyám Mária nevű húgát nagyapám féltestvére, Szilágyi Imre vette el. Nagyapám Gábor öccse pedig Fazekas Zsófiát, anyai nagyapám húgát vette el. A családi kötelékek egyre szorosabbakká váltak. Anyai nagyapám, Fazekas Sándor (1888–1973) nem a faluba nősült; Szilágyságból, Magyarcsaholyból hozott feleséget, Vass Anrát (1905–1982), a Vass András lányát.

Kell valamit mesélnem a családi házak történetéről is. A Mészárosok családi háza a Fő utcán volt (az épületben ma Cs. Szilágyi József lakik). Gábor fiuk háza a szomszédságban volt, ott, ahol ma a Jani bácsi, illetve a Feri bácsi háza áll. Mészáros nagyapámék Szűcséktől vásároltak telket, rajta egy kis házzal. 1921-ben felépítették az istállót, majd azután, 1924-ben a házat is. A harmincas években feltöltötték a kertet, hogy mentesítsék a gyakori árvízkártól. A feltöltési munkálatokat három nap alatt végezték el, naponta húsz-harminc szekér hordta kalákában a földet a Csorda-delelőről. Több mint kétezer szekér földet hordtak keresztül a Jánkyék kertjén, ezért cserébe megtrágyázta, művelte és bevetette a Jánkyék kertjét. Nem volt könnyű a háború utáni időszak, mert a termények roppant olcsók voltak, az viszont igaz, hogy az állatoknak jó volt a piaci ára és a családban sok értékes állatot neveltek. Ökröket neveltek, hizlaltak, de a lónak is (különösen

a katonalónak alkalmas, fiatal lónak) jó volt az ára. Vilidár István volt a kőművesmester a ház építésekor, az egyedüli, aki fizetségért dolgozott (hiszen neki ez volt a mestersége, ebből tartotta el a családját), de a többi munkát mind kalákában végezték. Olyan olcsó volt a hús, hogy egyáltalán nem okozott gondot a főzés, nem egyszer tíz személynek is, mert a kalákások is ott kosztoltak. Csak a mesternek volt kifogása: kérte nagyanyámat, hogy neki főzzön már valami húsmentes ételt is, mert neki az nehéz, ő minden nap azt eszik, míg a kalákások néha cserélődnek. A hús olcsóbb volt, mint a paszuly, volt is mészáros a faluban elég: Rimay János, Papp Mihály, Kiss Gergely. Volt egy izraelita mészáros is, Lőrincz Ferenc, aki „kósert” mért hittestvéreinek; tőle a falubeliek is szívesen vásároltak, mert nagyon tiszta volt és nagyon megbízható.

Másik dédapám, Fazekas Imre, miután eladta főutcai házáat, telkét (ahol az „Orbán-ház” van), megvette az Antall-örökösöktől a házat a Felszegen, a telkekkel együtt. Az Antall-házban lakott Vince és Pál, nagypám öccsei. Sorban voltak a testvérek háza: az első a Sándoré, majd Elek következett, ezután volt az öreg vagy Antall-ház, ezt követte a Károly és a József háza.

Érdekes, hogy az ő házaik sohasem égtek le (itt a régi házakra gondolkodok, amelyek gyakran lettek a tűz martalékai a faluban, mert a biztosító jól fizetett), mégis munkából gyarapodni tudtak, annak ellenére, hogy mindkét dédapám fiatalon, élete virágában hunyt el. Mészáros Jánost egy tüdőgyulladás vitte el negyvennyolc éves korában, míg Fazekas Imre a lovak közé zuhanva lelte halálát negyvenkilenc évesen. Egy szekér szénát hozott a Kisztrérről és amikor a Kistekenő fölötti átjáróban (ez a Bisztrán át volt) a legyekről nyugtalan lovakat próbálta megfékezni, a lovak közé esett. A lovak megvadultak és mire otthon, a kapu előtt vágtaból torpanva megálltak, már nem volt benne élet.

Azért említettem a tüzeseteket, mert ennyi tűz sohasem volt a faluban, mint a húszas-harmincas években. Bebiztosították a házakat, leseperték a padlásról az utolsó szem gabonát is és egy jó ember (akár fényes délben, a legnagyobb munkaidőben) csóvát dobott rá. Verték is félre a harangot szinte minden nap, az emberek, ahogy megkondult a harang, rögtön megmondták, hogy kinek a háza ég. Azt is tudták előre, hogy kié fog következni, sohasem tévedtek. Ügyeskedtek az emberek, a biztosító hamar és jól fizetett, nem is épült ennyi új ház ilyen rövid idő alatt eddig sohasem. Veszéllyel is járhatott volna ez a nagy „buzgalom”, mert amikor az egyik palatetős ház, a Sarkadi-ház égett, úgy röpködtek az áttüzesedett paladarabok,

hogy alig tudták megmenteni, hogy le ne égjen a fél falu. Mikor a Fő utcán, a családi ház szomszédságában tűz volt, korholta is nagyanyám az egyik fiatalembert, hogy: „Sándor, Sándor! Ez csak a te műved lehetett!” Nem is tiltakozott Sándor.

Ebben az időben épült az állami iskola, ástak utcai kutat a Felszeg-tetőn és a Zöldfa utca végében is. Ekkorra gyűlt össze a pénz az új harangra is, megöntették és felhúzták a „besorozott”, hadi célokra feláldozott helyére. Ebben az időszakban építették a még ma is impozáns községházát, amely épület ma a községi Polgármesteri Hivatal székháza.

A KÖZSÉGRŐL

Amikor megalakult a községben a Magyar Párt, az elnöke Mészáros Lajos lett. A falu lakossága színmagyar volt, csak az előjárók közül a jegyző és a csendőr volt román. Volt a falunak postája, de az orvosi ellátás kritikán aluli volt. Kérdeztem nagyanyámat:

– Hány gyereke volt?

– Hát volt nekem elég – felelte.

– Hogy csak három gyermek érte meg a felnőttkort?

– Hát, meghaltak.

– Fiatalon?

– Még a pár hónapot sem érték meg.

– Mibe haltak meg?

– Hát egy kisfiú spanyolba.

– És a másik, mibe halt bele?

– Mibe, mibe, hát beteg vót, oszt' meghótt! – Felelte bosszúsan, mert már unni kezdte szünni nem akaró kérdezősködésemet.

A falu Micskéhez tartozott közigazgatásilag, ott volt körorvos és hozzá tartozott Tóti község is.

A Tótihoz tartozó falvaknak a húszas években összesen alig volt annyi lakosa, mint a községközpontnak, Tótinak.

Bozsaly szinte összeér Tótival, a Bozs hegy lábánál, a Bisztra bal partján fekszik. Kevés, főleg román és néhány cigány lakosa volt. I–IV. osztályos elemi iskolája volt, 1950 után lett 7 osztályos általános iskolája. Azok a szülők, akik azt akarták, hogy gyermeküknek meglegyen a 7 osztálya, Papfalvára, de legtöbben Tótiba küldték tanulni.

Cséhtelek a Bisztra két partján, a Wertheimstein uradalom körül, annak betelepített vegyes ajkú lakosságából alakult ki. Azt a részét a falunak, ahol valamikor a cselédlakások voltak, még ma is Kudusvárosnak hívják (koldusváros).

A Wertheimsteinek a Rotschildokkal közeli rokonok. A birtok jószágigazgatója egy Fráter volt. Azt hallottam, hogy Fráter Erzsébet a férjével, Madách Imrével sokat időzött Tótiban a Szakáll kúrián, amikor Cséhtelekről átruccantak. A Szakállokról, Szakáll Bálintról már meséltem. Ők a ház mögé temetkeztek, gyermekkoromban még megvolt a kis temető

orgonával befutva, talán négy vagy öt sírkövel. A kövekből kettő még megvan, de már csak a pincében őrzik. Pár éve egyik leszármazottjuk hazalátogatott az ősi fészekbe.

Bisztraterebes a községközponthoz 5 kilométerre, a Bisztra két partján terül el, itt van a község legközelebbi vasútállomása is. Kettészeli a Nagyvárad–Margitta országút. A falu a Szatmári uradalom, illetve a Mann Mózes birtoka körül alakult ki. Lakossága kezdetben színmagyar volt, mára alig van magyar család.

Rétimalomtanya kis település Terebes és Tóti között. A Poroszlay uradalom főképpen magyar ajkú cselédségből alakult, de a harmincas években máramarosi román családok telepedtek be. Valamikor Bagi birtok is volt, de az Érábrány felőli rész a Kapusiaké volt.

Poroszlay Pál híres lovas volt, karikás ostora mindig vele volt, azzal vaddászott a felriadó nyulakra.

Bagiról (azt hiszem Istvánnak hívták) sokat mesélt Túri Lajos bácsi. Kezdetben a birtok bérlője volt, az előző bérlő tartozásait a kint levő, még lábon álló termésért átvállalta. Olyan jól sikerült a lóheremag betakarítása és értékesítése, hogy nem csak a bérleti díjat fizethette ki, hanem megvásárolhatta az egész birtokrészt.

Meghívták egy alkalommal Bagit Debrecenbe, az Arany Bikába. Úgy ment, abban a ruhában, ahogyan mindig is járt, csizmában és fürtös gubában. A szálloda portása nem engedte be, azzal a kifogással, hogy az egy úri hely, ahol a frakk a kötelező öltözet. Elment az első szabóhoz, ruhát vásárolt, és átöltözött. Frakkban már nem állította meg senki, sőt nagyon alázatosan tessékelték a számára előre megjelölt helyre. Leült, és amikor feltálták a levest, megfogta frakkja szárnyát, belemártotta a levesbe, majd az úri társaság nem kis megdöbbenésére biztatgatni kezdte: „Egyél! Egyél, hiszen te vagy a hivatalos!” Felállt, faképnél hagyta a díszes társaságot, akik csüngő orral nyugtázták távozását, hiszen ezzel komoly támogatástól estek el.

Más alkalommal négylovas alföldi szekérrel ment Debrecenbe szénát vásárolni. A kupec tizenhat piaci szekér szénát kínált eladásra. Nagyon megbotránkozott a kupec által ajánlott magas ár hallatán és azt mondta, hogy kocsisával az egészet felrakja egy szekérre. A kupec a nagy nyereség reményében azt ajánlotta, hogy ingyen adja a szénát, ha ez sikerül, de ha csak egy villányi is lent marad, duplán fizeti a kialudott árat. Bagi belement a fogadásba. Szekerével odaállt az első szénás szekér mellé. Kocsisa adta fel a szénát, ő pedig igazította, rakta. Már fent volt tíz szekérnek a terhe és a kupec boldogan kezdte dörzsölgetni a markát, mert már kazalnak

látszott a szénás szekér. Az öreg mindegyre csak azt hajtogatta, hogy „csak még ide a talpam alá egy villával!” Szépen egymás után leürítették az utolsó szekérről a legutolsó villa szénát is. Kedvetlenül vakargatta fejét a kupec, bánkódott az elveszett haszon miatt, és búsán mondta: „A fene enné meg a kend lábát, de sok egy villa széna fér a talpa alá!” Rájött, hogy ő, aki eddig sok embert megkárosított, most ráfázott kapzsiságára, mert az ő eszén jártak túl.

Az öreg Túri sokat mesélt. Ide kívánczik az a történet is, ahogyan az öreg a tetőcserepet vette a házára (talán nem is ő, hanem még az apja). Margittán is lehetett cserepet venni, téglá és cserépgyár volt ott, ahol ma a Bánya-tó van. Volt ezen kívül kereskedő – nem is egy –, aki építőanyaggal kereskedett, de ami igaz, az igaz, Váradon sokkal nagyobb volt a választék. Az öreg nem sajnálta az időt, bement hetivásárkor és megnézte a kínálatot. A kereskedő komoly vásárlónak nézte és felsorakoztatta a kínálatot, mire ő csak mosolygott. Az egészen kijött a béketűrésből, ígéretett még jobb árut, sőt a végén két téglára tett egy cserepet és biztatta az öreget, hogy álljon rá. Az öreg erre sem reagált, csak mosolygott, mire a zsidó elkezdett táncolni a cserépen, hogy megmutassa, milyen erős, még az ő súlyát is megbírja. Végre belátta, hogy valami másról lehet szó és nagyon komoly árendményt tett. Ezt várta az öreg. Kiválasztott mindenik cserépből, amelyik megnyerte a tetszését egy-egy darabot, és a szállására vitte. Gondosan megmérte és feljegyezte mindeniknek a súlyát, majd berakta őket egy teknő vízbe. Két napig hagyta, hogy ázzanak, szívják magukba a vizet. Újból megmérte a cserepekt két nap után, összehasonlította a mérések eredményeit, és azt a cserepet, amelyik a legkevesebb vizet szívta magába, külön választotta. A kereskedő nem tudta mire vélni, nem tudta megmagyarázni a vizes cserepek ügyét. Miután megtörtént az alku és kifizette az előleget, magyarázta csak meg, hogy ezek a cserepek vannak a legjobban kiégetve, ezek szívják magukba a legkevesebb esővizet. Ezért a cserepek nemcsak könnyebbek és kisebb súllyal nehezednek a tetőre, hanem mivel kevesebb lesz bennük a víz, a fagyok kevésbé mállasztják, sokkal erősebbek is maradnak, tehát több évig is fognak tartani. „Nagy fífkás kend” – vakargatta fejét a kereskedő. „Én elhiszem, hogy igaza lehet, de ha a vásárlóimnak csupán a fele ilyen szemfüles lenne, bezárhatnám a boltot, mert csődbe mennék”.

AZ ELPUSZTULT TANYÁK, A TANYASIAK ÉS HEGYI EMBEREK

A földműves, falusi gazda hajnalban befogta lovait vagy ökreit (ha már minden kötél szakadt, a teheneket) és kiment a határba dolgozni. Szántott, vetett, boronált, ekekapázott, hazaszállította a termést, néha fuvarozott. Fát vágott az erdőn, hazavitte. Leszüretelt, mikorra kiforrt a bora, már le is esett az első hó. Ahogy leesett az első hó, az állatok beszorultak. Kiadta a pásztornak a bért, várta a fagyokat, hogy megkezdődjenek a disznóvágások. Etette, gondozta állatait, lehúzta a bort és járt a pincébe. Meghívták egymást egy-egy pohár borra, megvitatták a falu, az ország dolgát, de itatásra mindenki otthon kellett legyen. Otthon kellett legyen, hogy lássa a jószágot, hogy iszik-e, van-e kedve cicázni? Most kellett megfigyelje azt, amit a sötét istállóban nem láthatott. Mert hiába égett a mécses vagy viharlámpa, az csak azért kellett, hogy legyen mit eloltson, ha végzett a napi istállóos tevékenységgel. Így volt ez este, így volt ez reggel. A különbség annyi volt, hogy este, ha végzett, elmehetett disznótorba (ha volt), mehetett fonóba, esetleg dalárdába, vagy olvashatott. Olvashatott, olvashatott volna, de nem volt ő sem tanító, sem pap. Úgy tartották, hogy úr ír! Hány falusi ember olvasott, művelődött? Bizony kevés, nagyon kevés.

A tanya – bár a falu határában volt – nem volt falu, de a tanyasi embernek a háza ott volt a birtoka szélén vagy a közepén, ott volt, ahol a legalkalmasabbnak találták, ahol annak lennie kellett. A tanyasi ember reggel csak kikelt az ágyából és máris a munkák között volt, este akkor hagyta abba, ha már nem látott. Állatait nem hajtotta a csordára reggel és nem kellett este várni a marhát, de az első hóhulláskor nem is szorultak be, addig legeltek, míg volt fű. Állatait nem is szívesen vette meg tartásra falusi ember, mert a pályvához szokott tanyasi barom nem maradt a csordában. Ha nagy ritkán mégis a csordába került egy ilyen állat, az, a csordások rémálma lett. A tanyasi ember vásárkor ment a városba, a faluba, a templomba pedig minden vasárnap délelőtt. Hétköznapi egészséges ember csak akkor ment el otthonról, ha halaszthatatlan tennivalója akadt. A községházára járt adót fizetni, néha fizetési halasztást kérni. Bejött a faluba újszülött gyermekét anyakönyveztetni vagy bejelenteni, hogy: „Na, öregapám is elment öreganyám után!” A kováccsal, a kerékgyártóval vasárnap egyezkedett, és ha

esett az eső, akkor hozta be az ekevasat éleztetni, kikalapáltatni vagy a boronát kihegyeztetni. Az új szekeret is ekkor vitte át vasalni a kerékgyártótól a kovácshoz. A vásárolni való fűszert felírta, azt megvette a gyermek, úgyis jött iskolába minden nap. A söt zsákszámba vette a marhasóval együtt, ha bent járt a vásáron. A ruhát, a csizmát, de még a kalapot is akkor vették.

Mindenhez értettek, ma azt mondanánk, hogy önellátóak voltak. A szükség önellátóvá, ezermesterré tette valamennyit. Az asszonyok otthon szültek, a szomszédasszony ha kellett, bába is volt. Főztek, nevelték a gyermeket, baromfit tartottak, zöldségest műveltek; még az embernek is segítettek kapálni, szénát gyűjteni, behordani. A tanyasi asszonyok, akárcsak falusi sorstársaik, mostak és szapulták a vásznat, de fontak és szőttek is. Szőttek zsákot, konyharuhákat, törölközőt, lepedőt. Régebben még az alóruhákat is ők szőtték és varrták.

A férfiak a földművelés és állattartás mellett ápolták a gyümölcsösöt és a szőlőt. A föld minden munkáját elvégezték, a szántástól a betakarításig. Malomba és piacra jártak, bort készítettek, pálinkát főztek, elléseket vezettek le és kúralták a beteg állatokat. Ha kellett, hentesek, mészárosok vagy szűcsök voltak. Megvasalták a lovakat, de még az ökröket is, igaz, azokat iskolába zárták. Ha kiesett egy kerékszeg, elkészítették. Ha kitört egy záp vagy eltört a fergettyű, kifaragták; ha elszakadt a hám, megvarrták. A malacokat háton fekvé herélték, a kocákat vályúba fektetve miskárolták. A juhokat foggal, az ökörtinókat falhoz szorítva, hátulról herélték. A lovat... azt nem, annak a heréléséhez állatorvost hívtak.

A tóti határban, de más falvak határaiban is voltak tanyák. A réti már uradalomnak számított, körülötte alakult ki Réti Malom Tanya, ami faluvá nőtte ki magát. Itt volt a Kapusi-tanya is, amely egybeépült a faluval. Cséhtelegen is az uradalom körül alakult ki a falu. Itt, a cséhteleki hegyen valóságos „tanyabokor” volt, ide Mezőkövesdről és Békésből jöttek családok (a Kiss nevű családokat hogy megkülönböztessék őket egymástól, volt Kiss A., Kiss P., és V. Kiss család, mert csak névrokonok voltak, de volt Jég, Dandé, Fazekas, Szilágyi, Paffcsuga család is, Huszti, család is).

A Rára a Koldusváros folytatása; itt román családok telepedtek le, mára már szinte teljesen összenőtt a faluval. Néhány szlovák család is lakott tanyán, csakúgy, mint a Trécseren. A Micák és Roylik család látott el bennünket mézzel, amikor nem lehetett cukrot kapni.

A magyar gyermekeknek valamikor volt egy I–IV. osztályos iskola is, ami-re ma már a gyermekhiány miatt sajnos nincs szükség. A negyedik osztály

elvégezése után a gyermekek Tótiban vagy Margittán folytatták tanulmányaikat de volt, aki a zilahi Wesselényi Kollégiumban tanult. Számtan tanárom, Kiss Zoli bácsi innen, a cséhteleki hegyről származik.

Terebes határában is voltak tanyák, a Szatmári uradalom és a Man Mózesé.

Igazán számos tanya a tóti határban volt. A tóti határt a micskeitől a Fejős-patak választja el, ez nyugat felé folydogál, ha van benne víz. Szintén nyugatra, a Berettyó felé folyik a Csuba patak is. E két patak között tanyák vannak, azaz voltak, mára már csak a Szilágyi Istváné lakott. Református magyarok vásároltak itt földet, erdőt, odahagyva Békést, Sarkadot, miután kiöntötte őket az ár.

A Varga-tanyán fürdő (feredő) is volt. Felforrósított kövekkel melegítették fel a kádakban a vizet. Szerették a fürdőt, sokan jártak ki oda a faluból, mert gyógyhatásúnak tartották. A Csuba-patak mentén laktak a Csubák. Csuba József az ötvenes években öngyilkosságot követett el, amikor látta, hogy mindenéből kisemmizik, és már kora miatt sem irthat erdőt, törhet fel szűzföldet. A falurombolás idején a Csubák (Sándor, Lajos és István), Koók János és fia, Lajos, de a többi tanyasi is mind elhagyták szerezett, veritékkel szerzett földjüket és beköltöztek Tótiba vagy Monospetribé. Ott kellett hagynia a tanyát a Szilágyiak közül Imrének, Lajosnak, Károlynak és Józsefnek. Egyedül Szilágyi István maradt itt feleségével, Margit nénivel és két gyermekével. Ma lánya, Margit él itt férjével, miután visszköltöztek Petriből. Távolabb, Királyi felé, a Vermes oldalon (általában Királyi útfél a használatos megnevezés) van Cs. Szilágyi József tanyájának a helye. Nem messze tőle a Béres, ismertebb nevén a Puskás tanya volt; ennek is csak a helye látszik. A faluhoz legközelebb a Miron tanya volt, Sándor bácsi Szalontáról került ide. Templomba és iskolába Tótiba jártak mindnyájan. A legkedvesebb számomra a Tűri tanya volt Lajos bácsiért, aki olyan sokat és olyan szeretettel mesélt és fiáért, Pistáért. Azt hiszem soha, míg élek, nem fogom elfelejteni! Ez a tanya Királyihoz tartozott és gyakran, amikor Margittáról jöttünk hazafelé, édesapám Terebesnél Várad felé fordította a lovakat. Olyankor már előre örültem, tudtam, hogy Lajos bácsi megint fog valami érdekeset mesélni. Ő volt az egyik földműves, azaz parasztember, aki annyit olvasott és úgy szerette a könyvet, mint nagyapám. A Szintai tanya vagy ismertebb nevén a Sváb tanya a falutól talán egy-másfél kilométerre van. Mikor először jártam itt, a falu és a tanyabokor között még egy csodálatos erdő, igazi tölgyerdő susogott a lágy tavaszi fuvallatban. Ma kopár birkalegelő van itt. Nyáron a kiégett, vörös talajon selyemfű kó-

kadozik a tikkasztó hőségben, kalászáat hullatottan. A múlt század elején vásárolta meg a Szintai erdejét pár sváb család Kisdengelegről (Csárda). Néhány család (Szoták, Merk, Siszek, Fástanz, Emili, Heim, Feter és Gidiman) kiirtotta az erdőt, elégette a tuskókat és feltörte a sovány, sárga erdei talajt. Erős, munkabíró emberek voltak, kemény elhatározással, töretlen munkakedvvel és óriási szívvel láttak neki alkotó munkájuknak. Építettek értékes, ugyanakkor mutatós házakat, gazdasági udvarral. Mára talán egy-két leszármazottjuk él a tanyán, egykori házaikat ma a környékbeli románok lepték el. Valamikor iskolája, fogyasztási szövetkezete volt a falunak. Az 1974–1975-ös iskolai évben még nyolc gyermek járt itt iskolába, köztük egy magyar is. Talán az 1976. évi népszámláláskor már (vagy még) egy család kivételével mindenki magyarnak vallotta magát. Egyedül a Merk család vallotta, hogy ők azok, amik őseik is voltak: római katolikusok és svábok. Ma már csak nekik szól az ünnepnapokon megkongtatott kis harang.

ÚJ HARANG ÉRKEZIK A FALUBA

Már említettem, hogy a nagy harangot az első világháború idején elvitték és beolvastották. A falu csak a kis haranggal maradt. 1915-ben került a faluba Viski Kovács Lajos lelkész. Az ő szolgálata idején vitték el a harangot és akárcsak a falu lakosságának, neki is hű vágya volt egy új, nagy harang. Hozzáfogtak a gyűjtéshez, és néhány év alatt a hívek adomány-garasaiból összejött a pénz az új harangra. Elmentek, megrendelték és alig várták, hogy elkészüljön. 1929 tavaszán jött a hír, hogy elkészült a harang, meg lehet nézni, hangját meg lehet hallgatni és át lehet venni. Elmentek Kolozsvárra, mindent rendben találtak, vonatra tették s utána hazautaztak. Biztosan holtvágányon is időzött a harang, mert csak egy hét múlva érkezett meg Margittára. Amikor a tiszteletes megtudta, hogy a harang megérkezett, összehívta a falu népét, hogy tudassa velük az örömhírt. Azt is mondta, hogy a harang súlyos és bizony szükség lesz erős kezekre és egy jó, teherbíró szekerre. Akadt jelentkező bőven, ki szekérrel, ki csak gyalogosan tudott segíteni. Másnap a kijelölt időpontban talán húsz szekér is volt, tele barátokkal és segíteni akarókkal.

Furcsállották, hogy Búzás József (Ricu) lovai fel voltak csengőzve és pántlikázva, mintha menyasszonyért indultak volna egy másik faluba. Ragyogott a két szürke szőre, lobogott a sörényükbe és farkukba font színes pántlika. Büszkén hányták a fejüket, mintha érezték volna, milyen fontos feladat vár rájuk. Szépen, egymás után, fegyelmezetten vonult a kocsisor és útközben sem volt versengés, duhajkodás. A tiszteletes már korábban előrement a gondnokkal és még vagy három emberrel, hogy az állomáson elrendezzék a formáságokat és átvegyék a harangot. Már várták az embereket és fogatokat. Mikor megérkeztek, mindenkinek feltűnt a díszes, sallangos, tarka pántlikás fogat. Ahogy a pap meglátta, már mondta is: „Na, Józsi, a maga fogata fogja vinni a harangot!” A harangot felrakták és a kocsisor elindult, elől a harangos kocs, utána a többiek, szép lassan, lépésben. Mire a faluba értek, a falu lakossága ünneplőbe öltözve már a Hatház utcán várakozott. A gyermekek előre szaladtak a Mezőkútig, onnan kiabálták: „Én már látom, jönnek!” A menet a templomig vonult, a harangot bevitték a templomkertbe és letették a földre. Ott, kint az udvaron a pap hálaadó istentiszteletet tartott, mert a templomba be sem fért volna a hívők lelkes tömege.

VARJAK GYÜLEKEZNEK, ROSSZAT ÍGÉRNEK

Valami rossz közeledett. Valami nincs rendben! A faluba román tanítót küldtek, a községházára felhívást ragasztottak, figyelmeztetéssel: *Vorbic numaj romuneste!*

A jegyző, Curteanu, mélységesen felháborodott, becstelennek és embertelennek tartotta kormányra ezen intézkedését. Őszintén gondolhatta, mert öregkorában is mindig könnyes szemmel fogadta a tótiakat. Fia, dr. Curteanu Gavril (Gabi) nagyváradi gyermekorvos a tótiaktól nem fogadott el honoráriumot. Azaz mégis valamit, házilag gyúrt levestésztát vagy egy-egy megpuccolt csirkét, azt is inkább az akkor már aggastyán apjáért, aki nagyon szerette Tótit és a tóti embereket, bár Széltallóról származott. Gabi és a húga, Vali együtt gyermekeskedett nagybátyáimmal, nagynénimmal. Mikor leg-

először találkoztunk Gabival, ahogy megtudta, hogy tótiak vagyunk, előbb megcsókolt, csak azután kérdezte, hogy kik vagyunk és mi járatban?

Román lett a jegyző, a tanító, de még a csendőr is. Nem nagyon szerették sem Onacot, sem Mundrut, de becsületes embereknek tartották őket, akik ha szigorúan is, de tisztességesen látták el feladatukat. A felsőbb hatalom egy időben Bozsalyról nevezett ki bírót, de az nem fogadta el a tisztséget mondván, hogy őt nem választotta meg senki és akit a falubeliek választottak, abban tökéletesen meg is bíznak. Ebben az időben Mészáros Lajos nagyapám volt a bíró, őt Fazekas Sándor nagyapám követte, akit utolsó magyar bíróként 1948-ban menesztettek.

Alighogy Hitler hatalomra került, hamarosan megalakult a Vaszárda is. Egyre bőszebben hallatta a hangját, uszított, nacionalista, sovíniszta szólásokat hangoztatott. Más hangot, mint az övét, nem akart hallani, főleg nem a *bozgor* szót. Cséhtelekre hatalmas termetű, fiatal görög katolikus pópa került. „Olyan, mint egy ló, amikor két lábra áll!” mondták róla az ortodox hitű bozsalyiak. Halmazsánunak hívták, valahonnan a Regátból, Óromániából származott. Hamar megtalálta a hangot a csőcselékkel, feltüzeltelte Cséhtelek sőpredékét. Egy vasárnap délelőtt, miután Tótiban már elhangzott a harmadik harangszó – az „össze” – is, elindultak Tóti ellen. Felfegyverkeztek kapával, baltával, kaszával, még fegyverük is volt, premilitár fegyverek (állítólag a pópa volt a premilitár parancsnok). Elindult a siserahad, megsemmisíteni és kirabolni Tótit.

Nagy csörtetéssel, fegyvercsörgetéssel vonult a csürhe, fegyelmezetlenül ordibálva; tüzelte, toborozta a bozsalyiakat is, amint beérték a faluba. Néhány család Bozsalyról megállította őket és – bár kevesebben voltak, mint ők – sikerült visszafordítaniuk a rabolni, gyilkolni induló bandát. Felhívták a figyelmüket, hogy ha rajtuk keresztül is gázolnak, támadásuk nem lesz meglepetés, mert a tótiak felkészültek fogadásukra. Már minden értéküket elrejtették, jól felkészültek az ostromra, van löfegyverük, a toronyban van géppuskájuk, azzal fogadják majd őket. Gyűjtogatni sem tudnak, mert már értesítették a csendőrséget és egy szakasz felfegyverzett csendőr a Bozs utca végén várja őket.

Annyi volt igaz az egészből, hogy mikor a bozsalyiak hírért vették a készülődő „hőstettnek”, egy lovas legényt szalasztottak Tótiba, a templomba, hogy figyelmeztesse a falut és hogy készüljenek fel a védekezésre, ha netalán áttörnének rajtuk. (A futár a 16 éves Hodorog Dumitru, Mitru bácsi volt). Ennyi volt! Halmazsánunak, a pópának el kellett szöknie a faluból. Hőstettét úgy jutalmazták, hogy amikor az ötvenes években öregek

otthonává, aggmenházzá alakították a cséhteleki Wertheimstein-kastélyt, buzgóságával kiérdemelte, hogy ő lett az első igazgatója. Nyugdíjba vonulása után haláláig lakója volt az intézménynek, mivel senki nem fogadta be, a családja is elutasította.

Eljött az a szomorú nap is, amikor minden tisztségviselőnek, állami alkalmazottnak, nem volt elég keserűség, hogy minden ünnepet meg kellett tartania, hanem hűségesküt is kellett tenniük, hogy lojalitásukat bizonyítsák. Eddig megünnepeltették azt is, ha a róka átmént a jégen meg azt is, ha a másik parton maradt. Így nevelték már akkor a lakosságba a kötelező engedelmességet, hogy majd tapsukkal bizonyítsák lojalitásukat. A hűségeskü kötelező volt, aki nem tette le, még kisbíró sem lehetett. Az ilyen ember még arra sem volt elég megbízható, hogy kidobolja: felemelték az adót és aki nem fizet pontosan, időre, az késedelmi kamatot fog fizetni, de sokat!

Mészáros nagyapám akkoriban sérvvel operálták, így ő megúszta az „önkéntes”, de azért kötelező ünnepségsorozatot.

Fazekas nagyapám, aki éppen bíró volt, a jegyzővel (nem tudom, akkoriban Curteanu vagy Balibanu volt-e a jegyző) elindult Bukarestbe, a kötelező ünnepségekre. Május tizedikét mentek ünnepelni, ez a nap volt a király születésnapja. Piros betűs nemzeti ünnep, amikor szigorúan tilos volt dolgozni, még a határra menni is. A csendőrség szigorúan ellenőrizte és betartatta az utasításokat. Ha valakit munkálkodáson értek, azt kihágásnak tekintették és az illetőt szigorúan megbírságolták. A falubeliek úgy jártak túl a hatalom éberségén, hogy kimentek a pincesorra majálisozni – ez nem volt tilos. Tüzet raktak, szalonnát sütöttek, de közben oltották a szőlőt. Ha véletlenül odatévedt valamelyik – inkább szomjas, mint buzgó – csendőr, azt megvendégelték és elmagyarázták neki, hogyan nő a szőlővessző, amit most ellenőriztek éppen.

Nagyapám a jegyzővel Margittán vonatra szállt és elindultak a főváros felé. Vonatjuk késett, vagy hat órát várakoztak valahol Szinaja környékén, Brassó előtt a nyílt pályán, amíg eltakarították a hegyomlást. Reggel kellett volna megérkezniük, de csak délután kettőre érkeztek meg. Vonatjukat Brassótól visszafordították, mert a stadion, ahol az ünnepséget szervezték, véres dráma helyszínévé változott. A hevenyészve összetákolat lelátók egyike a tömeg nagy súlya alatt kártyavárként összedőlt, maga alá temetve emberek százait. A fejvesztve menekülő tömeg nagyon sok embert halálra taposott, még többet súlyosan megsebesített. A korabeli sajtó háromszázötven halálos áldozatot ismert el, de ennél sokkal többen veszttek oda. Szabotázsról, idegenkezűségről, merényletről cikkezett a sajtó, bűnbakot, felbujtókat,

teroristákat kerestek. Ugye, milyen ismerős? Nagypapámék szerencsésen megúszták...

EGY GYERMEK ÁLMA SZERTEFOSZLIK

Az iskola új tanítónője, Mundruné, egy regáti ortodox pópa lánya és az őrsparancsnok szadista hajlamú felesége volt. Annyira tudatában volt hivatásának és olyan tökélyre vitte a méterrúd kezelését, hogy a végzős diákok, a hetedikesekek sorra megszöktek az iskolából. Sikeres tevékenységének következtében összesen hárman próbálkoztak meg az abszoláló vizsga letételével, hárman merészeltek nekivágni a hét általános osztály elvégzését igazoló vizsgának. A környéken Micskét jelölték ki területi vizsgáztató központnak, a vizsgabizottságot Váradról küldték. Természetesen tekintettel voltak a gyermekek többségének magyar anyanyelvűségére és megnyugtatóan együtt vizsgáztatták őket a környék román nemzetiségű gyermekeivel. Az esélyegyenlőséget úgy is igyekeztek minden diák számára biztosítani, hogy még a vizsgáztató tanárok is zömmel románok voltak! A vizsga sikerült édesapámnak, Búzás Imrének és talán Papp Gábornak. Édesapám első lett a körzetben.

A vizsga után Mundruné mindegyre meg akarta győzni nagypapámat, hogy taníttassa édesapámat, mert nagyon okos fiú, még pap is lehet belőle. Addig járt nagypapám nyakára, míg ő édesapámhoz irányította, hogy vele beszélje meg a továbbtanulását (bár ők ketten ezt a dolgot már alaposan megtárgyalták). Mundruné győzködte édesapámat, latba vetette minden tehetségét, tudományát, hogy meggyőzze. Édesapám sokáig szóltanul hallgatva tűrte, de egyszer aztán kifakadt, hogy torkig van az egész román oktatással, a botozással, de legfőképpen az oláh nyelvvel! Nagypapámtól dicséret helyett szemrehányást kapott őszinteségéért.

Álma, dédelgetett vágya, hogy állatorvos lehessen, végérvényesen szertefoszlott!

A román nyelvtől azonban soha nem tudott megszabadulni, egész életében kísértette. Csodálatos kiejtéssel és hangsúllyal törte kerékbe; később gyakran megmosolyogtam, ahogy Bozsaly és a Rézalja románságával beszélt, természetesen kevésbé ékes román nyelven. Románul köszöntötte ismerőseit és érdeklődött egészségük, családtagjaik felől. Ők pedig a tolerancia

jegyében legjobb magyar tudásukkal köszöntötték, hívták be egy jó szóra, pohár borra. Amikor édesapám azt mondta, hogy beszéljenek csak románul, ők azzal mentegetőztek, hogy ha még a jó barátai sem beszélnek magyarul, elfelejtik a nyelvet, azt pedig nem akarják. Pui Florian – a családban csak Lőrinc –, aki szintén 1921-es születésű volt, a magyar hadseregben, honvédként becsülettel helytállt. Végigharcolta a világháborút az orosz fronton; gyakran mondogatta, hogy olyan jó dolga soha nem volt, mint magyar katona korában. Szépen énekelte a magyar nótákat, fújta szívvel-lélekkel, könnyes szemmel.

FELLEGEK TORNYESULNAK

Románia háborúra készült. Félt, meg akarta védeni júdáspénzért ajándékba kapott kincsét, Erdélyt. Megalakult a Premilitar mozgalom, a katonaság előtti kiképzés. Az volt a célja, hogy a még nem katonaköteles fiatalság is kapjon alapvető fegyverhasználati és katonai kiképzést. Erre azért volt szükség, hogy hadba lépés esetén rögtön legyen egy mozgósítható, bármikor bevethető tartalékja. Az volt a cél, hogy a fiatalság hazafias nevelést kapjon, ismerje meg a vezényszavakat és fegyverfogásokat. Tudjon masírozni, formációban mozogni, hazafias dalokat énekelni és tegye magáévá a katonai szellemet. Ezt Rudolf, tartalékos kiképzőtiszt ordítva, pofozkodva, mérőruddal verekedve igyekezett szívhez szólóan beléjük plántálni, lojálisá nevelni őket. Hát ez nem sikerült!

Mindenütt látható jelei voltak a háborús készülődésnek. A magyar határtól alig pár kilométerre megkezdték a Ferdinánd-vonal kiépítését. Erős, bombabiztos, álcázott betonbunkereket építettek. Betonozott futóárkokat, tankcsapdákat hoztak létre és megszigorították a határőrzést.

Megpróbálták Paptamasit kiüríteni és áttelepíteni. A falu lett volna a Ferdinánd védelmi vonal központja. A színmagyar Várad környékét és az Érmellék ugyancsak színmagyar lakosságát próbálták kettészakítani. Megkezdték itt is az elrománosítást. Telepéseket hoztak, falvakat létesítettek (például Mihai Bravu).

Erre az időre tehető Poroszlai Barna és családjának kálváriája is.

Megszigorították a kapcsolattartást a kettészakított családok között. Sokaknak Magyarországon maradt földjük, gazdaságuk. Virágzott, bár egyre életveszélyesebbé vált a két ország közötti csempészs.

Az öreg Túri mesélte, hogy földjeik a határon túl, Bagaméron maradtak, miután a határmódosítással az érsemjéni határt is megcsonkították. Kénytelenek voltak semjéni és bagaméri földjeiket eladni, ezeknek az árából vásárolták tanyájukat Királyi határában. Míg semjéni földjeiket művelték, át-át kiabáltak a határon túlra unokatestvéreiknek, akik szintén a földeken dolgoztak. Ezt még elnézték a grancsárok, mert jóban voltak velük, de át már nem engedhették őket. Mikor értesítést kaptak, hogy odaát eladták a búzát, árpát vagy más terményt és mehetnének a pénzért, készülődni kezdtek. Megtömték ruhájukat dohánnyal; ezt ők termelték, még a finánc sem látta. Ajándéknak szánták, mert odaát a dohány nagyon drága volt, mivel az alkohol-kereskedelemmel együtt állami monopóliumnak számított. Ismerték a határőrök programját és ha azok távolabb járőröztek, óvatosan rejtőzködve megközelítették a határsávot. (Megértésre, falazásra nem nagyon számítottak, bár fizetségért néha az is előfordult.) A határsáv előtt, hogy nyomot ne hagyjanak a szántott, boronált földön, óvatosan áthengergőztek rajta. Dolguk végeztével ugyanígy, hengergőzve tértek vissza. A határőrség tudott róla, hogy átjárnak Bagamérba, de soha nem fogták el őket, olyan ügyesen és óvatosan jártak el (hogy szemet hunytak volna, az nem valószínű).

HADGYAKORLAT ÉS ÁLLATKÓRHÁZ

Tóiban és környékén a lakosságot is igénybe vették egy hosszadalmas hadgyakorlathoz vagy inkább egy hadi táborozáshoz. A tiszteket házakhoz, családokhoz szállásolták be, a katonaságot pedig csűrökben és sátrakban helyezték el. Gyakori volt a foglalás, azaz rekvirálás, magyarul *faszolás*, bár élelmiszert és takarmányt hoztak magukkal, vagy vásároltak. A hadsereg részére lefoglalt szénát és abrakot utólag kifizették, de az árat ők szabták meg, alkudozásnak vagy fellebbezésnek helye nem volt. A katonák loptak, mint a szarka, amit a szemük meglátott, a kezük ott nem hagyta. Belekötöttek a fiatalságba, verekedést provokáltak, de azért az is előfordult, hogy ők húzták a rövidebbet.

Kórházat és állatkórházat létesítettek. A tábori állatkórházat nálunk az udvaron rendezték be. A fiatal fák megszenvedték a katonaló fogainak nyomát. Idehozták a gyógyszert, itt kúrálták a lesántult, sérült vagy beteg állatokat. Sok ló összerúgott, mert nem ismerték egymást, és a hely is idegen volt. A katonák meg nem nagyon kímélték őket, a rakoncátlan, hamis, harapós vagy rugós lovakat egyenesen irtani próbálták.

Édesapámnak kapóra jött, hamar lekenyerezte a szanitéceket, különösen egy nagyváradi, Vajna nevű tizedessel barátkozott össze. Hamarosan az orvosok is megkedvelték őt. Sokat segített nekik, de még többet tanult. Különösen a sebkezelés érdekelte. Ügyesen kezelte a sérüléseket, de más betegségekhez is értett, sok állatot meggyógyított. Sok praktikát ellesett a katonáktól, de az állattartó gazdák is sok gyógyító eljárást ismernek és alkalmaznak. Ismerik nem csak a gyógyszerek, hanem a gyógyfüvek áldásos hatását is.

Voltak, akik magas szinten gyógyították az állatokat. Minden kovács ismerte a sebkezelést, pataápolást. Minden pásztoreMBER értett a körmöléshez; a lucernától, lóherétől felpuffadt állatot bendője megcsapolásával gyógyította. Foggal herélték a juhot, falhoz szorítva a szarvasmarhát, hátára fektetve a kan malacot, de még miskároltak is. Egyik-másik ember zsákba kötve herélte a kutyát, és csizmaszárbán a macskát, azért, hogy borsot törjenek egyes kutyatartók orra alá, de főképpen azért, hogy fajtiszta tacsikókat megőrizték az elkorcsosodástól. Voltak asszonyok, akik kappant készítették, a rántani való fiatal kakasnak kivették a heréjét. Nagyobbra nőtt, húsa omlósabb, finomabb lett, de még a csirkék oltalmazását is átvállalta a csapodár kotlótól.

Magas szinten művelte az állatgyógyászatot Gallovics Lajos is, Lajkó bácsi, a Gyöngyi néni nagybátyja. Tótiban a Máramarosból származó Varga Gyuri tudását becsülték sokra, ő fogat is húzott. Mesélik, hogy a dagadt képű, szenvedő páciensét azzal fogadta, hogy „ázs fog meghúzzuk, ázonnal”, ugyanis éppen vállig nyúlt egy beteg tehénbe. Miután a tehén kúrálását elvégezte, bélsaras kezét beletörölte lóva farkába és kihúzta szenvedő betege sajgó fogát. Harapófogóval. Fertőzés sohasem történt! Fogat az öreg Nemes Feri is húzott, de az ász az öreg Varga volt (két feleségtől állítólag huszonegy gyermeke született).

KATONÁSDI

Egyedül a gyermekek örültek a katonaság jelenlétének, mert álmaiban minden gyermek hős vagy világmegváltó félisten. Nagyon jól szórakoztak, alig nyitották ki a szemüket reggel, már rohantak is, hogy lássák a katonákat. Árpád mesélte, hogy már katonának érezték magukat, együtt meneteltek a századdal; igaz, néhány lépéssel mögöttük, de vezényszóra. Masíroztak lépésben, csapták csupasz talpukat díszmenetben a kavicsos úton, hogy könnyük is majdnem kicsordult a nagy igyekezetben. Rohantak futólépésben, ha kellett belevágták magukat a pocsolyába is, volt is otthon nemulass! Fapuskájukkal olyan pontosan hajtották végre a fegyverfogási gyakorlatokat, hogy még egy zupás őrmesternek is becsületére vált volna. Olyan pontosan végrehajtották az ismeretlen nyelven kiadott vezényszavakat, hogy a sorkatonák bizony nem egyszer kaptak miattuk. Sokat szenvedtek a szegény falusi parasztfiúk, de a suszterinasból vagy kőműveslegényből lett „hősjelöltek” sem voltak jobb helyzetben. Különösen sokat szenvedtek a román nyelvet nem ismerő magyar bakák. Nem volt elég, hogy nem értették a vezényszavakat (úgy általában semmit nem értettek), még meg is alázták őket. Jobb lábukra szénát, a bal lábukra pedig szalmát köttettek. Csúfolódtak velük, szerencsére ezt nem értették, de azt már igen, hogy *bozgor*, és ez nagyon fáj! Fün-paje (széna-szalma) vezényszavakkal masírozatták őket, pedig sem ostobák, sem kétbalkezesek nem voltak, csak egy másik hadseregről és más vezényszavakról álmodtak. A gyermekek nagyon büszkéek voltak, ha kitüntették őket azzal, hogy a fejükre nyomtak egy csúcsos katonacsákót vagy egy rozsdás rohamsisakot! Boldogságuk határtalan volt és tele szájjal fújták a bakanótát, az indulót, fogalmuk sem volt róla, hogy éppen saját nemzetüket gyalázzák. Ártatlanok voltak, mert számukra ez csupán játék volt!

A tisztek családostól voltak elszállásolva, feleségeik és gyermekeik is velük voltak. A gyermekek keresték társaságukat, unták az állandó felnőtt felügyeletet, néha gyermekek is akartak lenni! Magyarul egy árva szót sem tudtak, mert ott, ahonnan ők jöttek, ezt a nyelvet senki nem beszélte. A gyermekek hamar összebarátkoztak, sokat hallottam Daruról, anagramma neve szimpatikusabb volt, mint a Radu. A gyerekek sokszor össze is verekedtek, de öt perc múlva már sírva könyörögtek, hogy kimehessenek, és együtt kergessék újra a rongylabdát!

TŰRÉSPRÓBA

A bécsi döntést megelőző években már érződött, hogy lesz valami, ez az elkeseredett sarcolás csak a hatalom agóniája lehet csupán. Többé nem elégedtek meg a kibírhatatlanul magas adóval és beszo­l­gál­ta­tá­so­kkal. Azért, hogy próbára tegyék erejüket és tűrőképességüket, bevezet­ték a fejadagot. Ugye, ez a fogalom is mennyire ismerős! A fejadag vagy fejkvóta azt jelentette, hogy minden családtag jogosult volt életkorának megfelelő mennyiségű kenyérgabonára, a család pedig szántóterülete után kiszabott mennyiségű vetőmagra. Csak annyit hagytak meg, amennyi járt (és ezt szigorúan betartották), de ha hiányzott a mennyiségből, azt nem pótolták. Bizony, sok család éhezett, mert ha jött a vetés ideje, vetni, még ha másnak is, mégis kellett! Ezt a rablást nevezték rekvirálásnak, mert a termék elvitték hadicélra, de fizetni nem fizettek érte.

Mindenki úgy próbált segíteni magán és kibújni a terhek alól, ahogyan tudott. Senki nem érzett lelkiismeret-furdalást azért, mert meglopta az államot.

Kijelölték a rekvirálás napját. Lezártak minden utat. Minden átutazó járművet megmotoztak, minden potenciális rejtékhelyet átkutattak. Fel­­túr­­ták a széna- és szalmakazlakat, de még a trágyadombot is. Szigorúan ellenőrizték a malmokat is. A komisszárok már előre felmérték egy falu, egy család anyagi helyzetét. Mindenki valamilyen megoldást keresett. A terményt haladék nélkül el kellett rejtteni, meg kellett menteni. A sötétség leple alatt, titokban lehetett csak tenni valamit. Ökrös szekerekkel éjszaka Bozsalyra szállították a termést. Hodorogékhoz vitték, az ő fogatuk is segédkezett, az ifjú Mitruval. A vész elmúltával, ahogyan vitték, úgy szállították vissza, éjszaka. A kerten át kimentek a Szugolyba, belehajtottak a Bisztrába, csak a kertjük alatt hajtottak ki a mederből és rakodtak le. Amikor Bozsalyon rekviráltak, hasonlóan mentették meg a Hodorogék termését is. Érdekes, ilyenkor mindig meghibásodott a malom zsilipje és le kellett eresztetni a vizet.

Nemcsak a magyarok, de a románok is kijátszották a hatalmat és ez érthető is, hiszen az egyszerű emberek terhei – legyenek azok magyarok vagy románok – egyformák voltak.

FELCSILLAN A REMÉNY

A bécsi döntés visszaadta az emberek hitét. Boldogan mondták, hogy van Isten, meghallgatta kérésünket, visszaadta Erdélyünket. A magyar csapatok bevonulása a lelkes tömegeknek hitet és reményt adott, újra bíztak a jövőben. Nálunk zökkenőmentesen zajlott a bevonulás, díszkaput emeltek, kitörő örömmel ünnepelték a bevonuló csapattestet és semmi atrocitás nem történt.

Ippra egy kerékpáros zászlóalj vonult be egy fiatal zászlós vezetésével, mind ifjú, alig húszéves fiatalember volt. A lelkes tömegben elvegyült a helybéli pópa lánya is. Karján kosár, benne a virágok alatt kézigránátok lapultak. Átnyújtotta a kosarat és a kibiztosított gránátok felrobbantak. Több áldozat és rengeteg sebesült volt. Egy fiatal, nyegle százados vizsgálta ki az ügyet, de a tettest nem sikerült kézre keríteni. Statárium volt. Személyválogatás nélkül megtizedeltette a román ajkú lakosságot. Úgy tudom, tizennyolc személyt, köztük öregeket, várandós nőt és alig három éves gyermeket is kivégeztetett. A hadvezetőség elhamarkodott tettéért megbüntette, de az eseményeket már nem lehetett nem megtörténné tenni. Az országúthoz közel egy obeliszk, magyarokat gyalázó szöveggel emlékezik az eseményekre. Gyalázkodó és uszító szövege miatt nem érdemesítettem arra, hogy közelebb is megtekintsem. B. Jóska bácsi akkoriban Szilágynagyfaluban, a nagynénjénél dolgozott. Őt is kivégezték fogatával halottakat szállítani. Nem szívesen beszélt a történekekről, ha mégis mesélt, akkor is keveset. Általában mindenki elítélte az elhamarkodott megtorlást, és a statárium idején elkövetett katonai alakulat elleni gyilkos merénylet ellenére, túlzottnak találta ezt a vérengzést. Ez a tett ellenkezett a magyar hadsereg humanizmusával. De mi ez az elhamarkodott lépés a román hadsereg vérengzéseihez képest? Köröstárkányban nyolcvanegy személyt végeztek ki ártatlanul. Válogatás nélkül nőket, gyermekeket, öregeket, alig serdült ifjakat csupán azért, mert magyarok voltak. Tárkányban golyóval öltek. Szárazajtán ártatlan fiatalokat otthonaik udvarán, a fájdalomtól szinte eszüket vesztett családtagjaik szeme láttára baltával fejeztek le. A románok még azt sem engedték meg, hogy a halottakat eltemessék, a megcsonkított holttestek napokig temetetlenül maradtak.

Tótiban óriási volt a lelkesedés és az öröm, amikor Észak-Erdély részeként mi is visszakerültünk az anyaországhoz. Tudták, hogy jelentős

csapattestek nem jönnek a faluba, nem vonulnak át, de azért díszkaput építettek és mindenhol piros-fehér-zöld lobogók kerültek elő a legrejtettebb zugokból. A margittai bevonulás hírére Fazekas nagyapám befogta két gyönyörű bogárfekete kancáját, mondták is, hogy erre az alkalomra nevelte őket, azért olyan szépek. Kilencen ültek a szekéren: Fazekas Sándor, a fia Imre, idős Fényes Lajos, vitéz Kiss József, ifjú Kovács Mihály, Poroszlay Sándor és még ketten. Ahogyan elhagyták a bakterházat, a Margittáról kivonuló román csapatokkal találkoztak. Egy részük úgy, ahogy a szerződés megkövetelte, rendezett sorokban, fegyvertelenül hagyta el Margittát, nagyobb részük azonban a legelőn keresztül, rendezetlenül és fegyveresen pucolt el. A Drugár-tanya előtt, ott, ahol ma a mezőgazdasági iskola van, egy századnyi román katona jött szembe velük. Fegyvertelennek látszottak, de bízva a túlerőben káromolták, szidták a zászlót lobogató tótiakat. A román katonák rendezett sorai felbomlottak, sokan lemaradoztak, félreérthetetlen mutogatásba kezdtek. Amikor a két csoport húsz-harminc méterre eltávolodott egymástól, lövés dörrent, egyesek szerint csupán egy, míg mások szerint több is. Hirtelen a legelő felől a rendezetlen csürhe felénk fordult. „Ha valakinél fegyver van, gyorsan tűnjön el!”, mondta nagyapám. Senki nem mozdult, csak Fényes Lajos és Kiss József nyögött fájdalmasan és a nyerges ló csuklott össze. A románok körülvették és megmotozták őket, de fegyvert senkinél nem találtak. Szitkozódva és kárörvendően nevetve hagyták ott őket. Kiss Józsefnek a csípőjénél hatolt be a golyó és a vállánál távozott. Ő meggyógyult és bevonult a magyar hadseregbe. Az öreg Fényesnek a hüvelykujját lőtték el, valószínűleg az a golyó érte a lovat is. A lónak a pofáját lőtték át, hazatámolygott, de soha nem lett belőle az, ami volt.

A háború kitörése egyre elkerülhetetlenebbnek látszott és időben egyre közelebb került. Megkezdődött a felkészülés a háborúra. Beindult a levegőmozgalom, a még nem hadköteles fiatalság kiképzése céljából. Ide már szívesen mentek a fiatalok, nem úgy, mint a „premitárra”. A gazdaság fellendítésére is gondoltak, a Hangya-szövetkezetekkel megkezdődött a Hangya-mozgalom általánossá tétele. Fejlődött az ipar. A mezőgazdaság fellendítése érdekében a parasztságot vetőmaggal, nemesített gyümölcsfákkal és fajállatokkal támogatták, díjmentesen. Mezőgazdasági szakiskolákat létesítettek a leendő fiatal gazdák képzésére. Édesapám 1941-ben és 1942-ben a Szilágysomlyói Magyar Királyi Téli Mezőgazdasági Iskola növendéke volt. Az iskola sikeres elvégzése után Aranykalászos Gazda oklevelet kapott, amely később egyenlő értékű volt a mezőgazdasági tech-

nikummal. Hívták is az Állami Gazdasághoz brigádvezetőnek, de hiányos nyelvtudására hivatkozva nem fogadta el, csakúgy, mint 1962-ben az egész falu parasztgazdaságát magába foglaló kollektív gazdaság (mtsz) elnöki tisztét sem.

A MÁSODIK VILÁGÉGÉS KEZDETE

Kitört a háború, megkezdődtek a sorozások, bevonulások. Az egészséges, húsz év fölötti fiatalokat hamarosan kijelölt hadtesttűkhöz irányították. Gyorsan kiképezték (többségüket Nagyváradon), majd a frontra küldték őket. A sorozás Margittán volt. Akit nem találtak alkalmasnak a katonai szolgálatra, sírt elkeseredésében. Volt olyan eset, hogy egyikük nem érte el a másfél méteres alsó magassághatárt; ez a fiatalember lábujjhegyre állt, úgy akarta bebizonyítani, hogy alkalmas a hadi szolgálatra.

Nagyapámnak, mint bírónak joga volt egy személyt felmentetni, mivel hivatala miatt nem tudott teljes munkaerőként a gazdasággal is foglalkozni. A fiát, édesapámat próbálta felmentetni, de ezt elfelejtette vele is megbeszélni. Amikor a bizottság alkalmatlannak nyilvánította, megkérdezte, miért? A megyei alispán azt felelte, hogy így jogos, ezért így döntöttünk.

– Felőlem? Nélkülem? Nem! – mondta édesapám indulatosan.

– Na, akkor menj a frontra, és dögölj meg, marha parasztja! – volt az arrogáns válasz.

Édesapámat így hát besorozták, a Mészáros-fiúk közül besorozták még Janit és Gabrit. A Szilágyi-fiúk közül besorozták Miskát, valamint az ikreket, Karit és Pistát. Besorozták édesapám sógorát, Szegedi Károlyt és testvérét, Imrét. A frontra került még a Fazekasok közül Jóska, Pista és Karcsi is. Szintén besorozták Nyeste Jánost, Kapusi Sándort, Szilágyi Gábort, apósomat, Posszert Sándort és még nagyon sok akkori fiatal nevét sorolhatnám.

Sokan hazajöttek, még többen fogságba kerültek. Huszonketten, sajnos, sohasem térhettek haza, odamaradtak, hősi halottjaink nagy számát gyarapítva. Édesapám Nagyváradra került, a tüzéreknel képezték ki lövegevezetőnek. Néhányukat, akiket talpraesettebbeknek és értelmesebbeknek tartottak, külön válogatták. Elvezették őket egy terembe, ott maradtak felügyelet mellett. Egyenként szólították be őket a szomszéd

szobába, ahol vagy tíz magas rangú katonatiszt ült egy asztal mellett. Mikor édesapámra került a sor, belépett és katonásan jelentkezett. A szemközti ajtóhoz irányították, felszólították, hogy lépjen be. Kopogtatott, a szabad jelzésre megnyitotta az ajtót, de még mielőtt belépett volna, az ajtót bezárták az orra előtt.

– Na, mit látott, honvéd? – kérdezték.

– Az asztal körül ült ez és ez a tiszt (az ismerősöket megnevezte).

Akiket nem ismert, azokról is elmondta, hogy egyikük köpenyben volt, a bajszos fiatal csak zubbonyban, a szemüvegesnek még a csákó is a fején volt, a falon a Kormányzó Urunk képe alatt..., sorolta, amit látott még. Kiküldték, egy másik ajtón. Másnap édesapámat és még öt cimboráját a törzsirodába hívták. Közölték velük, hogy vizsgájuk sikerült, és megkezdik katonai felderítői kiképzésüket.

Kezdetben minden simán zajlott, csak nagyon lefoglalta őket a lövegvezetői és felderítői kiképzésük. A gyakori vizsgák, ma úgy mondanánk, hogy tesztek, nagyon jól sikerültek. A tüzérnek, de a felderítőnek is kellett, hogy legyen lova, amelyet nemcsak lovagolni, hanem ápolni is kellett. A lóápolástól pedig tartózkodott édesapám. Erről a helyzetről mondta Bringye Mitru, hogy: „Nem jó huszárnak! Jobb volt bakának! Sokat paszokatnak! Ki kell verni a sorport, mert különben az őrzető úr káromkodik, a lú meg elül harap, hátul ruk, középen meg ráz!”

Édesapám lovas pályafutása igen dicstelenül kezdődött. Nem lelkesedett a lóápolásért, s mikor először vitték őket a lovardába, úgy megrémült egy vén kampótól, hogy amikor kezébe adták a szarat, rémülten közelített hozzá és félénken próbálta csitíztatni, hogy: „Hó, csida! Hó, csida!” Félelmét a kiképző tiszt óriási felháborodással fogadta, lesuszerlegényezte, aki csak lóbőrt látott. Lovagló ostorával jól rávágott és ráparancsolt, hogy tünjön el és többé meg ne lássa a lovardában! Bajtársai ápolták a lovakat és már ki is lovagoltak. Bánkódott is édesapám emiatt, de nem volt mit tenni, a lovardából kitiltották. Eljött azonban a nap, amikor minden tüzérnek vizsgát kellett tennie lovas tudományáról. Tereplovaslás volt, szakaszban és egyéni is. Volt lépés, ügetés, rövid vágta, rajta-rajta és volt ugratás akadály fölött és vizesárkon át.

Amikor megkezdtek az egyéni lovasbemutatójukat, egy huszárszázados lovagolt végig a pályán; öröm volt nézni a fess fiatalembert pompás lován. Nagyszerű iskolalovaglással mutatkozott be, az akadályokat szinte repülve vette. Az oktató tiszt megnyugtatta a szorongókat, hogy egy-két pottyanás nem a világ, várniuk kell, míg az országos bajnok teljesítményét megköze-

lítik. Szólították az első honvédet, aztán sorban a többieket is. Láthattak szép lovaglást sokat, de bizony potyogtak is az akadályoknál! Ilyenkor megelőzték a lovaikat, átrepültek az akadályon, lovuk meg vígan cicázott az akadály előtt, amíg elkapták a szárat. Különösen a vizesárok hűtötte le a kedélyeket. Amikor a ló úgy döntött, hogy ő bizony nem ugrik, lovasa úgy toccsant a térdig érő vízbe, hogy a kecskebékákat is megszégyeníthette volna szép ívű ugrásával!

Szólították édesapámat is, hogy álljon a rajthoz. A jóakarátú kiképzőtiszt, aki kizavarta a lovardából, felismerte és „megkönyörült” rajta. Rámutatott egy hatalmas, alig belovagolt sárga csöddörre: – Itt van Bendegúz pótsikó, még senki nem lovagolta, éppen neki való! – nevettek! Valami cirkuszi bohócszámot vártak, amelynek szenvedő alanya a „suszterinas” lesz. A ló, Bendegúz otthoni kedvencére, Bolygóra emlékeztette. Ahogy a lóhoz lépett és megtette az első előkészületeket, a nevetés kezdett elcsitulni. Megszorította a hevedert, beállította a kengyelt, még azt sem mulasztotta el, hogy dús üstökét kezével elfésülje a ló szeméből. Elhangzott a „lóra” vezényszó. Édesapám a ló hátán termett. Mikor elcsattant a: – Rajta! Megtette lovával a tiszteletkört, beállt a helyére, de olyan pontosan, hogy ellőhettek volna a ló orra előtt. Nem lógott ki a sorból, állt, mint a cövek, csak a zabláját rága várakozóan. Állt mindaddig, míg sorra kerültek. Pompásan engedelmeskedett, belovagolt ló módjára nagyszerűen állt meg, váltotta a jármódot. Lépésből ügetésbe, ügetésből vágatába csapott át, egy térdmozdulatra beugrott hosszú vágatába. Csodálkoztak és kaján mosollyal várták az akadálylovaglást, azt, ahol tapasztalt lovasok is potyogtak a nyeregből, mint az érett eper a fáról. A ló nagyszerűen ugrott, pompás ívben vette az akadályokat, a rajta-rajtában egyenesen legyőzhetetlennek bizonyult. Jó lova lett édesapámnak Bendegúz. A hadgyakorlaton körüllovagolták a Balatont. Inotáról indultak és egy hét múlva oda is tértek vissza. Inotán találkozott édesapám a Poroszlai családdal. Ők mint rég nem látott kedves ismerőst fogadták, Pasa néni gyakran emlegette, hogy „amikor a Lajcsi meglátogatott minket...!”

A családi hagyomány szerint a Mészáros család a Dunántúlról jött Diószegre. Mészáros Jani bácsi mesélte el ezt a történetet. A Dunántúlon voltak, sajnos nem tudom, hogy melyik faluban történt az eset és ma már nem él, aki megmondhatná. A falu főutcáján sétáltak néhány bajtársával, amikor szembe jött vele nagyapám. Igen, nagyapám, vagy csak a hasonmása? Ráköszönt.

– Adjon Isten, Lajos bátyám!

- Adjon Isten, fiam! Honnan ismersz?
- Hát nem Mészáros Lajos? Hát nem maga az, Lajos bátyám?
- De igen, az vagyok. És te fiam, ki vagy?

Szó szót követett, elbeszélgettek. A dunántúli Mészáros Lajos egy évben született nagyapámmal és áprilisban, a nagyapja neki is Mészáros Péter volt.

Mészáros Jani bácsi nem úszta meg könnyen a háborút. Orosz fogságba került, a „paradicsomba”, a Szovjetúnióba. Az Urálon túl egy bányában dolgozott szabadulásáig. Elmondása szerint nem sok csirke múlt ki miatta, de hazakerült. Itthon várta Margit, a lánya, Irma néni, a felesége és természetesen az édesanyja, Zsófi néni. Az oroszok annyira féltették őket, annyira vigyáztak az egészségükre (nehogy megerőltessék magukat), hogy ha jól viselkedtek, írhattak szeretteiknek egy cenzúrázott lapot. Ha nem teljesítették időre a normát mindennap, akkor kéthavonta írhattak egy lapot, igaz, abban dicsekedhettek, hogy milyen jó dolguk van, s mennyit fejlődtek ideológiailag. A bajok ott kezdődtek, hogy csak egy lapot írhatott havonta. Az egyik hónapban a feleségének, a másikban pedig édesanyjának címezte a lapot. Kapott is aztán szegény a fejére hazatérése után, hogy bezzeg az anyjának írt, de neki, a hites feleségének, soha egy sort sem írt! Bizonygatta, hogy minden második hónapban a feleségének és kislányának írt, de nem hittek neki. Egészen addig, míg a hatvanas évek végén kézzel foghatóan tudta bizonyítani igazát. A fiatal tanügyi dolgozókat gyakran a tanáchoz rendelték, hol egyik, hol másik firkásznak segíteni. Egy alkalommal a levéltárat rendezgettük. Rendezgettük is ímmel-ámmal, nem nagyon vonzottak az áporodott, penészes szagú papírok. A földről felraktuk őket a polcokra, s ha szikkadtak egy keveset, kiválogattuk és rendszerbe soroltuk, felleltároztuk a papírokat. Így került a kezembe egy jegyzőkönyv. Ez már kezdett érdekelni, mert a Mészáros István elkobzott javai voltak felsorolva benne. Ettől kezdve már jobban odafigyeltem arra, hogy mit rakok fel a polcra. Egy bélyeg nélküli, a Szovjetunióból érkező megfakult lap került a kezembe, Mészáros Jánosné Ecsedi Irmának címezve. A lapot Jani bácsi küldte a fogságból, azt hiszem 1947-ben. Egy óvatlan pillanatban zsebre vágтам a lapot és még aznap átadtam Jani bácsinak. Megkönnyezte. Keserűen mondta: „na, végre több mint húsz év után be tudom bizonyítani, hogy nem csak édesanyámnak, de a feleségemnek és a lányomnak is írtam”. „Drága feleségem, és pici lányom!” – megszólítással kezdte.

Sajnos a hatalom hitvány bérencei örömmel okoztak fájdalmat bárki-nek és mindent megtettek, hogy kutyahűségüket bebizonyítsák. A hitvány

talpnyalók még azt is megtették, hogy a hadifoglyok pár soros híradásait arról, hogy még élnek, eltüntessék. Az a hős, aki ezt megtette, M. Károly volt. (Lisztkay Kálmán barátom a Kulákadó (igaz történet 1949 Karácsonyán) novellájában hiteles képet fest a hatalom bérenceiről, köztük M-ről (Varki), F. Janiról (Ordas), szemben az egyszerű emberek baráti megértéséről, a padlás-seprések, ellehetetlenítések koráról).

Voltak mosolyt fakasztó történetek is. Amikor B. M. szabadságon volt, sokat mesélt maga és bajtársai életéről. Mikor Sz. Miskát kérdezték, úgy mondta, hogy, ja, Sz. Miska, az nagy úr, még a százados úrnak is ő ad enni, ha akar, no meg, ha van mit. Utalva arra, hogy Miska bácsi szakács volt.

Édesapám sokat mesélt, még emlékszem is egyre-másra. Kemény harcok árán Vereckén átjutva nyomultak be Galíciába, majd a lengyel tövidéken áthaladva be Fehér-Oroszországba, Minszk felé.

A Kárpátokban zsidó munkaszolgálatosok ásták a lövészárkokat. Volt köztük egy grafikus is Máramarosszigetről, aki nagyon szerette édesapámát és édesapám is sokra tartotta őt. Ez a fiatal munkaszolgálatos lerajzolta édesapámát egy zöld tábori postalapra, amíg forró levesüket főjták, hűtötték. Hazaküldte a rajzot szüleinek. Akárcsak a galíciai nyírfakéreg-lapot.

A civil lakosság, az ukránok, ruszinok – a lengyelekről nem is beszélve – nagyon szerették a magyar honvédeket. Emberségükért szerették őket, a németeket már kevésbé. Igaz, ők sem lelkesedtek a fennhéjázó, minden alkalommal felsőbbrendűségüket bizonygatni igyekvőkért. Volt azonban kivétel is. Volt néhány szász és sváb bajtársuk is. Amikor az SS-be toboroztak, két bánáti sváb fiú határozottan megtagadta a belépést, azt mondták, hogy gyilkosokkal nem közösködnek, és szégyellik, hogy ők is a germán fajhoz tartoznak. Állítólag ezek a fiúk robbantottak fel Temesváron egy német érdekeltségű üzemet a háború kitörése előtt. Keresték is őket, de mivel haláleset vagy sebesülés nem történt, a hadseregben jól elbújhattak. Mindketten hősi halált haltak a magyar hadseregben.

TŰZVONALBAN

Nem próbálok haditudósító vagy krónikás lenni, nem ártom magam a történészek dolgába. A kronológiai sorrendet sem tudom betartani, mert nem voltam ott. Mivel nem voltam ott, nem vezethettem naplót, így csak azt mondhatom el, amit hallottam, és úgy, ahogyan visszaemlékezem egyes történetekre.

Lassan-lassan, ahogy a németek kelet felé nyomultak, egyre inkább romlottak a körülmények. Már nem bíztak a villámháborúban, a gyors győzelemben, de a hadsereg morálja töretlen volt. Amikor közelharcba kerültek az oroszokkal, azok ellenállás helyett visszavonultak, hátrahagyva fegyvert, lőszert és – ami a legfontosabb volt – az élelmiszert és ruhát is. Az egyre gyakoribbá váló partizántámadásokra a fehérórosz lakosság már előre figyelmeztette a barátnak tekintett magyarokat. Nem volt könnyű, mert jöttek a kemény fagyok. Ha folyóhoz értek, a gázlók jegét felrobbantották, felágyúzták; itt lehetett csak átmenni, előrejutni. A lovak átúsztak, de a vizes ruha ráfagyott az emberre, váltásruha nem volt, de ha lett is volna, nem volt idő átöltözni, vonulni kellett. Az emberre ráfagyott a ruha, a lóra a nyeregtakaró, de ha ráfagyott, ki is engedett és néhány nap alatt meg is száradt.

A legnagyobb gondjuk az állandóan mardosó éhség volt. A németeknek volt élelmiszerük bőven, de az az övéké volt. Ha harcba keveredtek a csapatok, a németek megvárták, míg a magyarok megtisztítják a terepet, akkor bevonultak. Fennhéjázóan viselkedtek, még a tisztikart is lekezelték, ha alkalom adódott rá. Úgy általában nem lelkesedtek egymásért, nem tudtak önzetlenül örüdeni egymás sikerének. Volt egy német ezredes, aki különösen kiérdemelte a magyarok ellenszenvét. Gyönyörű és hatalmas farkaskutyája sok borsot tört az orruk alá. Mintha be lett volna tanítva, alig készült el az ebéd, már ki is borította vagy valahogyan összerondította. Haragudtak is rá a katonák, a kelleténél is jobban. Egy este elfogták a kutyát. Nem sokat teketóriáztak, lehúzták gyönyörű teli bundáját. A megnyúzott kutyát tüntetőleg kiakasztották szikkadni, közben dicsekedtek, hogy milyen jó vásárt kötöttek a civilekkel, hogy potom pénzért milyen gyönyörű juhot vettek. Dicsérték is birkájukat, hogy milyen jó kövér, milyen sok a hús benne. Elvonultak, hogy megtegyék a főzési előkészületeket, de közben kajánul figyelték a „fritzeket”. Az első adódó alkalommal a kiakasztott bárányt, vagyis a farkaskutya tetemet ellopták. Hamarosan a sült hús illatát

hozta feljűk az alkonyi szellű, de űk nem irigykedtek. Megvacsoráztak, talán krumpli volt zűldségkonzervvel és kilátás egy jű nevetésre, a németek rovására. Vacsora után a magyarok keresni kezdték a „birkájukat”. Látva ezt a németek, jóllakottan dűllesztették a hasukat és ütűgették, hogy milyen pazar volt a magyar juh pűrkűltje. Akkor tört ki a botrány, amikor a német tábor felűl a kutyáját keresű ezredes kiabálását hallva, a magyarok félreérthetetlen „vaűzással” válaszoltak.

A helyzet egyre romlott, hulltak az emberek. Az éhezéshez társult a hideg, egyre gyakoribb és keményebb támadás érte űket, fogyott a lűszer, így az is elűfordult, hogy a tűzet sem tudták viszonzni. A kilátástalansággal romlott a gyűzelemben vetett, korábban még tűretlen hit. Úgy általában romlott a morál. A szovjet bombázűgűpek a halál mellett rűpcédulákkal is megkűsértették az ellenfél sorait. A Raták sokszor bombák helyett rűpcédulaesűt zűdítottak rájuk, bomlasztották soraikat. Sokan bedűltek az orosz propagandának, és kapcsolatot kerestek, sajnos találtak is. Az ágenssek mindent megűgűrték. A hitét veszített, visszavonulásra készűlű seregben akadtak ingadozű jelleműek is szép számmal. Ahol felűti fejét a pestis, ott hamarosan járvánnyá dagadhat, ha nem orvosolják a betegsűget. A tűretlen hitűekre hárult az a feladat, hogy kiszűrjék a „megfertűzűdűtteket”. Édesapám járűrűzésben volt, azt a titkos parancsot kapta, hogy figyelje az egyik tizedest. Amennyiben – mint már olyan sokan – megpróbálna ű is átsűzűkni az oroszokhoz, ne tartűztassák fel, hanem lűjék le. Amennyiben nem próbál átsűzűkni, tartűztassák le és kísérjék az űrparancsnokságra. (Édesapám a kűzűs sorson kűvűl jól ismerte űt Szilágysomlyűrűl, 1960-ban én is találkoztam vele. Édesapám kitűrűű űrűmmel fogadta, nem gyűzte háláját hangoztatni, és azt, hogy milyen nagyot tévedhet az ember. Asztalos műhelyét felszámolták, felszerelését államosították, űt magát pedig gyári munkássá degradáltak. Akkor baptista prűdikátorként tevékenykedett, nálam egy évvel fiatalabb fia ma református pap.)

Ellenzegűlés nélkül tűrte letartűztatását, csak akkor rezzent össze, mikor édesapám kűzűlte vele az ellene felhozott vádat. Tiltakozott a vád ellen, és azt mondta, hogy nem lehet ellene semmi bizonyíték azon kűvűl, hogy láthatták a rűpcédulát elolvasni. Hagyta, hogy elvegyék oldalfegyverét is. Édesapám már majdnem meggyűzte ártatlanságáról, de a parancs az parancs, teljesíteni kell. Már kezdett alkonyodni, amikor egy bokros helyre érték, a tizedes hirtelen félreugrott és elkezdett az orosz állások felé futni. Nem lűttek utána, hanem egy jól irányzott ütessel, a puskatussal leűtűtűték. Eltűrt a kulcscontja, lelkileg, szellemileg teljesen összetűrt, bűnét

megvallotta. Megsajnálták, hiszen bajtársak voltak. Az őrsparancsnokság előtt egy árok volt, rajta két szál deszkából tákolt palló vezetett át. „Ordíts!” – mondta neki édesapám és megakasztotta lábát. Belezuhan az árokba és fájdalmasan felordított. A parancsnokságról kirohantak az ordításra. Kihallgatták édesapámat is, hogy talán így akadályozta meg szökési szándékát? Azt felelte, hogy szökni nem próbált, megcsúszott, azért esett az árokba. A tizedest megvizsgálták, törött csontját ellátták. Kihallgatták többször is, de tagadta, hogy át akart szökni az oroszokhoz. Bizonyíték nem volt ellene. Kórházba került, gyengélkedőként a hátszágba vezényelték, ott érte meg a háború végét.

A VISSZAVONULÁS

Az előrenyomulás megtorpant, az előretörésből állóháború lett. A tüzérszázad eddig a gyalogság és a gépesített hadosztály előretörését készítette elő; biztosította a csapattestek előretörését, tűz alatt tartotta az orosz arcvonalat. Ez megváltozott, most már a visszavonuló alakulatok biztonságát próbálta megóvni azzal, hogy az orosz állásokat kísérelték meg állandó tűz alatt tartani. Rendezetlen sorokban, fejvesztve menekülő német csapatok haladtak nyugati irányba. A magyarok magukra maradtak. Új löszerszállítmányt kaptak, ez az utolsó, mondták, nincs több. A tüzérszázad is megkezdte a visszavonulást. Ütegüknek jól kiépített lőállása volt egy szikla takarásában, lőállásukat aknavetővel sem tudták belőni. Ide irányították az összes löszert. A század ágyúit fogatolta és megindultak. Az egyik lovat gyengének találták és befogták helyére Bendegúzt. Ő sem volt már az a régi, szilaj csikó. Rég átesett már az első tűzkeresztségen; a fakéreg, amit széna helyett rágott éhségében, meglátszott rajta, de a kenyérhéj, amit édesapámtól most is mindig megkapott, viszonylag jó erőben tartotta.

Az üteg megkapta utolsó parancsát: „Az ütegvezető, Mészáros tizedes kitüntetését megkapja, ha nyugodt helyre kerülnek, ahol nem potyog állandóan az akna és az ágyúgolyó! Lőni kell az utolsó lövedékkel is, minél tovább kitartanak, annál jobb!” Édesapám jelentette, hogy a csövek túlforrósodtak, a gyutacsok berobbanhatnak. „Lőni! Lőni! Lőni! Az utolsó emberig, az utolsó golyóig lőni! Süvegelést szüntess!” – adta ki a parancsot... Az ágyúk egymás után mentek tönkre, hiába hűtötték azokat vizes pokrócok-

kal, hiába lapátolta két ember állandóan mindegyikre a havat. Már csak egy ágyú volt használható állapotban, és a negyven emberből már csak heten maradtak. Egyszer csak jelentették, hogy elfogyott a lőszer; nem kellett kiadni többet a „tűzet szüntess!” vezényszót. Mintha az ágyú is tudta volna, hogy mindennek vége, bánatában lelógatta az orrát, akár a mérges pulyka. Az áttűzesedett cső bánatosan lekonyult, míg vége elérte a havas földet. Gőzfelhő jelezte, hogy itt véget ért küldetésük. Elvégeztetett... A hurrázás azonban még akkor sem hallatszott, amikor elérték századuk táborhelyét. Mindent felrobbantottak, nem találtak sem élelmet, sem lőszert kézfegyvereikhez, a kötözőhelyet sem találták. Mind a heten sebesültek voltak. Sebeik nem voltak nagyon súlyosak, de hallani nem hallott egyikük sem. Betekerték sebeiket és megindultak ők is. Megindultak, de hová? A letaposott mocskos hó, vér, lótetemek és emberi hullák mutatták az utat. Találtak az erdőben talán tíz vagy tizenkét lovat, nyereg pedig volt az elhullottakon. Felnyergettek egy-egy lovat, azokat, amelyek valamivel jobban néztek ki. Lóra szálltak és megpróbálták magukkal vinni a többi, éhségtől és gyengeségtől rogyadozó állatot tartaléknak, ha valamelyik esetleg kidőlné. Amennyire a lovak bírták, haladtak, de bizony sorra buktak ki lovasaik alól. Egyszer csak egy falu hóba süppedt, szegényes házai tűntek fel. A faluban pár sovány öregasszonyt találtak. Lovat kerestek, „konyit”! „Nyet konyi”, jött a felelet. Amikor megnyugtatták őket, hogy cserébe otthagyják lovaikat, ha kapnak másikat, megnyugodtak. Bevezették őket egy bokrok által védett helyre és megmutatták lovaikat. A lovak kicsik voltak és hatalmas szőrűk volt. Gyengéknek tűntek, de ismerve igénytelenségüket és kitartásukat, mindannyian választottak egyet-egyet közülük. Édesapám talán a legszilajabbat fogta meg, amelyik nehezen tűrte a nyergelést és az elején menni sem akart. Mikor elhagyták a falut, Konyi – mert ez lett a neve – megváltozott. Meghazudtolta apró természetét és a rossz takarmány ellenére (ami főképpen fakéreg és fiatal ág volt) nagyon erős, szilaj és fáradhatatlan maradt. Tavasz közeledtével édesapám meglátta a ló színét is. Egérszínű, fakó volt, apró fülekkel, rövid, felfelé álló sörénnyel, dús farokkal. Lábain halvány zebrawarcsík volt. Hűséges társa lett édesapámnak hosszú és nehéz útján és kölcsönösen megszerették egymást. Nem kellett kipányvázni, ha édesapám elaludt, hűséges lova alig pár lépésre távolodott el tőle. Ha valaki jött, hal-kan nyertett, mást nem tűrt a hátán, csak édesapámat. Még vezetni sem engedte magát másnak, ha pányvát vetettek a nyakába és úgy próbálták kényszeríteni, inkább földhöz vágta magát. Kitartó társa volt édesapámnak Ceglédig, illetve Törtélig.

Talán öt nap múlva édesapámék utolérték a csapattestüket, jobban mondva azok várták meg őket. Kölcsönös meglepetésük és örömük óriási volt, már azt hitték, hogy társaik mind egy szálíg odavesztek. Lőállást foglaltak, beásták magukat és felkészültek az orosz előrenyomulás megakadályozására. Magyarázkodásra és kérdezősködéésre nem volt idő, mert állandóan harcban álltak az előre nyomuló orosz csapatokkal. Harcuk azonban szélmalomharcnak bizonyult. Visszafelé már elérték az erdős Kárpátokat, Kárpátalját, amikor jött a hír, hogy az orosz csapatok betörték Erdélybe is. Harcuk egyre elkeseredettebbé vált, már hazájuk földjén és a hazájukért harcoltak.

SEBESÜLÉS ÉS FOGSÁG

A túlerőt nem tudták megállítani, lépésről lépésre szorították vissza őket az oroszok. Már a Duna–Tisza közén folytak a honvédő harcok. Cegléd és Törtel között szinte megsemmisítették a maradék csapattestüket. Talán kétszázan maradhattak, amikor Törtelnél valóságos szőnyegbombázást kaptak. Potyogtak a bombák, kelepeltek a géppuskák. Kiút nem látszott, menekvés nem volt. Ember, állat hullt, akár az érett kalászból a pergő szem. Hirtelen erős fény villant, hatalmas dörrenés hallatszott, éles fájdalom nyilallt édesapám vállába, karjába, majd minden sötétségbe borult és már nem fájt semmi... Egy árokban tért magához, jobb lába és karja a lova alatt volt. Bal lába sajgott, vér csordogált lovából is, belőle is. Feje egy lótetemen feküdt. Nem hallott semmit, de egész teste fájt. Ekkor két újabb Rata suhant végig alig pár méterrel fölöttük, pergőtűzet zúdítva a még itt-ott mozgó testekre. Édesapám csodálkozott, hogy nem hallja sem a motorzúgást, sem a gépfegyverek ropogását. Újból elájult. Amikor magához tért, érezte ránehezedő lova súlyát. Konyit szólította és ekkor érezte, hogy az őt fogva tartó ló teste megremeg. Láta, amint az értelmes kis lófej feléje fordul. Mondott pár biztató szót és a kis ló megpróbálta első lábait maga alá szedni. Néhány próbálkozás után felállt, hátán édesapám tehetetlen testével. Kitámolygott az árokból, és megállt. Édesapám körülnézett, mindenütt megcsonkított, szörnyű sebekből vérző testek borították az utat és környékét. Néhány ember és ló nehezen felállt, mások haláltusájukban vonaglottak. Szörnyű dübörgést hallott és minden porcikája fájt. Tudta, hogy

a dübörgés a légnyomástól van, a fájdalmat pedig sebesülése okozza. Annnyira erőtlennek érezte magát, hogy átölelte lova nyakát, nehogy lezuhanjon róla. A ló megindult, és néhányan a feltápáskodó sebesültek közül belekapaszkodtak. Lehettek talán húszan, csiga módra vánszorogtak, nem tudták merre, csak el attól a szörnyű helytől. Alig tettek meg néhány lépést, amikor marcona csapat fogta őket körül. A gépfegyveres muszka-horda egy tanyára kísérte őket; a pár száz méternyi utat végtelennek tűnő ideig tették meg. Mikor beértek a tanyára, egy pajta elé terelték őket, itt édesapám lebuktatták a lóról. Ekkor látta utoljára Konyit. Édesapám segítséggel tudott csak járni, hallani nem hallott, beszélni nem is próbált. Egy deszka-csűrbe terelték őket. Amikor az ajtóhoz ért, félrebuktatták, zsebeit (akárcsak a többiekét) átkutatták, neki még a csizmáját is lerángatták. Nem találtak nála semmit. Az volt a szerencséje, hogy a tájolót, a sarkantyúit, három vagy négy kitüntetését már napokkal azelőtt egy családnál hagyta. Az oroszok értéket, pénzt, arany kitüntéseket kerestek, s persze ruhát, csizmát. Keresték a tiszteket is, mert azoknak általában volt pénzük, ruhájuk és csizmájuk jobb volt. Többen is próbálták felrángatni csupasz lábukra édesapám csizmáját. Mikor egyikőjüknek sem sikerült, utánadobták, de úgy, hogy a hátát találták el. Mivel édesapám nagyon lassan tudott csak mozogni, egy rúgással igyekeztek gyorsabb mozgásra bírni. Ez olyan jól sikerült, hogy lezuhan a csűr földjére. A csűrben már voltak vagy hetvenen, főleg sebesült magyar honvédek, de volt közöttük német katona is. Ezek a német katonák mindent megtettek, hogy elvegyüljenek a magyarok között; ha mégis felismerték, kiemelték őket közülük. Úgy látszott, hogy az oroszok a magyarokat még elviselik, de a németeket különösen nem szeretik. Édesapám kénytelen volt tudomásul venni, hogy számára is – mint annyi szerencsétlen bajtársa számára – új korszak veszi kezdetét.

A HADIFOGSÁG

Másnapra jobb fülével már hallott egy keveset, egy hónap múlva pedig a ballal is. Jární is tudott, vagy inkább csak sántikálni. Sebei nem voltak túl súlyosak, a nagyobb repeszek a térképtáskáját tépték széjjel, míg a legnagyobb a derékszíja csatjába fúródott. Később, amikor arra kért, hogy vakarjam meg a hátát, mert nagyon viszket, már előre tudtam, hogy egy újabb szilánk bújik ismét elő. Nem túl nagy, talán egy centiméter hosszú, alig penge vastagságú, keskeny repeszek voltak ezek. A nagyokat Ágnes néni szedte ki, ezeknek csak a beforradt helyük maradt. A fogságban találkozott össze, talán fél év után, Csordás Lajos nevű barátjával Biharvadjáról. Örültek is, bánkódtak is; örültek a találkozásnak, de bánkódtak a történetek miatt. Csordás rosszabb állapotban volt, mint édesapám, de humorát azért megőrizte. Ezzel mindig sikerült felvidítania a környezetét, sikerült kimozdítani fogolytársait letargikus lelkiállapotukból. Talpraesett gazdagyerek volt, édesapám többször felkereste, amikor Szalárdon volt a malomban és várakozni kellett. A látogatásokat Lajos komája is viszonzotta, csodálatosan el tudtak beszélgetni. Édesapám szavaival élve mindig „nagy fajszt” volt, talpraesett, mint a macska. Mesélte, hogy a háború előtt otthon gazdálkodott a családi birtokon, besegített apjának, már amennyire a csavargástól, pincézéstől lehetett. Reggel nem lehetett kiszedni az ágyából, nem akart felkelni. Nem az a fajta legény volt, aki az éjszakai legénykedés után másnap is legény. Korholta is szegény apja eleget, de hiábavaló volt minden igyekezete.

Egy hajnalban, amikor a falu csordása már hajtani készült a csordát, apja elkezdte fiát költögetni:

- Kelj fel, Lajos, túlkölnek!
- Elhiszem – jött a lakonikus, de nem túl szívmenengető válasz.
- Leszel te még egyszerre rühes is meg tetves is! – fakadt ki elkeseredetten az apja.

- Sohasem hittem, hogy apámnak valamikor is igaza lehet – kesergett édesapámnak, miközben keservesen vakaródzott és átkozta a háborút.

- Most mit teszel, Lajos? – kérdezte édesapám könnyeit törölgetve a nevetéstől, hiszen mindnyájan egy csónakban eveztek.

- Mit teszek? Már tettem is, megírtam apámnak, hogy igaza lett, bár én sohasem hittem, hogy jóslata valóra válhat! Ki hallott ilyet, hogy egyszerre

tetves is meg rühes is legyen az ember! – füstölgött magában még jó darabig, miközben a többiek hasukat fogták, szinte fetrengtek a nevetéstől.

Talán két hét múlva Csordás Lajos csomagot kapott, valahol a havasok között, Galíciában. A pálinka jólesett mindnyájuknak, a rühkenőcs elég lett volna akár az egész ezrednek is, a házi szappannal végre kimoshatták „izabellásárga” gatyáikat. Meghatódva jegyezte meg: „Látom, apám csak szeret, pedig mennyi borsot törtem az orra alá!”

A levelezésről még annyit, hogy a leveleket bizony cenzúrázták, nem írhatták meg tartózkodási helyüket, csak a postai számukat. Nagyapám is, édesapám is rengeteget olvastak, és regénybeli cselekmények vagy szereplők megnevezésével sikerült tájékoztatni az otthoniakat arról, hogy merre jár. Ez nem volt tilos, de azért ő is megkapta, hogy: „nagy fajsza maga, Mészáros fiam!”.

Kissé megint elkalandoztam, de ide kíváncozott, hogy egy kis derűt lopjak a keserű valóságba, a fogolytábor kilátástalanságába. Többen össze találkoztak a régi ismerősök közül, és szerencsére nagyon súlyos sebesült nem volt köztük. Általában légnyomást kaptak, de ez magától kezdett javulni már másnapra, és ezt tudták. Lőtt sebeik is csak az izomzatot károsították, akárcsak a bombaszilánkok. Mozgásképtelen, súlyos beteg nem volt köztük, azokkal az oroszok nem bajlódtak. Egy golyó, egy tarkólövés, és a problémát végérvényesen lezárták vele!

Sem élelmiszert, sem vizet nem kaptak, sebeiket sem vizsgálta meg senki. Bekötözték egymást véres, szennyes rongyaikkal. A bűz estefelére kezdett elviselhetetlen lenni, hiszen a csűr jelentette az „összkomfortot”, nappali, háló és WC is volt egyben.

Estére édesapám állapota annyira javult, hogy már tudott járni. Mindegyre fájt, gyenge volt, de elhatározta, hogy megszökik. Megjegyezte, hogy nem szereti az olyan vendéglátást, ahol nem érdeklődnek a vendég egészségi állapota felől, még azt sem próbálják megtudni, hogy nem éhes-e vagy nem inna-e valamit? Lehúzzák az ember csizmáját és ha nem tetszik nekik, még jól hátba is vágják. Ha meg nem fut olyan gyorsan, ahogyan elképzelelik, még jól seggbe is rúgják. Ő megpróbálja és – ha Isten segíti – ő bizony a legrövidebb időn belül búcsút mond a kapufélfának! Körüljárta a csűr és a hátsó részen, a trágyadomb felől talált egy meglazult deszkát. Az volt a terve, hogy az éj leple alatt lépjenek meg minél többen. Bizonyosan találnak magyar csapatot, amelyikhez csatlakozhatnak. A magyar csapatok Pestet védik, ha egyáltalán van még magyar hadsereg... Eddig eljutottak, ne kockáztathassák, hogy újból elfogják őket, az egyenlő lenne a halállal, biztosan kivégeznék őket. Innen majd csak hazajutnak. Ez volt a legtöbbnek a

válasza. Még Csordás komája is a fejét ingatta, hogy nem teheti, nem mehet. Anyja nem élné túl, ha őt baj érné. Hat év múlva került haza.

Egy hegyközszentmiklósi fiú, ha jól emlékszem, Hajdúnak hívták, szintén szókni akart és vállalta a kockázatot. Az éj leple alatt kibújtak a résen és találmra, arra, amerre a torkolattüzek látszottak, elindultak kelet felé. Elindultak Erdély irányába, hazafelé. Azon az éjszakán, a sötétség leple alatt alig néhány kilométert haladtak csak kelet felé. Az éjszaka sötétje segítette őket, de a sötétség neszei arra is figyelmeztették őket, hogy nincsenek egyedül, jó lesz meghúzódni és fedezéket kell keresni, mert orosz csőcselék járja a határt. A nappalokat árkokban, tengeriföldeken megbújva töltötték, táplálékuk a sebtében lemorzsolts kukorica volt. Máskor bokrokban, vízenyős helyeken húzódtak meg, lassan, de azért haladtak. Csapatok vonultak, de többségében rendezetlen, martalóc csapatok nyomultak nyugat felé. Egy tanyát egy egész napig figyeltek, biztonságosnak találták és bementek. Szerencsájük volt. Kaptak egy szelet kőkeményre száradt kenyéret, de ez már magyar parasztasszony sütötte kenyér volt és mennyivel ízletesebb, mint a komisz. Kaptak még pár tojást is. Öreg házigazdájuk rájuk erőltetett egy-egy rongyos civil kabátot. Katonazubbonyaikat ott hagyták, megköszönték szívességüket, indulni akartak, amikor patarobaj verte fel a tanya csendjét. A ház mögé húzódtak egy kis bokros helyre. A birsalmalombok eltakarták őket a tanyába vágató, talán tizenennyolc-húsz kozák katona vizslató tekintete elől. A kozákok lefordultak lovaikról és berohantak a házba, majd a háziakat figyelemre se méltatva kutatni kezdtek. A kenyéret találták csupán érdemesnek és talán kétzsáknyi búzát. A gabonát kiborították a lovak elé, a kenyéret pedig eltördelték darabokra. Ettek. Közben éberén figyeltek, kutattak, de amit kerestek – malacot, libát, vagy bármi ehető – azt az előhad már rég elvitte. Néhányan már leheveredtek, amikor repülőgép zúgása hallatszott. Egy Rata bukkant elő, kört írt le a tanya fölött és gépfegyver sorozatot lőtt ki egy árválkodó akácfára. A kozákok megértették a jelzést, anélkül, hogy megitták volna lovaikat, nyeregbe ugrottak és elporoztak nyugat felé.

Megúszták! Megértették a figyelmeztetést. Óvatosnak kell lenniük, nem szabad semmit kockáztatniuk, ha már egyszer megszabadultak. Nagyon óvatosak és betegek is voltak, csupán éjszaka mehettek és sokszor vissza kellett forduljanak vagy nagy kerülőt kellett tenniük. Vigyáztak, nehogy a portyázók elkapják őket. Nagyritkán betértek egy-egy tanyába. Néha kaptak kevés élelmet, de leginkább kukoricán éltek, a tejesét válogatták, az valamivel puhább és kellemesebb ízű volt. Az éjszakák nem voltak

túl hidegek, de már érződött, hogy tarlóról fúj a szél. Jól bent jártak már szeptemberben, mire elérték a Tiszát, valahol Szolnok közelében. Valami átkelőt, révet kerestek. Figyelmeztették őket, hogy a szolnoki Tisza hidat a visszavonuló németek felrobbantották. Az orosz pontonhidat messze elkerülték. Napokig kóvályogtak, nem tudtak átjutni. Úszva átkelni, béna kézzel istenkísértés lett volna! Már egyre kevesebb volt a remény, hogy valahol átkelhetnek, úgy nézett ki, hogy itt csak a madarak juthatnak a túlpartra.

Véletlenül a felrobbantott hídhoz kerültek. A látvány lesújtó volt, néhány ferde oszlopon billegett néhány gerenda. Fájdalmasan nyikorogtak a fuvallattól. Egy-egy gerenda belelógott a vízbe, egyik majdnem a túlpartig ért, de hogyan juthatnak odáig és vajon milyen mély a víz? Társa megértette gondolatát, és szomorúan mondta, messze volt a Berettyó, nálunk senki nem tud úszni. Ne búsulj, Jóska – mondta édesapám –, ha beleesnék, én sem tudnék kiúszni a partra. De eddig eljutottunk, nem adhatjuk fel! Felmásztak a töltésre, nagy nehezen, lovaglólülésben elértek egy vízszintes tartógerendát. Erre a gerendára támaszkodott egy tört gerenda fél vége. Ezen kell átjutni a ferde oszlopra és akkor már csak le kell ereszkedni azon a ferdén a homokba fúródott gerendán. Hogyan juthatnak át? Úgy néz ki, mint egy V betű, talán nem ennyire nyitott; a leereszkedéssel nem lesz semmi probléma, de azon a – talán négy méteres – kapaszkodón elég nehéz lesz felkapaszkodni! Nem fog-e csúszni és megbírja-e egy ember súlyát, nem zuhan-e a folyóba, éppen ott, ahol a legnagyobb a sodrás? Én megyek előre, súlyosabb is vagyok, és... és én tudtam úszni! – mondta édesapám. Ropogott, remegett, de kitarzott a gerenda. Leereszkedni sem volt könnyű, a kiálló szegek téptek, szaggattak ruhát és húst, de felkapaszkodni az valami borzasztó megpróbáltatás volt. A lebéult kezek, a lábak nem akartak engedelmeskedni. Végül sikerült feljutni az oszlopra. Vajon Jóska bírja-e, nem adja-e fel? Nem zuhan-e a folyóba? Mi lesz akkor, hogy magyarázza meg a szüleinek? Sikerült, már karnyújtásnyira van. Csukott szemmel, ha csak tapogatózva is, de mászik felfelé. „Fogom a kabátodat” – nyugtatgatta bajtársát. „Pihenj, míg én lecsúszom!” Könnyű volt mondani, de a ferde lebegő gerendán szörnyű volt a lefelé siklás... édesapám már benne is van a vízben. Milyen mély? „Jóska! Gyere nyugodtan, látod, derékig is alig ér és még nem is túlságosan hideg.” Megpróbálta tartani a gerendát, hogy ne lengjen ki, hogy segítsen rajta valamennyire. Jóska is leért. Kimásztak a homokra, elterültek. Mégis csak sikerült!

Repülőgép zúgása zökkentette ki őket merengésükből, döbbsentette rá őket, hogy szökevények, menekülniük kell, akár az űzött vadnak a hajtók

kolompjai elől. A part takarásába húzódtak. Bombázók húztak el a fejük felett, nyugati irányba tartottak. Elhatározták, hogy itt éjszakáznak. Csapatok jöttek, nagy volt a nyüzsgés, gázlót kerestek. Itt túl nagy volt a sodrás, a víz nagyon mély volt és alá is lehetett aknázza. Más helyet kerestek, mert ez nem volt biztonságos. Az éj, a sötétség leple alatt kikerülték az országot, bevették magukat a kukoricásokba, szőlősökbe. Itt sem törték le a tengerit és még nem is szüreteltek, de a termést lepocsékolták azok, akik nem vetették! Éjszakánként araszolva és lopakodva, mint a tolvajok, napal pedig rejtőzködve jutottak el Létavértesig. Létavértestől Székelyhídig a vasúti töltést követve, a kubikárkokban osontak. November volt, mire eljutottak Hegyközszentmiklóstra. Hány évet szenvedtek, mennyi remény foszlott szerte azóta, mióta elmentek! Vajon otthon szeretteik jól vannak-e, vagy legalább élnek-e még?

Éjszaka érkeztek Szentmiklóstra. A kertek alatt, akár a tolvajok lopakodtak be Jóskaék udvarába. Hirtelen hatalmas kutya ugrott feléjük. „Sajó! Sajó! Kiskutyám!” – csitítgatta az örvendező ebet. A ház mögé osontak, egy ablak előtt Jóska megállt. A húgom szokott itt aludni, mindig neki kopogtam, ha későn értem haza. Halkan megkocogtatta az ablakot, majd ismét kopogott. „Ki az?” Kérdezte egy erős férfihang. „Én vagyok, Jóska.” Pár pillanat múlva már apja, anyja és húga ölelgette, csókolgatta. „Barátom, Tótiból!” – mondta édesapámra mutatva. „A víz már forr, addig is egyetek, itt a tiszta ruha, a kemencébe is begyújtok” – mondta az anyja. Lesúrolták egymást, tetves koszos ruháikat bedobták a kemencébe. Másnap, amikor felkeltek, megtudták, hogy Nagyváradot vagy tíz alkalommal bombázták, nemrég értek véget a harcok Nagykaroly környékén, éjszakánként idáig hallatszottak a robbanások, az égen meg mintha száraz villámok cikáztak volna. „És felénk mi a helyzet, mit hallott?” Egy hónappal ezelőtt torkolat-tüzeket láttam és robbantások hangját hallottam. Tudom, hogy visszavonuló németek felrobbantották a Berettyó hidat Margittán. A német csapatok összeszedték a tizennégy év fölötti férfi lakosságot, amit találtak, szekerekre pakolták. A férfiaknak azt mondták, hogy tegyenek maguknak egy hétre való élelmet, mert Debrecenig ők hajtják az ökröket, lovakat. Már eltelet majdnem két hónap azóta, hogy elhajtották őket, de még eddig senki nem jött vissza. Ami terményt, takarmányt, bort vagy élő állatot találtak, mindent elvitték. Ahogy kivonultak a falu egyik végén a németek, a másikon bejöttek a románok és az oroszok. Amit sikerült eldugni a német elől, azt elvitték a románok és az oroszok. Szörnyű volt! Mit műveltek a nőkkel? Szegény asszonyok, lányok...

„Semmi nem maradt meg?” – kérdezte Jóska keserűen. „A csikókat sikerült elrejtennem, meg egy kocát pár süldővel, van egy tehén is. Ennyi maradt, de mindnyájan élünk még! Míg sokan – itt neveket kezdett sorolni – már nem élnek vagy fogságban sínylődnek!”

Az öregek és a húga néhány napig a falut járták, híreket gyűjtöttek, idegenektől érdeklődtek. Egyik este már éjfélre járt az idő, mikor megjött az öreg Jóska, a Jóska apja. Szólt a feleségének, hogy tarisznyázzon, de jó sokat, mert ki tudja, mi a helyzet és mikor kerül haza. Befogta a lovakat a szekérbe, a többiek édesapámtól elköszöntek és kezébe nyomták az elemőzsiás tarisznyát. Átkeltek a Berettyón, elkerülték Szentjobbot és a többi falut is. Micske alatt Tóti felé tértek, az erdőből kiérve a Teleknél nekifordultak a Bika rétnek. Átjöttek a Bisztrán, onnan mindjárt haza is értek.

ÚJRA ITTHON

Nagy volt az öröm, de a gyász, a bánat is. Örvendeztek a hazatérőknek, siratták az elesetteket, fogságba kerülteket. Szegedi Károly, Szegedi Imre, Szilágyi Pista elesetek, a Mészáros fiúk közül Jani, Gabri és még nagyon sokan fogságba kerültek. Elsiratták a holtakat, az elvesztett háborút és az elveszett hazát.

Az élet azonban nem állhatott és nem is állt meg, lassan, a természet törvényei által kijelölt úton haladt továbbra is. Édesapám eljárogatott édesanyámhoz. Amikor édesapám bejelentette nősülési szándékát, Mészáros nagyapám tudomásul vette, elment Fazekas nagyapámékhoz és megkérte édesanyámat. A gyászok miatt csendben, lakodalom nélkül 1945. május huszonhatodikán megesküdték. 1946. március 3-án pedig megszülettem én.

Azok közül, akiktől Törtelnél búcsúzott el édesapám, Csordás Lajos, a barátja több mint öt év után, 1950-ben került haza. A „paradicsomban”, orosz fogságban ült, jobban mondvá dolgozott keményen. Dolgozott ingyen, szigorú felügyelet alatt, azért az ennivalónak nevezett moslékért, ami csak arra volt elég, hogy a legerősebbek életben maradhassanak.

AKIK HAZAJÖTTEK ÉS AKIK ODAMARADTAK

Legelőször keresztapámról, Szegedi Károlyról emlékezem meg. Őt írárták be keresztapámnak, annak ellenére, hogy halotti jelentése már 1944. október elején, két héttel Károly fia születése előtt érkezett meg. Reméltek, mert a remény soha nem halhat meg!

A Dunántúlról, Vácalmásról jött a szomorú hír, Virág János írt, hogy ott halt meg és ő ott temette el. Orosz fogságba estek és pár száz társukkal együtt kísérték őket egy gyűjtőközpont felé. Gyalogosan, négyes sorokban vonultak az országúton, amikor egy orosz katonákat szállító teherautó előzte meg őket. Az autóban egy katona felkiáltott, hogy: „Ah magyarszki!” – és egy egész tárat lőtt ki a sebesült, fegyvertelen foglyokra. Fegyvertelen hadifoglyokra lőtt! (Annak ellenére, hogy a Szovjetunió is aláírta a nemzetközi hadifogoly egyezményt.) A lövéssorozat több mint tíz embert ért, többen helyben meghaltak, mások súlyosan megsebesültek. A mozgásképteleneket sorsukra hagyták, begurították az árokba. Mikorra elvonultak az oroszok, már senki nem jajgatott, senki nem kért segítséget. A szemben levő házból előjöttek a háziak, hogy segítsenek a vonagló haldoklókon. A halottakat bevitték az udvarra, a sebesülteken segíteni próbáltak: bekötözték sebeiket, megittatták őket. Keresztapám a jobb vállától a bal csípőjéig kapta a golyókat, tüdeje, mája, a belek, bal veséje kapott több lövést. Még négy napot élt. A halottakat a háziak eltemették a kertjükben. A dögcédulák alapján azonosították őket, a levelek címzéséből megtudták szeretteik lakhelyét. Az azonosítottak hozzátartozóinak írtak, közölték a szomorú hírt.

Nagyapám és keresztanyám, amikor már lehetett utazni, felkerekedtek, hogy felkeressék végső nyughelyét. Mikorra megérkeztek, a falu határában elesett összes magyar katonát a falu központjában tömegsírba temették. A hatvanas évek vége felé újból exhumálták a halottakat és a falu temetőjében helyezték nyugalomba őket. Ma egy obeliszk őrzi emléküket, neveik is fel vannak tüntetve.

Csuba néni (vagy kisnám, ahogy unokáival együtt én is hívtam, hiszen minden napos, illetve minden órás vendég voltam náluk), leánykori nevén Bonczos Eszter, Karcagról származott, onnan került Tótiba. Férje, Szegedi Károly odamaradt az első világháborúban és ő özvegyen maradt két kislá-

val, Imrével és Károllyal. Összeházasodtak a megözvegyült Csuba Sándorral, akinek szintén két árva gyermeke maradt, Sándor és Róza. Nekik közös gyermekük nem volt.

Szegedi Imre főhadnagy volt. Kint harcolt az orosz fronton, majd a Délvidékre vezényelték. Tartotta a kapcsolatot a családdal majdnem a háború végéig, akkor megszakadt a kapcsolat. Egyes híresztelések szerint megsebesült és sokáig feküdt önkívületi állapotban. Más források szerint orosz fogságba került. Egyszer Csuba néni kapott egy üzenetet, hogy Imre fia egy fogolyszállítmánnyal Oroszország felé tart, és ha hírt akar felőle, legyen ekkor és ekkor Nyíregyházán, az állomásnál. Ott volt. Valójában egy rabszállító vonat haladt át az állomáson. A bezsúfolt szerencsétlenek az ablakokból integettek és neveket ordítottak. Úgy mesélik, hogy kinyúlt egy kéz fehér kendőt lobogtatva, miközben azt kiáltották, hogy „Szegediné!” Csuba néni sokat mesélt nekünk, de erről sohasem. Gyakran, amikor unokáival a tanyára ment, engem is magával vitt, akkor ismertem meg a tanyákat, az ottani embereket és történetüket.

Keresztanyám másodjára is férjhez ment Nyeste Jánoshoz. Jani bácsi, keresztapám azt hiszem 1949-ben került haza az orosz fogságból. Közös gyermekük, Jancsi 1952-ben született. Elköltöztek, pár évig a Porcsalmiházban laktak, majd visszaköltöztek és hamarosan elváltak. Kedveltem Jani bácsit, sokat mesélt és ügyesen rajzolt. 2007-ben halt meg, nyolcvanöt évesen; az összes, még ép fogával temették el. Keresztanyám korábban, 1977. május 9-én – a győzelem napján – halt meg.

Akik visszajöttek a fogságból, nem sok jót meséltek a Szovjetunióról, a kommunista paradicsomról. A kolhozokról egyenesen rémregényekbe illő dolgokat mondtak, ezek sajnos be is igazolódtak. A szorgalmasnak nevezett orosz népet inkább tunyának, alattomosnak, beletörődőnek és bosszúra szomjas, eltorzult lelkűnek írták le. Olyan egyének, akiknek soha nincs sürgős teendőjük, aki, ha fáj valami vagy ha örül, mindig ugyanazt a bús, fájdalmas melódiát éneklí, igaz, azt nagyon szépen. Ugyanúgy nyomorogtak és éheztek (néha még jobban is, mint a hadifoglyok), de a dohányról, a mahorkáról nem mondtak le. Odaadták érte utolsó falatnyi nyomorúságos élműket is. A hadifoglyok dohány fejadagot kaptak, ha teljesítették a napi kiszabott normát.

Fazekas Pista mesélte, hogy ami cigarettát kaptak naponta, azt eladták a civileknek, vagy elcserélték élelemért. Szerencsés volt az a hadifogoly, aki nem dohányzott, vagy volt elég lelki ereje lemondani napi füstölnivalójáról, mert cserébe megnyerte az életét. Tíz szál mahorkáért már kaptak egy

két-három kilós csiripácsit. Gyakran mondta, ha nem lett volna csiripácsi, sohasem kerültek volna haza. A csiripácsi – így nevezte a lakosság a teknőcöt – mentette meg az életüket. Dicsérte, az egekig magasztalta, hogy milyen finom a levese és jó a húsa, hogy bizony a csirke még a nyomába sem léphet! Volt egy négy-öt kilós mocsári teknősöm, már jó pár éve kerültünk nyaranta. Elnéztük neki, hogy megdézsmálta a salátát és a többi zöldség levelét. Többször tett ajánlatot a teknősöm megvételére, de udvari kedvencünket nem szántam konyhára és mosolyogva hátrítottam el a vételárát, vagy a felkínált csere pulykát. Ősszel teknősünk mindig eltűnt, beásta magát valahol, s ha tavasszal előbújt, tudtuk, a tavaszi fagyoktól nem kell többé tartanunk. Úgy augusztus lehetett, amikor egyik évben feltűnt, hogy a teknőst nem láttam már néhány napja. Kérdezgettem a család többi tagját, de senki nem látta. Véletlenül megtudtam, hogy Pista teknősbéka-tort rendezett. A lakomára meghívta valamennyi volt oroszországi fogoly bajtársát. Ott volt többek között Mészáros Jani, Vilidár Lajcsi, Facsar Jóska bácsi és még néhányan. Jól elnosztalgiáztak, finom volt a teknősbéka leves, meg a borjúpecsenye, de ital is volt bőven, úgyhogy reggelig tartott a „kanzsúr”. Kisült, hogy mivel más teknős nem volt a közelben, én pedig nem akartam megválni tőle, Pista valami suhancokkal ellopatta, hogy a lakoma díszvendége, főáldozata lehessen. Feláldozták annak emlékére, hogy oroszországi „rokonai” annyi hadifogoly egészségét, és ezzel életét mentették meg.

Kapusi Sanyi bácsi arról beszélt, hogy milyen rossz helyen, milyen nehéz bányamunkán szenvedtek. Sokan a munkát elviselhetőnek tartották volna, ha megfelelő lett volna az ellátásuk és természetesen, ha itthon lettek volna!

Facsar Jóska bácsi, volt tanárom mesélte, hogy a fiatal magyar hadifoglyok összehoztak egy jó futballcsapatot. Jó kis csapatot sikerült összekovácsolniuk, jól játszottak, aminek hamarosan híre is ment. Megverték a németek csapatát. A németek ott is külön voltak, ugyanolyan önzők és összeférhetetlenek maradtak a fogságban is. Győzelmüknek híre igen komoly elismerést hozott számukra, még kivételeztek is ezért a magyar fiúkkal. Megalakították a lágerük csapatát és más lágerek futballcsapataival is megmérkőzhettek. Kikerültek – ha csupán rövid időre is – bezártságukból, ismerősökkel találkozhattak, barátokat szerezhetek, visszanyerték reményüket, hogy lesz még szabadulás számukra is! Amikor győztek, dupla adag élelmet és mahorkát kaptak, ha viszont alulmaradtak, még a normájukat is megemelték.

A munkájukról mesélte, hogy az építkezésnél, ahol dolgoztak, a föld egy méternél mélyebben állandóan fagyott volt. Amikor felengedett, nyáron, a fagyhatárig ásták a leendő épületek alapjait. Háromszintes, négyzet alakú tömbházakat építettek. Az alapot betonból öntötték úgy, hogy a kavicsot beborították az árokba, rá a cementet, néha még a zsákot sem szakították ki. Semmit nem mértek, amíg volt cement, borították bele az alapba, ha pedig nem volt cement, akkor kavicssal töltötték tele az alapot egészen a földfelszínig. A vizet nem kellett hordani, mert az folyt az árok falából. Úgy könnyítettek munkájukon, ahogyan lehetett, mert a normát teljesíteni kellett. A norma szorította őket, ha nem volt teljesítmény, nem volt vacsora sem. Nem a lemaradás okát keresték, hogy azt kiküszöbölhessék, csupán a kosztot vonták meg. Az éhes gyomor pedig a legnagyobb úr volt! Előfordult, hogy az alapban a víz reggelre csonttá fagyott. Mit tehettek? Ráöntötték a betont a megfagyott jégre és szorgalmasan húzták fel a falakat, ment a munka, hiszen az alapárok szinte tele volt. Jól haladtak, az ácsok felhúzták a tetőt, berakták az ajtókat, ablakokat, a vakolóbrigád bepucolta a falakat. Bebútorozták, a lakók pedig beköltöztek. Június végén előbb csak megbillent az épület, majd egy reggelre az örök fagy határáig ereszkedett. A háromszintes épületből kétszintes lett. Az orosz káromkodott egy nagyot: „*ah jo puju maty!*”. Ezzel minden megoldódott, úgy tettek, mintha így akarták volna!

Mindenki mestere volt mindennek, azt dolgozott, amihez értett, amit elvállalt, azt végezte! Ha nagyon balfácán vagy kétbalkezes volt, akkor minősítették át, helyezték más munkakörbe. Felügyelőik politikailag megbízható laikusok voltak, legtöbbször analfabéták. Egyik orvostól az orosz szanitéc a sikeres műtét után megkérdezte, hogy: „már odahaza is orvos volt? Biztos, hogy az volt, mert igen ügyesen sikerült!” – jegyezte meg sokatmondóan.

Az amerikai fogság már sokkal elviselhetőbb volt, bár ez is hadifogság volt. Csehországban, Nyugat-Németországban és persze Franciaországban is voltak fogolytáborok. A mieink közül legtöbbször orosz fogságban voltak, alig páran kerültek az amerikaiak fogságába. A foglyokat kiadták gyáraknak vagy mezőgazdasági farmoknak munkára. A munka kemény volt, de kaptak kevés fizetést is a kosztón kívül. Megbecsülték a munkához szokott falusi paraszt fiúkat, marasztalták is őket, figyelmeztették őket arra, ami itthon hamarosan bekövetkezett. Az amerikai fogságból hazatértek közül akivel beszéltem – miután a közös gazdaság igazi arcával mutatkozott be – nagyon vakargatták a fejüket meggondolatlan hazatérésük miatt!

(Mészáros Gabri és Fazekas Jóska is.) Azok viszont, akiknek valamilyen mesterségük volt, vagy kevésbé kötődtek a mezőgazdasághoz, hazatértük után az almaszegi bányavállalathoz szerződtek át. „Megléptek” a mezőgazdaságból, okulva az orosz kolhoz rendszerből. Akiknek sikerült az iparban elhelyezkedni, nem bánták meg, mert nyolc órát dolgoztak, fizetésük mégis a sokszorosára lett a kollektívesekének. Korábban mehettek nyugdíjba, nyugdíjuk pedig több mint tízszerese lett a kollektív nyugdíjnak. Így valósult meg a „minden ember egyenlő, minden munkáskézre egyformán szüksége van az országnak!” szlogen. – Ugye szép?

AZ ÚJ IDEOLÓGIA ELTERJEDÉSE FALUN

A kommunizmus eszmeisége falun is kezdett elterjedni, de térhódításról nem lehetett beszélni. A jól bevált erkölcsi normáktól, a mélyen istenfélő magatartástól és a magántulajdon szentségétől teljesen idegen volt ez az eszme. A gazda maga volt a tulajdonos és patriárcha is, aki nemcsak családjáról, hanem munkásairól is gondoskodott (nevezzük bár cselédnek, szolgának, béresnek, hetesnek, napszámosnak vagy részesnek őket), éppen úgy, mint véreiről. Nálunk csak napszámosok és részesek voltak, igaz, a gazdaság sem volt nagy. Sohasem egyezkedtek, mindenki tudta a kötelességét, de azt is tudta, mivel tartozik a bizalomért! Tudta a gazda, de tudta a munkás is. Egymást kölcsönösen megbecsülték és tisztelték és meg merem még azt is kockáztatni, hogy szerették is egymást. Egymás gondolatait is ismerték, hiszen hátsó szándéka a talpig becsületes embernek nincs. Irigykedtek is sokan, gyakran mondták, hogy könnyű Mészáros Lajosnak, hiszen olyan emberei vannak! Igen, olyan emberek voltak, akik úgy dolgoztak, mint akik tudják, hogy magukért dolgoznak. Mindent félre lehet magyarázni az évek múlásával, bár a valóságot mindenki lelkében hordozza. A valóság igazi súlyával él bennem! Sohasem tudom elfelejteni azt a fájó kifakadást és görcsös felzokogást, ami nagyapám betegágyánál Muraközi Sándor bácsiból tört fel: „Ne halj meg, Lajos! Mi lesz velünk, ha te elmész?” Nagyapám válasza Sándor bácsi fájdalmát, szánalmát nem szüntette, bár kérdésére a kielégítő és meggyőző feleletet adta: „Itt a fiam.”

A gazda és munkásai mindent tudtak egymásról, ezért bíztak is egymásban. Egy asztalnál ettek, egy tálból vagy egy szilkéből kanalazták a le-

vest. A pincében csak egy pohár volt használatban, abból ittak, ha megpróbálták a nehéz munka után, vagy fagyos télen felüdíteni fáradt testüket, lelküket! Mindenki „te” volt, csak a megbecsült öreg kapta meg a bácsi megszólítást. Az a malac volt a munkásé, amelyiket választotta, alku itt sem volt soha. Legelőbb a napszámos termése került tető alá, hiszen neki valóban kevesebb volt. Kertjük, földjük megmunkálását csodálták a szomszédok, és nem egyszer mondták irigykedve, könnyű neked, a te kertet duplán terem. Neked nem kell a napszámodra várnod, te mindig időre megkapod a járandóságodat, nem rohadsz keresztnél a gabonád. Igen, mindig ők voltak az elsők, mert az az övék volt, megdolgoztak érte, nemcsak járt nekik, de „megillette a munkást az ő bére”! Igen, még ha kölcsönből is!

Sajnos, Sándor bácsiékról már nem kellett édesapámnak gondoskodnia, hiszen még nagyapám előtt meghalt, talán két héttel korábban. Este nem érezte jól magát, reggel már nem élt. Megásták a sírját, készülődtek a temetésre. Édesapám már éppen a lovakat akarta befogni a gyász kocsiába, amikor jött a hír, hogy Zsuzsa néni is odavan. Reggel holtan találták. Másnap egyszerre, egy gyász kocsin vitték ki a mi lovaink a temetőbe, egy sírba temették őket. 1957. május első hete volt. Nagyapámat május 21-én temették.

Nagyon sokat lehetne emberségről, hozzájárásról beszélni. Úgy mesélték, hogy Sándor bácsi valamikor, még gyermekkorában csikósbojtár volt a Hortobágyon. Sokat éjszakázott a szabad ég alatt, nagyon jó megfigyelő és időjós volt. Megtörtént, hogy nyáridőben, ragyogó napsütésben, szénahordáskor addig zsörtölődött, míg a kint levő egy-egy szekér szénát még ebéd előtt be nem hozták. „Ráérünk ebédelni, majd ha szakad az eső, nyugodtan ehetünk-ihatunk, ha már rendben van a szénánk” – mondta Sándor bácsi. Ezt szó szerint kellett érteni, mert mire az utolsó villa széna is a helyére került, megjött az eső meg a szél és olyan zegernye kerekedett, hogy majd elhordott mindent. Akkora zápor szakadt rájuk, hogy akinek megkezdett szénakazla volt, az földig ázott, vakarhatta fejét a gazdája. Jött télen, kora tavasszal, hogy most ezt, most azt lehetne elvégezni. „Hordjuk a trágyát a szőlőbe, még az állatok is járnak legalább egy kicsit. Ha nem bírná meg a föld a szekeret, szánnal hordjuk és lógerbe rakjuk a föld szélére. Később nem lesz időnk!” Jött, amikor lehetett kezdeni a szőlő metszését, derült az idő, – éppen jó bort lehúzni. Jó gazdaként tartotta számon a teendőket.

Az aratásban, cséplésben részesként dolgozott. Maga szabta meg, hogy kivel arat és mikor kezdi az aratást. Senki nem szólt bele. Este szólt, hogy ez a tábla készen van, holnap máshol leszünk, oda hozzátok az ebédet!

Megvolt a csapata, amelyben mindig ő volt a kéveköető. Egy alkalommal kaszást kellett váltania, az új kaszás R. Sándor lett. Kitűnő munkás, jó kaszás, ismerte el az öreg, de kibírhatatlanul nagypofájú, amit ki nem állhat. Panaszkodva mondta nagyapámnak:

– Na, Lajos, többé nem aratok neked.

– Miért? – kérdezte nagyapám.

– Nem dolgozom R. S.-el!

– Miért?

– A pofájáért!

– Ki hívta?

– Híjnyye! – mondta az öreg, – hogy milyen hülye vagyok, pedig még nem vagyok olyan vén és ráadásul nem is ittam semmit. Tiszta józan lennék...

Persze hogy ő fogadta fel, természetes, hogy elcsapni is neki kellett és erre eddig nem gondolt! De kimondta és meg is tette: elcsapta és mást fogadott, de még ezután is sokáig füstölgött magában. Állítólag akkor volt még így felháborodva, amikor a pipáját kereste és sehol nem találta. Felkutatott minden helyet, de a pipa nem került elő, körülötte meg mindenki csak kacarászott, senkit nem zavart az ő nagy gondja. Nem, nem szólt senki és ez őt nagyon bántotta. Különösen akkor háborodott fel, amikor rájött, hogy a foga között ott van a csutora, végén ott a pipaszár a pipával. Ezt látni kellett volna! Napokig nem szólt senkihez, nem lehetett volna megvisszagtalni.

A falu önellátó volt, mindent megtermelt. Azt a keveset, amit pénzért vásárolt: cukrot, gyufát, kevés fűszert (gyarmatárut), azt megvehette a zsidónál. Volt a faluban mindenféle mesterember, ők inkább terményért vagy cseremunkáért dolgoztak, ritkábban pénzért. Volt a faluban kőműves, ács, kerékgyártó, kovács, szabó, hentes és mészáros, sőt még suszter is. Kolozsvárról szalasztott, megbízhatatlan, sarkaló-talpaló, foltozáshoz értő suszter volt. Újat nem készített, azt nem is vették volna meg, mert azt a hetivásáron, Margittán vették. Ott nézték ki a csizmadia színnél, ott alkudták meg az árat és ott ittak rá áldomást.

A suszterrel, Martinnal kezdődött a baj, vagy inkább a feleségével. Ők voltak az első kommunista agitátorok a faluban. Hirdették az új eszmét, nem jártak templomba, istentagadók voltak, ők azt mondták magukról, hogy ateisták. Nem vették őket komolyan, esetleg a fejüket csóválták, csodabogaraknak tartották őket. Mondta is Veronka néni, hogy: „Majtin, Majtin, a fene enne meg a kicsi fejedet! (volt egy daganat az ember fején).

Meg fogod te ezt még bánni! Miféle istentelen emberek lehettek ti, ha el akarnátok venni azt, amiért más keményen megdolgozott, éjszakázott és gürcölt? Majd megfizet az Isten, rájössz a tévedésedre, az asszony, a kis szőrgombolyag is megkapja, ami jár neki. Hát igen! A halálos ágyán úgy ordított fájdalomban, hogy kihallatszott az utcára. Mi, gyermekek, megbor-zadva futottunk el még a közeléből is, ha meghallottuk szörnyű üvöltését.

Amikor bejöttek a szerintük várva várt, dicsőséges szovjet csapatok, egy kis „ízeltőt” kaptak a jövőre vonatkozó kilátásokból is. Az öreg mesélte, mélységesen kiábrándulva, a csalódástól összetörve:

– Kérem, egy világ omlott össze bennem!

– Képzeljék, ezt a kicsi asszonyt, ezt a szőrgombalyékot, ott előttem huszonöt orosz katona erőszakolta meg. A falhoz állítottak, puskacsővel az oldalamban, mozdulatlanul állva kellett végignéznem! Tanúsíthatom, hogy rosszabbak az állatnál! Huszonöt muszka erőszakolta meg ezt a kis szőrgombalyék asszonyt!

– Hallgass, vén hülye! – szólt közbe Juci néni és helyesbített is.

– Nem voltak csak huszonegyen.

– Na, tessék! Még keveselli is! – szólt bele az öreg keserűen.

Úgy mentek el, hogy még a kutya sem ugatott utánuk, ahogyan monda-ni szokták. Előbb az öreg halt meg. Az asszony még az ötvenes évek elején nagy „potentát” volt, szervezkedett, agitált, de minden normális ember ki-kerülte, kinevette. Az asszony is elment, csak rossz emlékük maradt meg. Gyermeük sohasem volt, vagy nem beszéltek róla, mint arról, hogy hon-nan jöttek a faluba.

A kommunista agitálás nem sok sikerrel járt, aztán amikor az oroszok bejöttek, ugyancsak szépen mutatkozott be a dicsőséges felszabadító had-sereg! Erőszak, rablás, gyilkosság járt a nyomukban!

Volt a faluban egy félbolond, Győri Miskának hívták, amikor a bevonulás-ról hallott, talán őt sikerült meggyőzniük az agitátoroknak. Karóra tűzött egy fehér lepedőt, azt lengetve vonult az orosz csapatok elé, egyedül ő képviselte a fogadóbizottságot. A Bozs utca végén várta őket, tetteért kapott is egy soro-zatot, holttestét berugdosták az árokba, hogy ne akadályozza a gyalogság vonulását. A faluban egyedüli áldozata lett a felszabadításnak. Más tetteikről, különösen a megerőszakolt nőkről, fél szájjal s keveset beszéltek, de éppen ele-get! Bozsalyon van egy ember, akit nem hiába hívnak ma is Ruszunak!

Ami a németek után megmaradt, amit az emberek meg tudtak mente-ni – legyen az élelmiszer, takarmány, állat vagy bármi, ami érték –, azt mind felették, elvitték vagy elpusztították. Útjukat nem sok áldó szó és

imádság kísérte. Ami utánuk maradt s főképpen ami utánuk jött, az maga lett a káosz. A román kormány a közbiztonság megőrzését policájokra bízta, a települések naplopó, kétése elemeire, akik nagyon hamar megtanulták, hogyan lehet munka nélkül is jól élni, hogyan kell rabolni. A közigazgatás irányítását szintén részeges naplopók és csavargók mocskos kezére bízták. Ezek aztán tudtak élni a hatalmukkal! Mondta is T. néni, ha Karcsi nevű fiára terelődött a szó, hogy bár sohase szülte volna, de ha már mégis megszületett és felnőtt, egészséges fiatalemberként kikerült a frontra, legalább onnan ne jött volna soha haza. Maradt volna ott, hogy ne kelljen szegyenkeznie miatta! Az orosz bejövetelkor T. néni volt legalább hatvan éves, de azért nem bízott a szovjet tisztességben. Férje szabó volt és T. néni a köténye alatt egy nagy szabóollóval járt. Ha orosz katona közeledett felé, félreérthetetlenül adta tudtára ollóját csattogtatva, hogy ha tisztességtelen szándékkal közelít feléje, ő bizony levágja a farkát, és majd sirathatják a barizsnyák! Úgy hírlík, ő megúsza.

A KÖZRENDRŐL ÉS ANNAK ŐREIRŐL

A „policájok”, hát azok bizony igazi mákvirágok, kötélre való gazemberek voltak. Azért is bízták meg őket, mert minden parancsot vagy utasítást gondolkodás nélkül képesek voltak végrehajtani, nem kímélték még a saját szülőanyjukat sem. Csillaguk a háború után szökött az egekig, de két-három év után le is áldozott.

H.-nak volt egy nyomorék felesége, állítólag ő verte nyomorékká, sokszor eltörte a lábát a suszterszékkal. Várvízárról került a faluba, abban az időben telepedett le ő is, amikor már – vagy még – itt voltak a Máramarosból betelepített családok. Nagy tolvaj volt. A háború után, miután elvonultak az oroszok, keresztanyámnak megmaradt egy szép ház. A trágában alakították ki az ólját, így sikerült megmenteni. Hiába tartották titokban, mégis híre ment a ház. Egy éjszaka szörnyű kutyaugatásra riadtak fel, keresztanyám kilesett az ablakon. Nagyon óvatos volt, mert a fegyveres banditák már nemegyszer rálöttek azokra, akik megzavarták őket. A bujkáló holdfényben látta, hogyan terelgetik kifelé az udvarról az utcára féltett házát. Nemsokára visítás hallatszott, látszott, ahogyan felrakják egy

szekérre. Az egyik rágyújtott egy cigarettára, a fellobbanó fényben három embert felismert, gyanúja beigazolódott.

Amikor H. meghalt, éppen Vízkereszt volt (jelentős ortodox ünnep, ekkor szentelik a házakat, ez a pópák aratása), fia elment a bozsalvi paphoz bejelenteni a halálesetet és igényét az egyházi temetésre. A pap hímezett-hámozott, hogy majd az ünnep után eltemeti, most a lakásszentelések miatt nem ér rá. Hideg az idő, nem lesz a halottnak pár napig semmi baja, de ha nagyon ragaszkodik a mostani temetéshez, ő beleegyezik, hogy más pap temesse el. Fia felkereste a cséhteleki, majd a terebesi pópát, de azok is azt válaszolták, hogy majd Vízkereszt után. Kezében az engedéllyel, felkereste az ifjú Liszkay Kálmán református lelkészt és elmesélte kálváriáját. Kálmán készségesen elvállalta a temetést, még a harangot is meghúzták, de azt azonban még hozzátette, hogy szívesen teszi, akár mindet eltemetné, örömmel!

G. Középesről jött a faluba, eredetileg kovács volt, de nem nagyon fűlött a foga a munkához. Hatalmas termetű, kötekedő, erőszakos ember volt. Az ötvenes évek elején, egy bál alkalmával ki akarta vinni azt az egyik fiatal lányt, aki történetesen egy másik fiatalember menyasszonya volt. Amikor a fiatalember, P. L. szóvá tette és nemtetszésének adott hangot, a már erősen ittas G. nyomdafestéket nem tűrő szavakkal sértegette és szidalmazta őt. Még meg is ütötte, az egész falu szemeláttára. Elhatározta, hogy sérelméért bosszút áll. Hajnalban, amikor G. hazafelé támolgott, megpróbálta leütni egy kerítésléccel. Nagy szerencséje volt, G.-t előntötte a vér, dühösen feléje rohant, hogy széjjeltépi, de két-három lépés után megimbolygott és összeesett. Ott helyben meghalt. A lécben volt egy szeg, az hatolt be a koponyájába és végzett vele. Tettéért még egy évet sem ült, mert a falu mellette tanúskodott, senki sem hibáztatta.

V.-ról mondják, hogy egy jöttment zsidó vigéc volt, kétes kimenetelű üzleti ügyein kívül gyanúsították még orgazdasággal és fegyveres rablásban való részvétellel is. Keresztanyám sohasem tett feljelentést, akkor még értelmetlen lett volna. V. feleségül vett – vagy csak úgy „balkézzről” éltek együtt – egy igen jószívű adakozónak tartott öregecske lányt.

M. R.-nak gyermekei is születtek, kislánya különösen rendes és értelmes gyermek volt. V.-t egyre több és egyre súlyosabb bünténnyel, több fegyveres rablással kezdték gyanúsítani. Nem sikerült bizonyítékokat találni és így egyre jobban elszemtelenedtek. Egyszer éléskamrát törtek fel és teljesen kiürítették, elvitték az élelmet, a bort, a pálinkát, sőt még hangosan dorbézoltak is. Daloltak, lövöldöztek, majd ami italt nem bírtak meginni,

se elvinni, azt kiengedték a kamra földjére. A háziak nem mertek kimenni, mert a zenebonából ítélve legalább tízen voltak. Másnap feljelentést tettek. A nyomozók találtak egy gyufásskatulyát a V. monogramjával. A házkutatáskor még ágyban találták a nyomozók V.-t jó mámorosan, de ő mindent tagadott, alibit igazolt. Megmutatták kislányának is a monogramos gyufásskatulyát, aki büszkén mondta, hogy ő írta rá apja monogramját minden gyufájára, hogy lássák, milyen ügyes, hogy már tud írni, pedig még nem iskolás. Ezzel V. karrierjének vége szakadt, azonban szabadulása után feleségével „tisztos öregkort” értek meg. A többiek is érdemüknek megfelelően tűntek el a társadalom süllyesztőjében.

A KENYÉRKÉRÉS

Az előzményekhez tartozik a kor egyik legfájdalmasabb és legszenyvetesebb eseménye, a holokausztban kiteljesedő zsidóüldözés. A lengyel és orosz pogromok elől menekülve már jöttek zsidók Magyarországra, a Szent István korától minden nemzetet befogadó országba. A zsidók is olyanok voltak, mint minden más faj, volt köztük jó is, rossz is. Mint minden hontalan, hazát és megbecsülést óhajtottak, ennek megszerzésére törekedtek. E cél eléréséért azonban nem mindig válogattak az eszközökben. Sikereket értek el pénzügyi és politikai téren is, ami aztán a vesztüket okozta.

A faluban elismerték erőnyeiket, tolerálták hibáikat. Hitük gyakorlásában nem akadályozták őket, sőt zsinagógát is építhettek, miközben gyarapodtak, barátokat szereztek. Nehezen fogadták be azonban fajtestvéreiket soraikba, különösen, ha azok „fekete bárányok” voltak a szemükben. A sok gondot okozó, nyavalygó szegény zsidót ők nevezték el „bajnak jött zsidó”-nak. Máságukra a falusiak már kezdetben felfigyeltek. Volt, aki nem szívesen nézte e máságot, furcsállotta, hogy a szombatot szigorúan megünneplik. Szokatlan dolog volt, hogy egy református magyar faluban valaki vasárnap dolgozzon. Egyeseknek nem tetszett, hogy a vallásos zsidók pajeszt és szakállt viseltek. Furcsállották, hogy nem ettek disznóhúst. Zavaró volt, hogy az iskolában egyik-másik zsidó gyermek jobban tanult, mint sok magyar gyermek. Néhányan a többség jogán sok mindent megengedtek maguknak velük szemben, különösen miután az államhatalom is megkülönböztette és üldözte őket. Durva vicceket követtek el rovásukra,

ami nem volt nehéz, hiszen a zsidók szelídek és tisztelettudóak voltak, csak ezért gyávának tartották őket.

A faluból minden zsidót elhurcoltak és nagyon kevesen tértek vissza. Ter-ner Farkas és Kauffmann Fülöp hazatértek, ők magyar nőket vettek feleségül. Visszajött még Lőrinc András, Braun Tibor, Rózenfeld Ignác, ők állítólag munkaszolgálaton voltak és felesége, Stern Klára is. Kevés holmijuk maradt meg, csak az, amit jó embereik megmentettek. Javaik nagy részét a legkapzsisbbak széthordták. Alig maradt valamijük. Sokan azért, nehogy őket vádolják lopással, csak azt őrizték meg, amit személy szerint rájuk bíz-
tak.

Családunk különösen a Lőrinc Ferenc családjával ápolt jó, mondhatni baráti viszonyt. Feri bácsi mészáros volt. Leginkább tőle vásárolták a húst, mert jól ismerték, és nagyra tartották tisztaságát és becsületességét. Az öregek, de különösen a fiatalok között baráti viszony alakult ki Bandival és a Stern fiúkkal. Jártak együtt borozni, s bizony a Stern fiúk borkorcsolyának már a szalonnát is megették. A faluban sokat beszéltek arról, hogy az öreg Stern kártyán nyerte a vagyonát. A Stern-tagot, a szőlőt a pincével ebből a pénzből vásárolta, a kúriát is ebből építtette. De arról is sokat beszéltek, hogy aki munkát keresett náluk, mindenki számára volt munka, az akár hét-nyolc éves gyermeket is felfogadták. Mindenki erejének, tudásának megfelelő munkát kapott, és ami a lényeg, fizettek is érte. Már a hét-nyolc éves gyermek is megkapta a gyermeknapszámot, ha csak vizet hordott a felnőtteknek, vagy ebédet vitt az öregnek (lásd Duka János: Az öreg zsidó és a napszámos leányka).

Mint már említettem, hazakerült L. A. és B. T. is. B. T. a *securitate*-hoz került, dicstelen pályafutása csak addig tartott, míg hatalmi törekvései kényelmetlenné nem váltak. Akkor úgy elverték, hogy hamarosan belehalt elvtársai „simogatásába”.

L. B., miután hazatért, első útja „Lajos bátyámékhoz”, azaz nagyszüleimhez vezetett. Az egész családot otthon találta. L. B.-t asztalhoz ültették, megvendégtették. Nagyon szerette a jó magyar házi kosztot, sohasem firtatta (régebben sem), hogy disznóhúsból van-e a kolbász, a fejsajt vagy a tepertő. Poharazgattak, talán az odamaradtak emlékére is üritettek egy-két pohárral. Megeredt a nyelve, terveiről beszélt, politikáról; akkor már biztos volt, hogy a bécsi döntés által visszaszolgáltatott országrész visszakerül Romániához. Románia újból elárulta szövetségeseit, és „Júdást” megillette a harminc ezüstpénz, ami most Erdélyt jelentette. Ez 1946-ra be is következett. Természetes volt, hogy Bandi a győztesek oldalán áll. A moldvai holokausztról nem tudott, vagy nem akart tudni, de erről ötven évig nem is

beszéltek, ha mégis, akkor csak titokban. Szó szót követett, mondta, hogy hivatalt ígértek neki Nagyváradon, akárcsak a többi hazakerült zsidónak. „Na, majd megmutatjuk” – mondta, – csak kerüljünk hatalomra, megmutatjuk a piszkos magyaroknak! Mikor mindenki felállt az asztaltól, csak akkor vette észre magát, kérte a bocsánatot, hogy ez csak elszólás volt és „Lajos bátyámékra” nem vonatkozik. A mezőgazdasági hivatalhoz került, és a falut úgy elrendezte, hogy volt mit nyögnie fél évszázadon át. A falu határát a legmagasabb termőértékű kategóriába sorolta, ezt ma úgy mondanánk, hogy legmagasabb aranykorona értékűnek nyilvánította. Egy kategóriába került az érmelléki földekkel, tehát az adóterhek és a beszolgáltatások is ahhoz igazodtak, a legmagasabbak lettek. Megkezdődtek a „padlásseprések”. Aki képtelen volt teljesíteni a gabona-beszolgáltatást, attól elvették a jövő évi vetőmagot, sőt a személyre szóló kenyérgabona-fejadagot is. Tehát a szó szoros értelmében leseperték a padlást. Nagyon sokan, hogy adójukat kifizethessék, eladták a cserepet csűrjükről, sőt házuokról is, és szalmával fedték be azokat. A Fazekas-soron szinte mindenki ezt kellett tegye, hogy ne foglaljanak. Foglaltak mindent, de legelőször az igavonó állatokat, amit amúgy is csak félig-meddig sikerült pótolni, tehénnel. Az történt, ami eddig ismeretlen volt, elkezdtek tehenekkel szántani, de azt is csak úgy tudták, ha két gazda összefogott. Az állatok után lefoglalták a ruhákat, az ágyneműt, a dunyhát, a párnát, a varrógépet és rozoga bútorokat is. Amikor már semmi nem maradt, akkor foglalták le a tétlenségtől amúgy is rozsdásodásra ítélt ekét és boronát.

Nekünk valahogyan sikerült eleget tenni adó- és beszolgáltatási kötelezettségeinknek, a gyakori pótkivetések ellenére is. Földjeink jól műveltek voltak, megfizették a gondoskodást. Az igaz, hogy búza helyett csak rozs vagy árpa maradt, és a tiszta gabona helyett csupán ocsú. Kirostálták a hulladékot, ezt őrölték meg lisztnek, ebből süttették a kenyeret. Egy nagy foglalási hullám után, amikor már az egész faluban foglaltak, amikor már nem maradt porta, ahol ne garázdálkodott volna a végrehajtó, Lőrinc Bandi arra kérte – jóindulata jeléül – nagyapámat, hogy ne fizesse ki összes adóját és ne szolgáltatassa be teljes egészében, amit kivetnek rá. Meg is magyarázta, hogy miért. Meg fogják kérdezni, hogy miből volt képes fizetni, hiszen ezek a tervek már olyan nagyok, hogy teljesítésük lehetetlen. Azért rótták ki ezeket a hatalmas terheket, hogy a parasztságot ellehetetlenítsék, tönkretessék, megtörjék a „nagy cél” érdekében. A terv az, hogy szovjet mintára alakítsák át a mezőgazdaságot. Kolhozokat hoznak létre, de úgy, hogy mindenki (csak hogy szabaduljon a földtől, a terhektől) önként fog belépni!

Mindenki kéri fogja, hogy beléphessen a közös gazdaságba és aki idejében megteszi, az nyert. A többieket szovjet mintára deportálni fogják. Mindenkit hátra hagyva viszik majd őket a Baragánba, és az ott megalakuló szovhozokban fognak dolgozni. Mi azonban, még ha a kenyérünk árpából is volt, fizettünk. Most látszott meg a tisztességes, becsületes munka, és a tisztességes napszámások igazi értéke. Az óriási borbeadás ellenére, a bor jól fizetett! Az 1945-ös és az azt követő két év is aszályos volt. A szőlő nagyon meghálálta a száraz években ráfordított munkát. A parasztság „kihagyozása” megkezdődött, és 1949-re a legtöbben teljesen tönkrementek, akár csődöt is jelenthettek volna. A jó kommunisták minden tőlük telhetőt megtettek. A gazdáktól már mindent elvettek, és most az elvtársak újat és nagyot gondoltak fent, fent valahol Bukarestben. Tudták, hogy nekünk semmi nem jó, még a szél sem, ha keletről jön. Hát még az ideológia és annak gyakorlatba ültetése! Rájöttek, hogy az agrár proletáriátus összejátszik a „nép ellenségeivel”. Ebből az időből való a következő történet. R. L.-t, a párttitkárt, miután besúgták a lelkiismeretes helybéli kommunisták, a megyei elvtárs kérdőre vonta.

– Miféle harcos kommunista maga, igaz-e, hogy együtt eszik-iszik a népnyzó gazdákkal, a népellenséggel, a zsíros parasztokkal? Kérem, igaz ez?

– Hát, kérem, igaz.

– Mit gondol, szabad ilyet tenni?

– Ott és úgy gyengítem az osztályellenséget, ahol lehet, és ahogyan tudom.

– Hogy-hogy?

– Úgy, kérem, hogy megeszem a szalonnájukat, kolbászukat, és megiszom a pálinkájukat, borukat.

Az agrár proletáriátus úgy játszott össze a gazdákkal, hogy az aratórészt már a tarlóról kivette. Külön asztagot rakatott magának és külön csépelte el gabonáját. Ez természetes is volt, hiszen a termést a gazda vitte neki haza, és ugyancsak a gazda vitte a búzáját a margittai vagy szalárdi malomba. Ez így helyénvaló volt és nem tudtak ellene tenni semmit.

A problémát a cséplőmunkások jelentették, a részes aratók családtagjai, hiszen a gépész kivételével a kévehányók, a kévevágók, a zsákosok, a szalma- és törekhordók mind, mind részesek voltak és gabonáért dolgoztak. A cséplőmunkások részt kaptak a gabonából, ebből éltek és pénzeltek. Ebből volt a ruha, a csizma, ennek árából jutott egy malacra, egy üszőre, ez biztosította a jövőt.

MOST MÁR CSAKUGYAN A KENYÉRKÉRÉSRŐL

Ez nemcsak szemet szúrt, hanem nagyon zavarta is az elvtársakat. A proletár az legyen proletár, akár ipari munkás, akár agrármunkás! Hogy jön az ki, hogy az egyik a munkaidő leteltével művelődik, szórakozik vagy éppenséggel tanul (Marx tőkéjéből és Lenin elvtárs műveiből vizsgálzik, hogy öntudatos kommunista válják belőle, aki aztán „dönti a tőkét”), addig a másik ahelyett, hogy a Micsurin könyveket olvasná, piacra jár. Nem tud semmit a növényekről, még a szederindát sem tudja keresztezni, esetleg a lábait. Nem hallott még a Poslusnicája nevű tehénről sem, pedig azt még az amerikaiak is csodálják, nem is csodálják, egyenesen irigylik! A paraszt nem ér rá tanulni, elég neki, ha le tudja írni a nevét, szórakozni pedig nem ér rá. Vasárnap is mit csinál szórakozás helyett? Kicsípi magát, felveszi a legjobb ruháját és elmegy a templomba, hadd lássák, milyen ropogós az új rokolyája, utána meg, ha van szeretője – és persze, ha elengedi az anyja – elmegy a táncba! Ugrándozik vagy két-három órán keresztül, közben eldanol egy pár siralmas nótát. Neki ez a kikapcsolódás, a szórakozás. Olyan paraszt, hogy még a Bunkócskát sem tudja, az Internacionálé éneklésekor fel sem akar állni. Ha van egy kis ideje, rohan a piacra, viszi a tojást meg a tyúkot, az árát dugja a harisnyaszárba. Számolgatja a pénzét, mikor jön össze egy koszos malacra való, akkor nem brosurát vásárol, hanem azt a malacot, hogy még inkább ne maradjon ideje a gyűlésekre járni! Ennek véget vetünk, a proletár legyen proletár!

Az elvtársak elhatározták, hogy a cséplőmunkásokat ezután pénzzel fogják kifizetni. Bérükből levonják a fejadag árát, azt megkapják. Süssék odahaza a kenyérüket, ha az jobb nekik, mint az, amit az ifjúmunkás brigádok sütnek! Ha többet keresett, mint a fejadag, azt megkapja pénzben. Mi az, mi nem teszszik, hát a fejadagot nem állami áron kapja? Persze a piacon négyszer olyan drága a búza, a zsíros parasztok felverték az árát, mert kevés termett vagy elvitték beszolgáltatásba! Azt nem akarták az ideológusok és cinkosai sem belátni, hogy egy cséplőmunkás a részéből megkereste akár egy hattagú család évi kenyerét is, még feleslege is maradt, amit értékesíthetett. A pénzből viszont, ha megvette a fejadagot, egy, vagy talán két személy részére volt elég a keresete. De mit fog enni a család többi tagja és miből lesz

a cipő, a ruha? A határozat végrehajtására megbíztak egy komoly elvtársat, aki jól ismerte a falut (hiszen tavaly még ő volt a tyúkos zsidó, ő vásárolta fel a falu összes kivénhedt, dögleni való tyúkját). Ezért is zavarták el beszerzői posztjáról, mert a csirke, amit felvásárolt, sohasem főtt meg. Olyan vénnek bizonyult, hogy a fazék, amiben főzték a csirkét, már kezdett össze-csuklani, de a húsba nem ment még bele a villa. Hát nem kiugrott a kantinfelelős tányérjából a comb, amikor azt akarta bizonyítani, hogy már ehető, puha! (Szerencse, hogy nem volt tollas, mert még el is repült volna, amilyen sovány volt.)

A tyúkos, azt hiszem, nem bízott a helybéli kebelbarátai betyárbecsületében, ezért csendőrséget hozott magával. A parancsnokuk egy idősebb katonaviselt, talán a frontot is megjárta katoná volt. Kijelentette, hogy ártatlan parasztok, cséplőmunkások meggyőzéséhez nincs szükség gépfegyverre. Herskovics erősködött, hogy látta már ezeket az ártatlan parasztokat... Amikor feldühödtek, úgy borították fel a szekerét, mint a tollat, és őt is jól elverték volna, ha nem szedi nyaka közé a lábát! Pedig a policájok is ott voltak (azok már ülnek, rabláson kapták őket, az már komolyabb dolog, mint a tyúklopás). „Én nem loptam, én kereskedő voltam” – szólta el magát H elvtárs. „Több pénzt akartak azokért a vén, csupaszseggű tyúkokért, azért akartak meglincelni.” Jött tehát fentről az utasítás, hogy a végrehajtóval megy egy szakasz gépfegyveres csendőr is.

Ahogy megérkeztek a szérűre, azonnal leállt a munka. A gépész ledobta a hajtószíjat, a cséplő fájdalmasan felhőrdült, de azonnal csend lett, a motor lefulladt a beledobott oldatlan kévétől. A fűtő kiengedte a gőzt, mire a masina sípolni kezdett. A kévevágó belevágta kaszakését a dobba, a kévehányók megmarkolták villájuk nyelét, a szalmahordók rúdjaikat szorongatva bújnak elő a töreklyukból. Néma csendben, fenyegetően közeledtek a hatalom embere felé. A zsidónak megroggyant a térde, esdeklőn nézett a szakaszparancsnokra, de az figyelemre sem méltatta, majd megálljt intett a tömegnek. Megtorpantak. A delegátus elvtárs akar önökkel beszélni.

– Elvtársak! A dolgozó népnek kenyérre van szüksége! – Nekünk is, jegyezte meg valaki a tömegből. – Nem engedhetjük meg, hogy a zsíros parasztok, a kulákok! – Is egyenek, szólt közbe valaki. – Kérem, őrizték meg komolyságukat, engem a párt küldött, az önök érdekét képviselem a kulákokkal szemben. Mondta, mondta, de mikor odaért volna, hogy megmagyarázza, hogy az ő érdekük az, hogy ne gabonát, hanem pénzt kapjanak munkabérül, a tömeg lehurrogtá. Meg is lincselik, ha nincsenek ott a csendőrök. A kékre-zöldre változó elvtárs rémületében elvesztette minden

emberi méltóságát, remegett és a csendőrpáncsnokot bámulta birkatekintettel. Nem tudott megszólalni. A páncsnok mentette meg a helyzetet.

Emberék, azt a páncsot kaptam, hogy őrizzem meg a rendet, a hivatalos szavak közül senkinek nem eshet bántódása. Amennyiben problémánk van, nem értenek egyet a határozattal, forduljanak községük vezetőihez. A tömeg nem hátrált, csak megkerülte őket, zárt sorokban, vasvillával és rudas hordórudakkal megerősítve szándékukat és gyengülő lelkierejüket, elindultak a falu felé. Mint megvert kutya követte a tömeget a delegátus, mögötte a szekerek vonultak, a csendőrök pedig vállra vetett fegyverrel zárták a sort. Ahogy kifordultak a szérűből, azonnal megkondult a harang. A félrevert harang zúgása egy pillanatra megtorpantotta őket, de ahogy füstöt nem láttak, indultak tovább.

Ahogy a pribékek a csendőrökkel megérkeztek a szérűre, a faluban már tudtak az események beindulásáról. Hallották a gőzgép keserves füttytét. Látni nem láttak semmit. A csendet nem törte meg a cséplőgép távoli dohogása sem. A toronyőrök, akik máskor a tüzet figyelték, szóltak, hogy Margitta felől szekerek jöttek, rajta katonák vagy csendőrök, mert a napfény csak a puszkacsöveken és a szuronyokon csillog így. Az öreg Rózsa és Nagy Pista a toronyból figyelte a határt, a szérűt, az utat. Állítólag a gépfegyvert is megvizsgálták, hogy nem akadozik-e, és hogy van-e elég tár, heveder. Amikor a mezőkútnál felbukkant a tömeg, ők kongatták meg a vészharangot. A harang fájdalmas „sikolyára” mindenki az utcára tódult és tüzet kiáltott. Tűz van! Hol, merre? Nagy a baj, mert a harang csak egy-egy pillanatra áll meg, azután újból kéri a segítséget. A tömeg a tanácsháznál találkozott össze, a felnőttek kezében, akik a falu felől jöttek, vasvilla, kapu és szénahúzó horog volt. Ők tüzet oltani indultak. A két csapat néhány szót váltott, a gyerekek kíváncsian figyeltek, az asszonyok kétségbeesetten sápítoztak, a férfiak görcsösen markolták kenyérkereső eszközeiket, amelyek ma talán vért ontanak.

A zsidó berohant a tanácsház épületébe, nyomában az erősítés láttán vérszemet kapott cséplőmunkásokkal. A kocsisok, akiket úgy kényszerítettek erre a háládatlan ingyenfuvarra, feszülten figyelték az eseményeket. A csendőrök súlyba tett fegyverrel, parancsra várva, egykedvűen szívták komisz dohányukat.

Bent, a teremben a zsidó a telefonhoz rohant, kétségbeesetten kurbli-zott, kérte a pártszékházat. Amikor megkapta a vonalat, siránkozásba kezdett, hogy csak egy hajszálon múlt az élete. Hogy mit mondtak neki és a helybéli pribékeknek, nem lehet tudni, de a katonák felültek a szekerekre,

és megindultak Margitta felé. A zsidó is eltűnt a faluból, állítólag a kertek alatt szökött ki a faluból, akár egy tolvaj. Úgy mondják, hogy hátul a nadrágián nagy barna folt éktelenkedett, és azt is mondták, hogy minden lépésénél valami ragacos sárga és bűdös csepegett utána.

A tömeg nem oszlott szét. Egymást buzdították, bátorították, tüzelték az ellenállásra. Ekkor mondta Nagy Imre a sógorának: – Bringye, karóra Sanyikának kenyér kell!

Néhány óra múlva megjött az erősítés. Katonaság és csendőrség szállta meg a falut. A karhatalom egyszerre időzítette a cséplőmunkások kirablását. Több helyen, Biharon, Szalárdon és Mezőbikácson a tömegbe lőttek, ott a kenyérkérésnek halálos áldozatai voltak és már aznap megkezdődtek a letartóztatások.

Tótiban nem dördült el egy lövés sem, mert itt nem lincselték meg a végrehajtó elvtársakat. Tettlegességre sem került sor, mert a végrehajtók megfutamodtak, látva az elkeseredett tömeg elszántságát. Halálos áldozat nem volt, de itt is megkezdődtek a letartóztatások.

Letartóztatták azokat, akik állítólag gépfegyveres ellenállásra készültek és azokat, akik félreverték a harangot, hogy összegyűjtsék a falut, Rózsát és Nagy Pistát. Másnap megkezdtek a főszervezőknek, felbujtóknak, a hamis váddal befeketített gazdáknak a letartóztatását. Azzal vádolták őket, hogy lefizették a már öntudatosuló agrárproletáriátus ingadozóit, hogy a gyengébbeket arra uszították, hogy szabotálják, tüntessenek és szegüljenek ellen a párt határozatának. További vádak voltak még, hogy az új államrend megbuktatását készítették elő, pedig a kenyérkérés csupán spontán tiltakozás volt a túlkapások ellen. Azzal is vádolták őket, hogy kapcsolatban állnak angol és amerikai diverzionistákkal és készek, hogy fegyveres harcot robbantsanak ki. Vádolták őket, hogy azt hirdették: visszaállítják a népnyzó régi rendet, és győzelmük után családjukkal együtt szigorúan megbüntetik azokat, akik nem az ő oldalukon harcolnak. Ezek a vádak természetesen koholmányok voltak, amelyeket informátoraik terjesztettek. Kiket tartóztattak le? Letartóztatták édesapámat, az egész Fazekas sor férfinait, többet az Ecsediek közül, Mészáros Pista bácsit. Összesen több mint húsz személyt éjszaka valósággal kiloptak a faluból, és zárt kocsikkal Nagyváradra szállítottak. A börtön pincéjébe annyi embert zsúfoltak, hogy egyszerre lefeküdni sem tudtak. Akkor tudták meg, hogy több helyen is volt kenyérkérés, és hogy körülbelül harminc-negyven embert gyilkoltak meg. Azt azonban, hogy hány embert ítéltek el koholt vádak alapján és torolták meg a soha el nem követett bűntényt, a mai napig sem tudjuk pontosan.

Tótiban a koncepciós vádakra az egyik legtipikusabb eset az édesapámé. Aznap, 1949. július 29-én a Réten volt, a tölgyfánál szántani. Nagy volt a hőség, annyira meleg volt, hogy az ökrök nem bírták a nagy nappali hőségben a szántást. Ezért édesapám éjszaka szántott, nappal pedig behajtotta az ökröket a vízbe, hogy lehűtsék tikkadt testüket. A Bisztra parton még volt némi fű, volt mit legeljenek. Délben édesanyám ebédet vitt neki. Tőle tudta meg édesapám, hogy zavargások vannak a faluban és hogy miért verték félre a harangot. Megtudta, hogy katonaság szállta meg a központot és hogy a templom-dombon gépfegyvert állítottak fel. Azt is megtudta, hogy járják a házakat és hogy letartóztatták a két fiaalembert, nagyapámat és három öccsét, Pista bácsit, és még másokat is. Édesanyám kérte, hogy ne menjen haza, mert őt is fogják keresni. Nem is keresték csak majd estefelé édesapámat. A kisbíró kereste édesapámat; amikor hallotta, hogy a mezőn van szántani, a fejét vakargatta, hogy ott bizony elfogják és letartóztatják. Alig ment el, mindjárt jöttek vagy öten: két jól öltözött civil két fegyveres csendőrrel és persze M., aki az utat mutatta. A civilek a csendőrökkel be mentek az udvarra. Édesanyám a kutyaugatásra kiment, rosszat sejtett, különösen, amikor észrevette az utcaajtónál lapító M.-t. Édesapám után érdeklődtek, hogy hol van és mikor jön haza? Édesanyám megmondta, hol van: már három napja nem volt itthon, mert ebben a hőségben csak éjszaka tud szántani, nappal a patak mellett legelteti az ökröket. Kérdezték, hogy melyik dűlőben van. Édesanyám válaszolt, hogy a Réten, a tölgyfánál, mire elmentek. M. csatlakozott hozzájuk, váltottak pár szót és elindultak a Kislókert, a futballpálya felé. A legrövidebb utat választották, megelőzni sem lehetett őket. De miért is idegeskedjen, nyugtatgatta magát édesanyám, hiszen a férje ártatlan, a munka nem lehet bűn. Amikor a Rétre értek, a földünk közelébe, édesapám látta őket, de nyugodtan befordult a következő barázdába. Akkor felszólították, hogy álljon meg. Édesapám bevárta őket, azok nem kérdeztek semmit, csak kétfelől karon ragadták, az oldalához puskacsövet szorítottak és elindultak a falu felé. „Várjanak, engedjem szabadon az ökröket” – kérte őket, de szóra sem érdemesítették. Akkor odaszólt M.-nek, hogy : „Te pizok, eredj és húzd ki a járomszeget, hadd menjenek a vízbe azok a szerencsétlen barmok!” Nem mozdult M., pedig a sok alávaló cselekedete után ennyi jót tehetett volna, ha nem is falubelijével, legalább az ökrökkel. (Az ökröket később engedte szabadon valamelyik szomszéd, aki ott szántott, azt hiszem, Papp Sándor.) Édesapámat két fegyveres csendőr kísérte csőre töltött fegyverrel és feltűzött szuronnyal. Ugyancsak Váradra, egy zsúfolt pincébe került, a többi Tótiból elhurcolt emberrel majd három

hét után találkozott. Naponta többször felvezették és vallatták. Próbálták olyan tettek beismerésére kényszeríteni, amelyekről nem is hallott. Nem is hallhatott, hiszen minden vád koholmány volt. Minden előre megírt forgatókönyv szerint zajlott. A pribékek ott fitogtatták erejüket, gumibotokkal az orra ellőtt hadonásztak és szörnyű kínzásokat helyeztek kilátásba, ha nem vallja be a vádpontokat és nem írja alá a már előre elkészített jegyzőkönyvet. Nem ismert be semmit, mert nem volt mit beismernie, a jegyzőkönyvet pedig nem írhatta alá, mert ezzel saját halálos ítéletét írta volna alá. Édesapám soha nem ütötték meg, bizony volt, aki kapott, ifjú Ecsedi Károlyt például nagyon megverték. Őt talán azért bántották, mert jobban ismerte az állam nyelvét, ugyanis „szkimbás” volt a román hadseregben. (Ez cserét jelent, de olyan katonát is, aki saját lóval, szerszámmal vesz részt a katonai kiképzésben, s ő fizeti ruházata, fegyverzete, élelmezése, valamint lovának takarmányozása költségeit két évig).

Borzalmas körülmények között tartották fogva őket. Zsúfolt, nedves pincében húzták le az egy hónapot. Nemhogy fekvőhelyük, de még küblijük sem volt. Ruhájuk leszakadt, lerohadt róluk. Naponta kaptak egy kis darab penészes fekete kenyeret és egy csajka vizet, ritkán egy-egy halfejet. Általában több mint 20 kilót fogytak, de viszonylag egészségesen tértek haza. Igaz, Fazekas nagyapám összeszedett valami bőrbetegséget, ha megfogta a haját tincsekben hullt ki, foltos is volt az üstöke, bár a haja egészen haláláig, 74 éves koráig koromfekete maradt.

Felejthetetlen mozzanata a kenyérkérést követő eseményeknek édesapám hazatérése a börtönből. Egy vasárnap délből édesanyám megterítette az asztalt úgy, mint máskor. Ekkor már több mint egy hónapja odavolt édesapám. Feltűnt, hogy az asztalon három teríték van, és ezt szóvá is tettem. Édesanyámnak, és persze nekem is kijött a könny a szememből, amikor mondta, hogy: „hát édesapádnak is terítettem”. Már nyúlt a tányérért, hogy levegye az asztról, amikor kintről kiabálás hallatszott. Vilidár Emil kiabált be: – Marcsa néni! Marcsa néni! Hazajött Lajcsi bácsi! Ezzel Emil elrohant, hogy másoknak is megvigye az örömhírt. Rohantam én is a templom felé, ahol egy teherautóról rongyos ruhájú, elkínzott arcú emberek szálltak le.

Állítólag nemzetközi nyomásra szüntették meg a bírósági eljárást és engedték a foglyokat szabadon. Letartóztatásukról, kihallgatásaikról, elzárásukról állítólag nem maradt semmi írásos dokumentum a nagyváradi törvényszék levéltárában.

Az érdekesség csupán annyi, hogy akik aktívan vettek részt a kenyérkézésben, azok közül egyet sem tartóztattak le és ki sem hallgattak soha. Rózsát és Nagy Pistát hadbírótság elé állították. Perüket Kolozsvárra tették át, ott három-négy hónapi előzetes fogvatartás után ejtették a vádat és hazaengedték őket.

Évek múlva M. csillaga a hozzá hasonszőrűekével együtt leáldozott. Akkorra csupán állandó szomjúsága maradt meg, de italra pénze nem volt (nem is lehetett, mert soha nem dolgozott). Az emlékeiből próbált némi italhoz jutni; aki nem ismerte, hallgathatta pár pohár borért véget nem érő hazudozásait, amit ő az emlékeinek nevezett. Mindenünnen kikopott, nem volt több potya, arra kényszerült, hogy odasomfordáljon azoknak a nyitott pinceajtájához, akiket meghurcoltatott. Egy pohár bor reményében a mi pincénk nyitott ajtajához is odament, és sóváran nézte a bent borozgató víg társaságot. Valaki rászólt, hogy tűnjön el, de gyorsan. Édesapám békítőleg ránézett az illetőre, hogy ne foglalkozzon M.-el, majd ő elintézi. Töltött neki egy pohár bort és megkérdezte, hogy „ugye ezért jöttél?” M. mohón felhajtotta, majd azután még egy pár pohárral. Feri bácsi nem állta meg szó nélkül, hogy meg ne kérdezze: „Te, Karcsi, annyi rosszat tettél a falunak, a Mészárosoknak, Lajcsit te vitetted el, hát van bőr a képeden ide szemtelenkedni? Látom, hogy nincs, de attól félhetnél legalább, nehogy rád tegye a kezét, mert akkor neked befellegzett!” Karcsi felemelte busa fejét és úgy tűnt, most az egyszer őszinte. – Ismerem én Mészáros Lajcsit, ilyen mocsokkal, mint én, Márki Karcsi, nem szennyezi be a kezét. Keserűen felnevettek. „Na, itt van még egy pohár bor, de most már aztán tűnj el!” – zárta le az esetet édesapám.

AZ ASZÁLY

1946-ban a korai meleg tavasz után nagyon forró volt a nyár is, és 1947, sőt a következő év nyara sem hozott enyhülést. Nálunk is nagy volt a szárazság, a szántóföldi növények megsínylettek, széna sem termett elegendő. A sarjú nem nőtt kasza alá, a lóherét másodjára csak „lemocskolni” lehetett, a lucernát alig kétszer lehetett lekaszálni. Szalma sem lett; a zab kikelt ugyan, de a föld szintjén el is száradt. A kukorica cserépipányi csöveket hozott, de azok is feketék voltak és úgy néztek ki, mintha a földből bújtak volna elő. Nem is érett meg, csupán „megfőtt”; úgy száradt meg a kórója is, hogy mire vágni akarták, nem volt mit összeszedni, elhordta a szél még azt a kevés, takarmánypótlónak szánt csutkát is. A szőlő viszont igen szerette ezt a mostoha időjárást, szépen növekedett, nagyon jó termést ígért. Még a peronoszpóra ellen sem kellett kezelni, ha valaki permetezett is kékkővel, csak megszokásból tette. Úgy mondták, hogy olyan a szőlő, mintha vízen állna, híztak és édesedtek is a gerezdek. Korai és nagyon jó szüret volt. A szőlő jól fizetett, meghálálta a gondoskodást.

A Székelyföldön borzasztó volt az aszály, nem termett semmi. Nem volt sem széna, sem zab, a burgonya ki sem csírázott. A fenyvesek lábon pusztultak el, megszáradtak, mintha villám csapott volna egész erdőkbe. Az állatokat szabadon engedték, hogy az erdőben próbáljanak meg megmaradni, száraz levélen, fakérgen vészeliék át az aszályt. Maradt is meg, de tömegesen hullott el a sok legyengült, az éhezéstől csonttá soványodott barom és ló. Sok kedvencnek gazdáik adták meg a kegyelemdőfést, hogy ne lássák borzasztó haldoklásukat. Az emberek éheztek. Ha volt némi lisztjük, makkot és fakérget őröltek hozzá. Hullott az ember is, de különösen a gyermekek és az öregek pusztultak. Munka nem volt, a pénz nem jött, az állam megfélelgetett – akár a gonosz mostoha – gyermekeiről. A kormány az államkassza deficitjére hivatkozott és nem támogatta a nyomorgókat. A Székelyföld nyomora talán még kapóra is jött az államnak, hogy megvalósítsa álnok tervét, a homogén magyar ajkú lakosság felhígítását. Aki csak tehette, újból elcsángált. Elcsángáltak, ki „Móduvába”, ki felénk, ahol befogadták magyar véreik. Itt is nagy volt a nyomor, de aki csak tehette, egyházi kezdeményezésre befogadott egy-egy székely gyermeket, de munkára is felfogadtak sok nincstelen.

Hozzánk Deák Piroska, egy nyolc-kilenc éves kislány került. Tőlünk járt iskolába, talán két évig, addig, amíg szülei haza nem vihették. Ruházták, ápolták, szerették, családtagként kezelték. Hazavágyott. A honvágya nagyon erős volt! Tanítónő vált belőle. Többször írt a családnak és itteni barátainak, egykori iskolatársai is sokat beszéltek róla.

Fazekas nagyapámékhoz is egy kislány került. Nálunk többször volt egy-egy fiúcska is, hol Bozsalyról, hol valahonnan a Rézaljáról. S. Emanuel több nyarat is töltött náluk, amikor emlékeiről beszélt és valahányszor nagyanyámrá terelődött a szó, mindig megkönnyezte. Nagyanyámat Annus nénémnek nevezte. „Sohasem ettem olyan nagy karaj zsíros kenyeret, de olyan jót sem, mint amilyet Annus néném nyomott a kezembe, amikor már leszerelt katona voltam és betértem hozzá. Azt mondta: „Edd meg Mani, még nem főtt meg az ebéd” – mesélte. Ez is elmúlt, de Emanuel nem feledkezett meg róluk, még akkor sem, amikor nagyfiú, párttitkár lett belőle.

Volt nálunk egy, nagyapám katona- és fogolytársának a fia, hogy tanuljon emberséget, így mondta az apja, de Feró mindegyre sírt, nem értett vagy nem akart érteni semmit. Nem akart enni sem, úgy nézett ki, hogy nem ismeri a kenyeret sem. Apja valahányszor Margittán járt, mindig betért egy pár jó szóra, no meg egy pohár borra, most talán három hét után jött, hogy lássa fiát is. Amikor meglátta szipogó fiát, nagyon összeráncolta a szemöldökét és vallatóra fogta a fiút. Mielőtt kiszedték apja keze közül, kapott pár pofont, majd apja elmondta, hogy a kuttyája miatt kesereg, adott még neki pár számolatlan nyaklevest és kilódította az utcaajtón. Ez az eset nem hatott kedvezőtlenül későbbi barátságukra, mert ezután is, haláláig, valahányszor errefelé járt, mindig betért nagyapámékhoz.

Nálunk nagy szükség volt munkáskézre. Édesapám nem győzte egyedül, nagyapám meg nem volt már fiatal és az asztmája is kezdett elhatalmasodni. Árpád tanult, keresztapám pedig – hiába várták, hiába reménykedtek – sohasem tért haza. Dénes Andrásnak hívták a fiatalembert, aki nálunk dolgozott, Maksárol származott. Voltunk ott a fürdőn, érdeklődtem felőle, de mondták, hogy más faluba nősült és odaköltözött. Nagyon jó munkás, különösen jó kaszás volt és kitűnően bánt a fával is. Jó cimborája lett a falubeli legényeknek, különösen Tóth Janival barátkozott össze nagyon, aki később református pap lett. A fiúk sokat ugratták, ő jókat nevetett a mókán, alkalomadtán pedig visszafizette, ha úgy adódott, akár kamatostul is. Általában mindenki szerette, én meg különösen, főképpen amikor a nyakában lovagoltatott; Zolikonak hívott (akkor még nem ismertem a székely

szóvégi ó és ő jelentését), Zolika sohasem voltam, de a szeretetét megéreztem.

Az aszály elmúltával majdnem mindenki hazatért. Pár székely család maradt itt csupán; Tótiban a Gergely Laci és Gergely Elek családja, de ma már senki nem él közülük a faluban, mindnyájan máshol próbáltak újból szerencsét, kivéve Lacit, a feleségét és legidősebb fiúkat, akik itt vannak eltemetve.

A KITELEPÍTÉSEK ÉS DEPORTÁLÁSOK

Alig ért véget a háború, a győztesek, az új kommunista román kormány megkezdte a bűnbakok keresését. Konceptiós perek kora kezdődött meg, amely nem ért véget talán még ma sem egészen. A bírósági döntés nélkül üldözöttek és bebörtönözöttek, a deportáltak, a kényszer-lakhelyre telepítettek, a munkatáborokba éjszaka elhurcoltak jaja sohasem talált meghallgatást. Egyeseket kárpótoltak, de inkább ne tették volna, mert csak csúfot űztek sérelmükből. Talán egy skatulya gyufa árának megfelelő fizetséget számoltak el egy napi bérként, azoknak is, akik felépítették az ország első magaskohóját.

Az üldöztetések első áldozatai lettek a németajkúak, mint „bűnös” nemzet vétlen fiai. Nem sokkal ezután azokra került sor, akiknek volt pár hektár földjük, egy ócska tüzesgépük vagy cséplőjük és azokra is, akik szemet szűrtak az új hatalom hitvány szekértolóinak.

Ahogy a zsidókat nem tudta megmenteni a jóérzés, úgy a svábokat sem. Kollektív bűnösségükért, mert németnek születtek, kellett fizetniük az öregeknek, a nőknek, nem válogattak közöttük. Elvitték őket a málenkij robotra, hogy ledolgozzák a háború okozta károkat. Dombaszba, szénbányába vitték a tanyasi svábokat. Elvitték Merkéket, Szotákékat, Heiméket, Emiliéket, Fástánczékat a Dombaszba. Évek múlva tértek haza, sokan súlyos betegen. Az Emili és Heim lányok hazatérésük után rövid idő múlva meghaltak tbc-ben, vagy legalábbis ezt mondták, ki tudja, milyen nyavalyát szedtek össze.

A visszavonuláskor valami szokatlan történt, amiről keveset tudtak az események történésekor, de annál többet beszéltek róla évtizedek múlva. Kiss Imréékhez volt beszállásolva egy rádiós német katona. A német

csapatok megpróbálták megállítani az oroszokat, de olyan nagy volt a túlerő, hogy alig történt néhány lövésváltás. Aknavetők és repülőgépek is biztosították az oroszok sikeres bevonulását. A rádiós katona megsebesült, de erről nem tudott senki. Valahogyan felvonszolta magát a mi szőlőnkig, onnan fel a gyümölcsösig. Volt itt egy kis kaszáló, ami füvet lekaszáltak, azt csomóba rakták és szüret után lehordták. Szinte hihetetlennek tűnik, de Keresztesiektől feljárt egy tyúk tojni a szénába. A katona ebben a szénacsomóban húzta meg magát, a már érett szőlő és a tojás volt minden tápláléka. Sebei nem voltak életveszélyesek, elkötötte őket, de a vérveszteség annyira legyengítette, hogy képtelen volt járni. A gyermekek találták meg, amikor csúszkálni akartak a szénában. Nagyon megrémültek, látva a sebesült, idegen katonát, akivel még szót sem tudtak váltani. A katona próbálta nyugtatgatni őket, és amikor látták, hogy barátságos és gyenge, felbátorodtak. Hamarosan megértették egymást. A katona éhes volt, gyenge, csapatát kiszorították az oroszok, teljesen kiszolgáltatott volt annak a három-négy gyermeknek, akik közül talán Fazekas Sanyi nagybátyám volt a legidősebb, ő már tíz és fél éves volt. Élelmet hordtak fel neki és valami ruhafélét, de értesítették az oroszok csapatmozgásairól is. Amikor kezdett hűlni az idő, a nagyobb fiúkhöz fordultak segítségért. Úgy tudom, Szabó Sanyi segített lecipelni a Váradi borházának a tetejére. Egy-két felnőttet is beavattak a fiúk, akik felvették a kapcsolatot a svábokkal, úgy tudom, Merkéekkel. Egy szerker homokba rejtve fellopták a Merk-tanyára, itt már volt kivel beszéljen, és a német szó sem lehetett árulója, mert az öregek csak svábul beszéltek egymás között, az akkori fiatalok is beszéltek még apáik és anyáik nyelvét. A tanyán meggyógyult, felerősödött, az oroszok már bevonultak Nagykarolyba is, amikor szekérrel eljuttatták Dengelegre, hogy onnan hazainduljon. Soha senki nem beszélt erről, mert bizony, ha megtudják az életmentő akciót, a cinkosok komolyan megbűnhődtek volna. A német katona a nyolcvanas években ellátogatott Tótiba, a tanyára, felment a szőlőnkbe, ahol rejtőzködött. Beszélgetett megmentői közül néhányval, könnyes szemmel ölegette őket és azt mondta, hogy már a sebhelye sem fáj, csupán megszokásból sántikál. Így mondta az egyik tanyasi sváb, aki magára vállalta a tolmács szerepét.

FELZÁRKÓZUNK

Felzárkózunk a nagy Szovjetunióhoz, megalakítjuk az első közös gazdaságokat, nem mezőgazdasági termelő szövetkezeteket, hanem kollektív gazdaságokat. Ugyanúgy kisajátították a pár holdas gazdaságokat, mint az ezer holdat is meghaladó uradalmakat. A kapzsiság nem ismert határokat, azok, akik eddig harácsolókról beszéltek, maguk váltak azzá. Vízet prédikáltak és bort ittak, csak azzal a különbséggel, hogy nem dolgoztak meg az anyagi javakért, hanem elrabolták. Nevezték ezt földreformnak, kisajátításnak, tagosításnak, de ez a lényegen semmit nem változtatott, a rablás csak rablás volt. A falu pártszervezetét rávették (vagy megvették) a falu első kollektív gazdaságának a megalakítására. Nem voltak úttörők, Madarászon és Bogyoszlón már megvolt a „nagy mű”, tehát már kitaposott úton jártak, nem volt szabad tévedni, a párt éberem figyelt.

Tótiban azokat célozták meg, akiknek még meg sem melegedett a birtoklevél a zsebükben. Man Mózes kisajátított birtokát felparcellázták 1,15 hektáros területekké, ezt osztották ki a nincstelen parasztságnak, hadd örüljön, hogy ő is földtulajdonos! Öröme nagyon rövid életűre sikeredett, mert alig mutatták meg a földjét, máris nagy gonddal szembesült: hogyan fogja felszerelés nélkül megmunkálni a földjét? Ezt is eltervezték már jó előre, hogy ne gondolkozzon, csak dolgozzon a paraszt. A megoldás a közös gazdaság volt.

Nagy felhajtással kezdték; már akkor díszkapun vonulhattak be a meghívottak, amikor még csak a tapasztalt, a szovjet „édent” megjárta tudták, mások csak gyanították, hogy mi lesz ennek a vége. Volt nagy eszem-iszom, lakoma, folyt a sárga lé, akár a mesében, de egy egész generáció itta a levét... A nagy öröm szánom-bánommá változott, mennyi ember életét keserítették meg és hány naiv ember halt meg lelkiismeretfurdalással a szívében, borságáért! Néhány gazdát is bebolondítottak a kollektívbe, akiknek volt igavonó állatjuk és felszerelésük. Hogy mivel zsarolták meg őket? Természetesen azzal, ami a legdrágább volt számukra, a gyermekeik jövőjével. Balogh Lajos gyermekei tanultak, Fazekas Józsefé szintén, azt a párat, aki még belépett, ki tudja, mivel vették rá a fájdalmas lépésre. Az emberek megérezték, mi vár rájuk, véres verítékkal szerzett földjeikről lemondtak, felajánlották az államnak ingyen. Felajánlották, odaajándékozták, nehogy a deportáltak sorsára jussanak, vagy kuláklístára kerüljenek. Ettől a bélyegtől

különösen féltek, pedig még a jelentését sem ismerték, akárcsak azok, akik hű szolgaként, kutyahűséggel rájuk ragasztották. Sokan hallottak egyetemi tanáraink meghurcolásáról. Az volt a bűnük, hogy a szavakat betűrendbe sorolva közölték. Nem is hitte senki, hogy a véletlen és a nyelvtani logika bizarr játéka volt, hogy a koldusbotra jut és a kolhozparaszt kifejezések egymás után kerültek a szójegyzékbe. Gál János egyetemi professzor szégyenkezve vallotta meg nekünk, diákjainak élete nagy ballépését, hogy ifjúként elfogadta a lenini eszméket és Kun Béla bőrkabátos csapatában tevékenykedett az Őszirozás Forradalomkor. Ő magyarázta el nekünk a kulák szó eredetét, jelentését. A cári Oroszországban rengeteg volt a feltöretlen szűzföld. Mindenki annyit fogott, amennyit fel tudott szántani. Az ökrös gazdák, a kulacsesztvok, nagyon sok földet foglaltak és munkáltattak meg. Óriási jövedelemre tettek szert, és irigyeik révén kaptak az „ökörtulajdonos” kifejezés, a „kulák”, megalázó, gyűlöletes jelentést.

Megválasztották a vezetőséget, az elnököt, főkönyvelőt, brigádvezetőket. Minden jó elvtársból vezető lett, bár az egész bagázsuk összesen nem volt hét osztálya, de vezetői erényeiket felismerték az aktivistáik. Nem értettek a gazdálkodáshoz sem, amit eddig dolgoztak, utasításra végeztek. R. L. bácsi lett a főkönyvelő és amikor az újonnan megválasztottak megtorpantak a rájuk leselkedő felelősségtől, az öreg a tőle megszokott egészséges humorával bátorította őket. – „Minden kezdet nehéz, ez is olyan, mint a román tánc: felugrani nehéz, lefelé már jön az ember magától!” Meg is fricskálták érte, hogy semmit nem vesz komolyan, mindig csak hülyéskedik. Az új tulajdonosok tagosították a földjeiket, a Man-tag nem tetszett nekik, pedig az tette őket önálló gazdákká. Az távol volt, pedig elfogadható minőségű termőföld volt és egy darabban. Nem, elvették a határ lelkét, a Rétet, a Folyást, a Deringet, a Bükkszeget és a Telek mezőt. Nem sajnálták odaadni érte a sajátjukat. Berendezkedtek a Stern-kúriába, úgy gazdálkodtak vele, mint a sajátjukkal. Odavitték az állataikat, meg azokat az állatokat, amit a deportáltak, Mészáros István, Szoták István és Fástáncz birtokairól összeharcsoltak. Elfoglalták a Stern szőlőjét, pincéjét, a Rózenfeld Ignác birtokát. Süket Pista az maradt, aki volt: béres két bivallyal, ezután is éppen úgy hordta a vizet a Bisztráról, mint azelőtt, csak most az új gazdáinak. Most már nem évre szerződött komenciós cseléd volt, aki mindent megkapott a gazdájától, hanem kollektivista lett, aki munkanapért dolgozott.

Az elején ment minden, mint a karikacsapás. Osztottak, jól kerestek, bűzát kaptak, aminek jó ára volt, bort is osztottak. Ha a kapához nem is

nagyon fűlött a foguk, azért szüretelni szívesen mentek. Mondják, hogy annyi részeg asszony száz évig sem volt, mint az első betakarítási ünnepségen. Megkezdődtek az első „szamárcserék”, leváltották a tisztségviselők nagy részét, újakat neveztek ki, felsőbb utasításra. Új elnököt kapott a gazdaság, B. Z. személyében. Neki különösen jól ment, motorkerékpáron furikáztatta az egyik jószívű tanítónőt, miközben számolatlanul költötte a pénzt (igaz, nem a magáét). Egy darabig szemet hunytak üzelmiei felett, de aztán csak megsokallták, és számon kérték rajta az elherdált termény és állatok árát. Felelni érdemben nem tudott, magyarázkodott, hogy ide is adott, meg oda is adott, de hát a patkányokból hiányzott a tisztesség, elég volt nekik a saját koszos bőrüket menteni. Letagadtak mindent, tehát a vége elzárás lett, nem kapott sokat, nagyon méltánytalanul jutalmazták. Az ő irányítása alatt felhalmozott adósságot csak törlesztették, törlesztették, de kiegyenlíteni sohasem tudták.

A mi földjeink jórészt elvették a tagosítással, cserébe adtak helyette a kohányi hegyen, amiről aztán gavallérosan lemondunk az állam javára. Kezdek felébredni, amikor látták, hogy a mintagazdaságnak tervezett közösen zuhanásszerűen csökken a termelés, fogy az állatállomány, a gazdák pedig leadják földjeiket, amivel csak nőtt a parlagon maradt földek nagysága. A leadott földekért senki nem fizetett adót, nem adta termésének kilencven százalékát beszolgáltatásba. A tagosított, elkobzott földek helyett cserébe kaptunk földet a Man-tagban, a Sváb-tanyán, a Borsos-tagban. Kitakarítottuk a földeket a tönköktől, a fát ugyanis már korábban elhordták. Termőre fordítottuk, igaz, az én szerepem akkor még csupán az ebédhordás volt, vagy a ló vezetése ekekapázáskor, az is csak addig, amíg el nem aludtam a ló hátán, mert akkor édesapám leemelt és lefektetett a szekér hűvösébe.

Még egy év sem telt el, amikor a meggyőzött gazdákat, mint osztályidegeneket kirakták a gazdaságból (Balogh Lajos, Sólyom Elek, Fazekas József), de azt, amivel beléptek: földet, állatot, felszerelést elfelejtették visszaszolgáltatni nekik (dehogy felejtették el, nem is akarták). Ottmaradtak minden megélhetési lehetőségtől megfosztva. Hamarosan azonban bővítették a gazdaságot, így az ő problémájuk is megoldódott. Nagyon nehéz évek voltak, megszabták, hogy miből mennyit kell vetni, és előre megmondták, hogy mennyit fognak betakarítani. Itt aztán megint átestek a ló másik oldalára, mert annyit termeltünk uborkából és szőjababból, hogy a végén nem akarták átvenni. A zöldségfélének jó piaca volt a bányavidéken és Feketeerdőn, míg a szőjabab kitűnő sertéstakarmány volt.

Meg kellett alakítani a társulásokat. Ez elfogadható formája lett volna a szövetkezetesítésnek, mert érdekeltté tette a termelőt. Igaz, vetési terv alapján gazdálkodtak, ami után beszolgáltattak, de a vetőmagot meghagyták. Elkezdték a rozsot is termesztetni, amit a begyűjtő központban egy az egy arányban cserélhettek át búzára. A kenyérünk kezdett újból fehérebb lenni. A tagosításnak elvitathatatlan előnyei voltak, a gépesítésnek és a műtrágya használatának szerves trágyával kombinálva látványos hozamnövekedés lett az eredménye. Termékátlaguk a kollektív gazdaság átlagának több mint a duplája lett, az állatállomány felszaporodott és minőségileg is megfelelő lett. A szovjet típusú gazdaság nem valósította meg a hozzá fűzött reményeket, de a cél a mezőgazdaság és a parasztság szocialista átalakítása volt. A társulásokból kialakult volna egy erős szövetkezeti mozgalom, ennek alapjait már a háború előtt lerakták. Ezt irigyelték a csődöt mondott párt teoretikusok, és galád tervükről nem mondtak le. Büszkén jelentették 1962 februárjában, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása megvalósult. A szocializmus győzött városon és falun is egyaránt. A nagy uradalmakat már korábban átalakították állami mezőgazdasági üzemekké.

Édesapám volt a társulás elnöke, Aranykalászos Gazdaként megvolt a tudása, rátermettsége és megvolt a bátorsága is, hogy ne fogadja el a rossz és ártó szándékú utasításokat. Nem tudott egy gyékényen árulni a körzet szolgalelkű párttitkárával, a felfuvalkodott Kalaczkáival. Ezért lettem én szilágysomlyói diák. Mert Kalaczkai kijelentette, hogy: „tudja meg Lajos úr, ameddig én itt leszek ebben a beosztásban, a maga fia nem lesz diák Margittán!” Nem is lettem, mert nem vettek fel – igaz, már az óvodából is kicsaptak. Kijátszottuk őket, elmentem Szilágysomlyóra. Itt békén is hagytak, ide már nem ért el a kezük. Az is igaz, hogy ez csupán 1962 februárjáig tartott, amikor hazaküldtek, hogy győzzem meg szüleimet, lépjenek be önként a közösbe. Ha sikerül meggyőznöm őket, visszamehetek, ha nem, akkor nem!

TALÁLKOZÁS EGY BÁNÁTI MAGYARRAL

A kitelepítetteket az ötvenes évek vége felé, talán az ötvenhatos magyarországi forradalom hatására hazaengedték. Sokan akkorra lakásukat már kifosztva találták, mások haza sem költözhettek, mert lakásukat államosították vagy az új „honfoglalók” foglalták el azokat. Semmijük nem maradt, mindenükből kiforgatták őket, voltak olyanok, akiknek az élni akarásuk sem maradt meg. Nagyon sokan összetörtek és az öngyilkosságba menekültek, mert nem voltak képesek meghajolni.

1965 nyarán érdekes élményben volt részem. Alig fejeztük be a táborozást (amelyet Gheorghiu Dej halála miatt félbeszakítottunk), nagy és keserves változások kezdődtek az egész országban. Innentől számítják a „csúfos Aranykort”, innentől kezdődött a Kárpátok Géniusának negyed százados rémuralma. Számomra ez az időszak kellemesen kezdődött, úgy emlékszem, hogy már június 15-től kivonták a katonák élmezéséből a puliszkát, sívár sorsunk egyik megkeserítőjét. Egyre jobban utáltuk és egyre inkább vágytunk a kenyér, a hazai ízek és ezzel az otthonunk után. (Soha nem panaszkodtam, igaz, nem is nagyon dicsekedtem, csupán akkor, ha szüleim soraiból a rettegést olvastam ki.) Milyen is volt ez a puliszka? Nem, egyáltalán nem volt ehetetlen, csupán előre irtóztunk attól a heti két naptól, amikor délben kenyér helyett puliszkát kaptunk. Nem az az internátusi híg massa volt, amivel elbeszélgettünk, hogy: „ha felül a villára, akkor megesszük, ha nem, akkor mi ültetjük fel rá, de abban nem lesz semmi öröme, mert mi megtaníjuk repülni”. Mivel nem fogadott szót, nem ült fel a villánkra, sőt még válaszra sem méltatott bennünket, villára vettük mi, de ahelyett, hogy bekaptuk volna, rácsaptunk a villa nyelére, fellőttük a plafonra, ahol mindaddig díszelgett, amíg le nem kapartuk. Lekapartuk, igaz, nem önszántunkból, hanem igazgatói utasításra, a szolgálatos tanár árgus tekintetétől kisérvé.

Ez a puliszka olyan volt, mint egy darab házilag főzött szappan, csak a színe volt gyanúsán sárga. Az illata, bocsánat a bűze az ázott kutyaszőrre, vagy az avas kucsma dohos szagára emlékeztetett. Éhes voltam megint és mindig éhes voltam, hiszen a katona mindig éhes, én meg csak tizennyolc éves voltam. A barátaim ennek ellenére gyakran kérdezték, hogy én sohasem vagyok éhes? – Éhes vagyok, de megszoktam az internátusban, hogy ne dicsekedjem vele. Amikor beérkeztünk az ebédlőbe, nekiestünk a

„mamaligánknak”, hogy minél előbb túl legyünk rajta, de amint megvágtuk, csak úgy ömlött belőle a liszt, nem maradt belőle, csak egy falásnyi lisztes kéreg. Nagyot csalódtunk és még jobban mardosott az éhség. Említette volna valaki a tejfőlös, paprikás csirkét, biztos, hogy betörtük volna a fejét! Ettől az ocsmányságtól szabadultunk meg.

A táborozásnak, lövészetnek, a pár hetes szabad életnek vége szakadt, újból következtek az egyhangú kaszánya-napok. Dél előtt kiképzés, ebéd után politikai fejtágítás. Semmi jó nem ígérkezett, különösen, hogy kaptam két stráfot is és egy csoport analfabétát, akiknek a kiképzéséért én feleltem. Elfelejtettem mondani, hogy elküldtek tiszti-tanfolyamra, és ezt követően június elején itthon voltam egy hetet szabadságon. Utána még talán két hétig katonáskodtunk, majd bejelentették, hogy mezőgazdasági munkára megyünk. Elkezdtünk készülődni, bepakoltunk mindent a hátizsákba és vártuk az indítást. Egy hajnalban felharsant a riadó, kivonultunk, felsorakoztunk, és kivittek minket az állomásra. Marhavagonokba vagoníroztak bennünket, és alig tíz óra múlva kigördültünk az állomásról. Egy szűk hétig tartott az út, nappal általában holt-vágányon vesztegeltünk, éjszakánként utaztunk. Talán 150 km-re Bukaresttől, a Baragánon egy Cocargea nevű állomáson mellékvágányra terelték a szerelvényünket. Talán két óra múlva bezötyögtünk egy hatalmas állami gazdaságba. Ameddig elláttunk, csak búza volt mindenütt; a központban egy hatalmas, szabvány méretű gabonasíló volt a végállomás. A mezőgazdasági gépeket már előhozták a garázsaikból, ott járatták őket, ilyen hatalmas kombájnokat még sohasem láttam eddig. Ide hoztak bennünket, hogy segítsük a búza betakarítását. Munka lett aztán bőven, mert ha az idő megengedte, megállás nélkül folyt a munka. Nemcsak a traktorosoknak, de a tankosoknak is volt dolguk és természetesen mi sem unatkoztunk: a vagonokba eresztettük a búzát, rakodtunk, mázsáltunk, taszítottuk az üres vagonokat, akár a tolató mozdonyok. Sátorokban laktunk, négyesével és általában napi tíz órát dolgoztunk. Pazar időt fogtunk ki, ott-tartózkodásunk hat hete alatt egyszer esett az eső, igaz, akkor szakadt. Csak másnap kerültünk vissza a táborunkba, sátrainkat és úgy általában mindenünket elloptak enyveskező sorstársaink. Egyik-másik jelentette az ügyet, de a feletteseink csak a vállukat vonogatták, hogy nem tehetnek róla. A katonaságnál nincs lopás, csak a hiányzó holmikát pótolják. Mi is pótoltuk, meglett mindenünk, igaz, hogy bepótolt dolgainkról hiányzott a monogramunk.

Életemben még nem láttam ennyi búzát. Valóságos búzahegyek voltak, elevátorokkal rakodtuk a vagonokba, de nem látszott, hogy valamikor is a végére érünk. Civil munkások is dolgoztak, a gazdaság állandó alkalmazot-

tai. Valami furcsa dologra, óriási ellentétre lettem figyelmes. Itt, ahol (mint a sivatagban a homokdűnék) búzahegyek tornyosultak, a munkások tojást ettek puliszkával, olyan puliszkával, mint amelyet alig egy hónappal korábban mi is kaptunk. Kenyeret csak mi, katonák ettünk és ételmet is, ami normálisnak volt mondható abban az időben. Feltűnt egy idősebb ember, aki sohasem keveredett a többi munkás közé, mindig külön, félrehúzódva pihent és evett. A legfeltűnőbb az volt, hogy ez a bajszos férfi fekete kalapot viselt és sohasem ebédelt puliszkát főtt tojással, mint a többiek. Ételhordó csajkából kanalizott, hozzá falatonként törte a kenyeret. Míg falatozott, kalapja mellette volt, fedetlen fővel evett, láttuk, hogy ritkás haja nincs kopaszra nyírva. Evés után, amikor kétfelé törölte bajszát, úgy tűnt, hogy ez a férfiúi ékesség pödrött, kackiás bajsz volt.

Az öreg kocsisként dolgozott. Két nagy termetű lova és lovainak a hámja szokatlan volt ezen a vidéken. Szekere sem idevaló „cifransomorúság” volt, inkább erős parasztszekér benyomását keltette. Sehogy sem illett a sorba, valahogy idegen volt ebben a környezetben. Talán egy hétig is figyeltük, tanakodtunk, lestük volna a szavát, de soha nem szólalt meg. Amikor megszólították, csak bólintott és ment oda, ahova éppen irányították. Egyik alkalommal valahogyan a szomszédságunkba került. Kértem még egy csajka gulyást és odavittem az öregnek egy szelet kenyérral. Éppen akkor kezdte batyuját bontogatni. „Tessék bátyám!” Akaratlanul is magyarul szólítottam meg. Kissé furcsán nézett rám, de elfogadta, sőt meg is köszönte. Csak annyit mondott halkan, de érthetően, hogy „köszönöm”. Magyarul mondta... úgy, ahogyan vártam (vagy inkább csak megéreztem), hogy fog felelni! Ettől kezdve minden nap beszélgettünk, lassanként felengedett görcsössége és mesélni kezdett. Elmesélte keserves kálváriáját, hogyan került egy bánati nagyközségből, Jánosföldről a román pusztá szívébe.

Jánosföldről, a Bánátból telepítették ki őket (a román térképeken Iohanisfeld néven szerepel) Zsombolya közeléből. A falu az ötvenes években magyarok és svábok által lakott gazdag település volt, mára lakossága a kitelepítések következtében teljesen megváltozott. A svábok az „aranykorban” Németországba telepedtek, mára a falut szinte teljes egészében betelepült románok és cigányok lakják. János bácsiékat egy éjszaka felverték, legszebb álmukból riasztották fel őket. Kiadták az utasítást (amiről már kósza hírek terjedtek eddig is), hogy itt is megkezdődik a kitelepítés. Mindenüket ott kell hagyniuk, elviszik őket a Regátba, ahol majd szovhozokban kell dolgozniuk, ha meg akarnak élni. Oda telepítik őket, és sohasem térhetnek vissza szülőföldjükre. Megkapták az utasítást, hogy mit vihetnek

magukkal, hol és mikor gyülekeznek, találkoznak – mert mások is mentek. Minden család vihetett egy pár ígás jószágot (ökröt nem, csak lovat), egy tehenet és ami egy szekérre feltér. Fia nős volt, így két szekérre pakolhattak, de két férjhez menendő lányuk csupán családtagnak számított. Mindenik szekérbe befogtak két kancát, melléjük kötötték nagyocská csikóikat, a szekér után kötötték legjobb fiatal tehenüket, borjával. Figyelmeztették őket, hogy ekét, boronát ne pakoljanak, mert arra nem lesz szükségük, de ásóra, kapára igen, azt ne felejtsek itthon. Vigyenek élelmet, vihetnek egy disznót is családonként, meg baromfit is, amennyit jónak látnak, és télinyári ruháról se feledkezzenek meg. Vihetnek vetőmagot, krumplit – pedig ők már itthon az aratásra készülődtek, nem a vetésre. Felpakoltak a két szekérre, amennyit csak tudtak. A saroglyába felraktak egy nagy kádat, abba pakolták fel a két hasas kocát meg a baromfit. A két család, összesen hat személy, magával vitte a legszükségesebb ruháit; tartós élelmiszert, edényeket és szerszámokat. Volt négy jó ígás kancájuk négy csikóval, két tehenük két borjúval és két hasas kocájuk. Vittek még magukkal vagy harminc darab tyúkot, rengeteg vetőmagot és zöldségmagvakat is.

Az indulásra kijelölt órára megjelent egy fegyveres csendőr, aki igen szelíden beszélt velük, és amikor nem látták (vagy azt hitte, hogy nem látják), titokban a szemét törölgette. János bácsiék elbúcsúztak a kapufélfától, az ólak ajtaját nyitvahagyták, takarmányt hintettek és utoljára az itatókba vizet töltöttek. Kutyájukat meg sem kellett kötni, beállt a szekér alá, és követte őket hűséges kitartással, végig a hosszú úton. Mélységes fájdalommal szívükben elindultak kifelé a faluból, a temesvári úton, az ismeretlen felé, a semmibe! Mire megvirradt, már elhagyták az utolsó cigány viskót is. Éjszaka valósággal kilopták őket a faluból. Lámpa nem égett sehol, de minden kapuból szomorú férfiakat és asszonyokat igyekezett bekergetni fenyegetőzve, a fogai között halkán káromkodva egyik-másik „lelkiismeretes” csendőr. „Isten veletek! Tartsatok ki!” – búcsúzkodtak az ismerősök, a falubeli jóbarátok. Néha fel-felzokogott egy-egy asszony, talán nem is őket, hanem saját magukat siratták.

Mire kiértek a faluból, már talán ötven szekérből álló karaván állt össze. Virradatra már elindultak, elől két lovasrendőrtiszt vezette a sort, öt-hat szekér után hol jobbról, hol balról lovasrendőrök, csendőrök kémlelték a vidéket, a sort hat lovasrendőr zárta. A karaván sűrű porfellegbe burkolózva araszolt, mintha szegényében rejtőzködött volna el az ébredező madarak elől. Minden estére lehetőleg vízfolyás közelébe érkeztek és itt táboroztak pirkadatig. Korán indultak, húsz kilométer megtétele után két

órára letáboroztak, majd folytatták keserves vonulásukat, naponta mintegy hatvan kilométert téve meg. A lakott településeket elkerülték, ha ez nem volt lehetséges, akkor korábban indultak. A forráság, a földutak, a por, a nehéz szekerek vontatása kemény próba elé állította a munkához szoktatott bántási lovakat, de a szekér után ballagó emberek is sokat szenvedtek. Az őrseget minden este váltották, nehogy összeleledjenek a száműzöttekkel, hiszen azok voltak ők, hontalan száműzöttek. A fiatalabbak közül többen megpróbálták megszökni. A csendőrök a szökevények után lőttek, de senkit nem találtak el, a sötétség a szökevények cinkosául szegődött. Volt, akinek sikerült a szökés, míg másokat bilincsbe verve, összetörve hoztak vissza. Olyan is volt, akiről többé nem hallottak semmi hírt, néhányuktól évek múlva kapták az örömhírt Jugoszláviából – ők megmenekültek a román Gulágtól.

Júniusban indultak, de csak augusztus vége felé parancsoltak megálljt. A végtelen pusztá szívében, a legközelebbi településtől legalább harminc kilométerre voltak. Egy tanya szélén táboroztak le, ahova vasúti szárnyvonal vezetett. A tanya, egy állami mezőgazdasági vállalat, leendő munkahelyük központja volt. Másnap mindenkinek kimérték egy tíz méter szer ötven méteres parcellát, megmondták leendő házhelyük számát, és a férfiak elfoglalták új munkahelyüket. Körülbelül nyolcvan telket foglaltak el. Amikor egyikük végigment az „utcasoron”, a faluvégen egy hevenyészve összeütött tábláról azt is megtudta, hogy ez egy falu. Volt neve is, Satul Salcím, azaz Akácfa-falva. Hogy átvészelhessék a telet, föld-kunyhókat ástak. Állataiknak is készítettek valami szárnyék félét, hogy menedéket találjanak, főleg a fialás előtt álló kocákat féltették nagyon. Dolgoztak a gazdaságban keservesen és sikerült átvészelniük a telet. Kínlódtak, de éltek. Állataik kint legeltek a pusztán, szépen szaporodtak tavaszra. Újra kiscsikók cicáztak, borjú is lett minden portán. Az igazgató megpróbált segíteni rajtuk, látva szorgalmukat és becsületességüket. Élelmet és takarmányt juttatott nekik, állatfeleslegüket felvásárolta. Aki fogattal dolgozott, négy napszámot kapott, lerongyolódott ruháikat, amelyeket már nem lehetett tovább foltozni, lecserélhették. Talán négy évig még a falut sem hagyhatták el, kezdetben mindennaposak voltak a razziák. Akik meg akartak szökni, azok már megszöktek, az öregek pedig nem kockáztattak, reménykedtek, híreket tudakoltak, várták a hazatérést.

A következő év tavaszán összefogtak svábok és magyarok, építkezésbe fogtak és felépítették falujukat. Jól jött most a sok kád, mert a vizet hatvan kilométerről, a Calmacujról kellett hordaniuk. Örültek, amikor minden

házra tető került. Igaz, csak szalmatető volt, de ők építették a semmiből! Büszkélkedhettek volna házaikkal, falujukkal, mert ha nem is volt külön, de legalább olyan volt, mint a többi bărăgani falu.

1957 után lazult a felügyelet. 1960 után, aki akarta, végleg elhagyhatta kényszerlakhelyét, aki meg tehetett, elköltözött. Lassan elnéptelenedett a falu, omlottak a sárfalak, sokan még be is segítettek a természetnek egy kanóccal. Fia családjával visszament a Bánátba, akkorra már neki is két nagyocskája fia volt. Lányai 1965 nyarán férjnél voltak és családjaikkal Festeștien éltek. Az öreg utolsóként a gazdaság központjába költözött, ott lakott, dolgozott és étkezett. Lovakkal dolgozott, mint világiéletében. Nagyon büszke volt rá, hogy saját nevelésű lovai az otthonról hozott valamikori lovainak a csikói. Boldogan mesélte, hogy a gazdaságban levő talán nyolcvan ló mind a Bánátból elszármazott lovak leszármazottja. Főképpen kancák voltak, a felesleget a határőrség vásárolta fel. Mutatta, hogy a szarvasmarha-állomány magva is az ő teheneik leszármazottja, csak elvétele akad a köztük apró, rigósájú, szürke parlagi marha. Nyugdíja felől kérdeztem. „Mi az?” – kérdezte. „Ameddig bírom, dolgozom, ha nem tudok többé dolgozni, akkor megkeresem az asszonyt.”

– Nem akar hazamenni, nem vágyik a régi háza után? – kérdeztem.

– Már voltam otthon, de a házam új gazdája még az udvarra sem engedtek be. Nem találkoztam egyetlen ismerőssel sem, és akiket megszólítottam, egyikük sem beszélt sem magyarul, sem svábul – felelte.

Megmutatta azt a parcellát, amelyen a háza állt. Akárcsak a többi háznál, itt is csak a leomlott falak körvonalai látszottak. Volt néhány csenevész gyümölcsfa, beomlott pince és eliszaposodott víztároló gödör.

Elvezetett egy orgonabokrokkal elkerített parcellához, a temetőhöz. Talán húsz sírhant látszott ott, dűledező fakeresztel. Egy sírhantnál megállt, levette fakó kalapját és összekulcsolta kezét, csendben imát mormolt.

– Már én itt maradok, az asszonnyal! – mondta, miközben egy könnyecseppet törölt le kék tenyerével.

BORÚRA DERŰ

Ahol fiatalok vannak és mértéktartóan borozgatnak, ott van humor, móka, egészséges ugratás, amelyen a csőbehúzott sokszor jobban derül, mint a mókamester, és közben már azon szórakozik, hogyan fog visszavágni. Előfordul, hogy a bor győzedelmeskedik, akkor a jókedv és a nevetés agresszióba csaphat át. Sokat emlegették Szilágyi Pistát, aki sohasem ivott, de a nótát mindig ő kezdte. Benne volt minden tréfában, nagy mókamesternek ismerték. Mint mindennek, annak is megvolt az oka, hogy miért nem ivott soha még egy pohár bort sem. Talán tizenöt éves lehetett, amikor az apja felküldte a pincébe egy demizson borért. Cimborákat is vitt magával, hogy jobban teljen az idő. Iszogattak és bizony Pistának megártott. Jó pityókásan, nótáztatva jöttek hazafelé, amikor összetalálkoztak „kis” N. Jóska bácsival, akit alacsony termete miatt a „kis” jelzővel különböztettek meg a többi N. Jóskától. De a baj azzal kezdődött, hogy volt az öregnek egy csúfneve is, amiért bizony nagyon tudott haragudni. Kicsi gyermek korában, amikor azt kérdezték tőle, hogy „mi leszel, ha nagy leszel?”, azt felelte, hogy huszár lesz. „Huszár leszel te a kotlószeren, nem kell oda ilyen apró legény, mint te!” Bánkódott apró termete miatt, de azon még jobban, hogy ráragasztották a „kotlelszar” megkülönböztető nevet – hát igen, ez bizony már csúfnév. Pista ezt kiabálta utána, ezzel csúfolta. Az öreg nagyon szívére vette és elmondta sérelmét a Pista apjának, de azzal a kikötéssel, hogy ne bántsa a fiát, hiszen a gyermek nem volt egyedül – talán a többiek előtt akart szerepelni, nagyobbnak látszani, meg aztán a pincéből jöttek. A végén már kezdte bánni, hogy szóvá tette sérelmét. Károly bácsi megígérte, hogy nem fogja a fiát bántani, de ezt a dolgot meg kell beszélni, mert nem élhet az öreg a sérelemmel és ez a dolog többé nem fordulhat elő. Másnap magához szólította fiát.

- Pista fiam, tudod, mit tettél tegnap?
- Tudom, apám.
- Akkor azt is tudod, mi a kötelességed!
- Tudom, apám!

Pista összeszedte magát és elment bocsánatot kérni Jóska bácsitól. Az öreg megnyugtatta, hogy ő már el is felejtette a dolgot és ha tudta volna, hogy ilyen kalamajka lesz belőle, akkor nem is teszi szóvá, mert biztos, hogy ezentúl mások a háta mögött csak így fogják emlegetni. Nem addig van az,

Jóska bácsi! Köszönöm, hogy megbocsájt, és én ezért a tettemért megfogadom, hogy többé semmiféle szeszes italt nem iszom! Ígéretét betartotta egész, de rövid életében, mert fiatalon halt meg, a háború elragadta.

Történt egy alkalommal, hogy nagyon unatkoztak a fiatalok, azon tanakodtak, mit kellene tenniük, hogy gyorsabban múlték az idő. Csendben gondolkodtak, amikor Pista rácsapott a szomszédja vállára, szavajárása kíséretében. – A nyavalya a pofádat, gyerünk, tapossuk össze a cigány vályogját! Ellenvetés nem volt, síri csendben vonultak a Lapisig, ott libasorba rendeződtek és Pistával az élen a száradni kiteregetett vályogok százait egytől- egyig összetaposták. Mindenki végigvonult a vályogokon, egy sem maradt épen. Reggel a cigány, látva, hogy a rengeteg vályog pocsékba ment, ezért lehet újra gyúrni és vetni a sarat, elment a bíróhoz és elpanaszolta a rajta esett csúfságot. Nagyapám megkérdezte, hogy hány vályogot tettek tönkre és mennyi a kára. Kifizette a veszteségét és szólt a kisbírónak, hogy estére ez és ez a fiatalember, köztük természetesen Pista és édesapám is, legyenek a pincénél. Alig tért haza a csorda, a fiúk már gyülekeztek, sejtették, hogy valami nincs rendben. Megérkezett nagyapám is, szólt édesapámnak, hogy a fiúk és ő is meginnának egy pohár bort. Miután mindenki, Pista kivételével, ivott egy pohár bort, nagyapám belekezdett egy nótába. Pár pohár bor és nóta után nagyapám hazafelé indult. A fiúk már kezdtek megnyugodni, hogy nem történt semmi baj, amikor nagyapám odaszólt: „Pista és Lajcsi fiam, holnap templomozás után várlak benneteket a községházánál, ötszáz pengővel!”

A szüret valamikor igazi ünnep volt. Itt találkozott a falu fiatalsága, a forgóban húzta a cigány, aki hamarabb kivitte a sorát, táncolhatott is, ha akart. Rotyogott az üstben a paprikás vagy a gulyásleves. Puttonyost kiáltottak, ha ki kellett üríteni a szedőedényt, de akkor is, ha csupán kiszáradt valamelyik legénynek a torka (mert az italtöltögetés is a puttonyos dolga volt). Hívták akkor is, ha csupán ugratni akarták. „Puttonyos! Puttonyos!” – visszhangzott a hegy a kiabálástól meg a nótaszótól. „Puttonyos!” – hívta megint valaki, pedig még be sem fordult a barázdába. – „Itt rugdos” – jött a derűs válasz, mert éppen a sarat próbálta lerúgni csizmájáról, mert bizony az esős, sáros idő gyakori volt szüret idején. Miután megelégedte az ugratást, átadta másnak a puttonyt, és azután ő lett az, aki a legtöbbet hiányolta a puttonyost, mégis versengtek a kamaszok, hogy erejüket fitogtathassák. Valaki az útról beköszönt. „Bő szüretet, nagy csizmát!” „Kövér libát, nagy máját!” – köszöntek vissza kórusban, sokszor bizony elég cifrán, volt is derűlség. A gazda behívta egy pohár borra, mert az úgy illet, amit

éppen úgy illett el is fogadni, mert, ha csak illendőségből is kérte magát, mindjárt megkérdezte egy nyelves menyecske, hogy talán tőle fél, mire a másik rávágta, hogy nem, hanem meggyelevest ebédel.

Röpködtek a mókák. Frappáns kérdések, odaillő feleletek hangzottak mindenhol a hegyen, és természetesen mindegyiket derűs nevetés kísérte. Ha egy pillanatra beállt a csend, már kérdezte is valaki, a selypítő gyereket utánozva, hogy: „Piffta, ifol muftot? Nem ifok, mert fofok” – jött a válasz több irányból is.

Az is megtörtént – ha kevesebben gyűltek össze, vagy csak próbaszüret volt –, hogy otthon főzték meg az ebédet, és cserép szilkében vitték ki a szüretelőknek a levest, hogy ki ne hűljön. Ennek is megvolt a varázsa, tudománya. Leültek körbe, maguk közé tették a szilkét és ha nem volt közöttük egy idősebb, akkor az kezdhette el a kanalazást, aki felé a szilke füle mutatott. Ezt be kellett tartani, mert aki vétett, annak az ujjára koppintottak a fakanál csőrével, amit bizonyára ezért faragott rá a dadé. Egy alkalommal talán heten ültek egy szilke körül, édesapám kezdhette a kanalazást. Kellemes meleg volt, egy pára nem szállt fel az edényből, amikor kimerte és szájába vette az első kanál levest, az olyan forró volt, hogy majdnem elvakkantotta magát, ahogyan később mondta. A többiek is sorban mertek, de senki nem szólt egy szót sem, csak ültek áhítatos, álszent képpel. Kivártak, míg az utolsó is mert, aki történetesen Szilágyi Pista volt, bekanalazza levesét. Utolsó lévén, már nem hagyta szó nélkül: „A nyavalya a pofádat!” – mondta édesapámnak és jól hátba vágta. „Miért nem mondtad, hogy forró?” Dőltek el a nevetéstől, de még az idősebbek is, csak miután jól kiszórakozták magukat, azután gondoltak összeégett nyelvükre, szájpadrólukra.

Nagyon szerették Szilágyi Pistát, később, ha szóba került, mindig úgy emlegették: „szegény Pista”. Mindenkinek nagyon fájt, hogy mindnyájan kint voltak a fronton, egytől-egyig megsebesültek, szinte mindenkit elfogtak és sokan nehéz fogság éveket töltöttek idegenben, mégis mindannyian hazajöttek... Csak ő, Pista maradt oda, valahol az orosz pusztán, jeltelen sírban nyugszik.

Ikertestvérének, Szilágyi Károlynak, Karinak is nagyon jó humora volt. Rá a lakonikus beszédmodor volt a jellemző, pár odaillő szóval is mindig te libe talált. A kényszer sokakat elvitt otthonról, a nincstelenség miatt Kari többedmagával Feketeerdőn vállalt munkát, hetente egyszer jöttek csak haza. Általában a kis vonattal utaztak, de egyszer egy felhőszakadás miatt a Bisztra kiáradt. A sebes ár felszaggatta a töltést, sok helyen alámosta azt és

pár száz méteren feltekerte a síneket talpfáستól. Szörnyülködtek a víz borzasztó erején, csak Kari bácsi jegyezte meg, hogy szép munka, de akkor lenne a víz igazán nagyfiú, ha vissza tudná csinálni. Építeni nehéz, nem rombolni!

Fiatal nősemler volt, amikor szóváltásba keveredett a feleségével, mire M. néni felkapta a vizet, és hazaszaladt a második házba az anyjához. Kari bácsi kérlelte, hogy ne teregesse a szennyesüket, intézzék el kettesben a dolgaikat, de minden szó felesleges volt, M. néni csak hazafutott. Rövidesen erősítéssel, az anyjával tért vissza, hogy majd ketten megleckéztetik Kari bácsit. Megbeszélhették, mert ahogy beléptek, egyszerre nekiugrott a két asszony, mint valami megveszekedett sárkány. Kari bácsi védekezésre kényszerült, úgyhogy „elengedte a kezét”. Később úgy magyarázta, hogy: „Á, csak egy legyet akartam leütni, de anyósomat találtam el, de ott volt igazán jó helyen.” Az anyós akkora taslit kapott, hogy tótágast állt, felborított asztalt, széket, és amikor böszén kerepelve feltápázkodott, annyit lehetett kihámozni felháborodott kerepeléséből, hogy most is, de máskor is, ha bajotok van, oldjátok meg ti magatok. Állítólag miután hazaviharzott, azon a napon már nem ment át többé a lányához, igaz az sem borogatta fájós tomporát soha többé... Bár az anyósának nagy erőfeszítésébe kerülhetett, nem szólt bele a fiatalok vitájába, közöttük pedig vénségükig helyreállt a harmónia.

Egy alkalommal M. néni megbetegedett. Hiába volt orvosnál és szedte a drága gyógyszereket, úgy érezte, hogy nem gyógyul, mind csak sajnáltatta magát. Panaszai nem akartak véget érni, egyre fokozta sirámlait, Kari bácsi meg csak szótlanul tűrte. Tűrte, de csak addig, amíg M. néni végrendelkezni nem kezdett, hogy ő már olyan beteg, biztos meg is fog halni, kereshet Kari bácsi új asszonyt magának! Kari bácsi annyit jegyzett meg: „Az lehet M., hogy meghalsz, mert azt még senki nem kerülte el, asszony meg éppen nem!”

M. néni alig kapott levegőt, szóhoz sem tudott jutni a megdöbbenéstől, de másnap már nem kellett sem az orvos, sem a drága gyógyszer, csodával határos módon másnap reggel makkegészségesen kelt fel.

Egy szólásunk: „Hallgatózik, mint a Szilágyi Károly macskája”, apjukhoz, az öreg Szilágyi Károlyhoz köthető. A román világ alatt politizáltak, panaszkodtak, a rendszerről sem a legfelemlőbb dicséreték hangzottak el, közben még besúgókról, rendőr spiclikről is beszéltek. Eléggé nyomott és paprikás lehetett az öreg hangulata, mert felrúgta a hozzá dörgölődő macskát és rárivallt, hogy: „Sicc innen, még te is itt hallgatózol!”

Az italt szerette az öreg, talán jobban is a kelleténél, tőle származnak ezek a mondások is:

*Lakodalom, disznótor, még sincs bor,
Ne legyenek én ott akkor!*

Másik mondása szintén az itallal kapcsolatos:

A pálinka szeszes ital, ki azt issza, korán meghal!

Úgy is lett, hiába intette nagyapám, hogy: „Testvér, te igazán megiszod!”
Életfilozófiája a következő volt:

*Fakó szekér, kenderhám,
Malac szalonna, csikó paripa,
Asszony gazda, gyermek szolgál,
Egyik sem sokat ér!*

LÓDICS

Sokat emlegetik még napjainkban is, talán, ha más környezetben születik, olyan népszerű lett volna országsgazerte, mint szűk környezetében. Egy Latabár vészett el Sz. Janiban, akit mindenki csak Lódicsnak ismert. Ahogy kinyitotta a száját, ahogy fintorgott, elmesélt vagy eldalolt valamit, dőlt el az ember a nevetéstől. A Lódics nevet valami népszínműből örökölte, de szemrebbenés nélkül lódított is annak, aki nem ismerte. Közben hamisan az ismerősökre kacsintott, huncut tekintetéből ismerősei tudták, hogy megvan a „palimadár”, lesz megint derűlség. Nagy kutyabolond volt, összeszedte az összes kóbor ebet a környékről, azok meg talán még a gondolatát is kitalálták. Suhanc korában megesett, hogy volt, amikor hét kutyája volt, azokkal járt nyulászni, rá is ragasztották a Kutyakurátor nevet is. Kutyái között mindig volt egy Szegfű, Favíg, de a Bobi név is gyakori volt, a többi pedig találó, mosolyt fakasztó nevű volt.

Egy alkalommal kapálni voltak a Döccennél, a szőlőben, amikor a szomszéd szőlők egyikéből „nehéz” Lacit küldték a forráshoz vízért. Nevét

lomha, nehézkes mozgásával szerezte, amihez majd a „Strekke Laci” is társult. Második nevét akkor örökölte, amikor még alig kezdte meg bánya-munkási pályafutását. Dicsekedett, hogy milyen fontos személyiség ő, azt lehetett hinni, hogy nem is termelne a bánya, ha ő nem lenne, akkor az egyik fiatalember közbeszólt: „Strekke Laci!” Óriási hahota tört ki, Laci bánatára megvolt az új névadó is. Arra céloztak, hogy Laci bizony nagyon fontos személyiség, löveztető, aki a csilléket akasztja fel és le a lovak célba érése után a vontató kábelről. „Strekke” parancssal utasították a lovakat, hogy álljanak be a sínek közé. Ez az eset még az előtt történt, hogy Laci szénbányász lett volna. Nagy, málészájú suhanc volt, talán azért is őt küldték a forrásra vízért, hogy addig is pihenjen, hátha megtáltosodva tér vissza. Jani, ahogy észrevette, hogy Laci az ösvényen befordult az erdőbe, öltre szedett vagy tizenöt-húsz száraz göröngyöt és beosont a fák közé. A forrás egy meredek, elég magas partoldal takarásában volt, amely nagyon jó rálátást biztosított a vízmerőre, de a leselkedőt eltakarta. Ahogy Laci lehajolt, hogy megmerítse korsóját, egy száraz „lövedék” csapódott elébe a forrás piciny gyűjtő tavacskájába. Laci teljesen vizes lett, nemcsak a ruhája, de haja is és szeme-szája megtelt iszapos vízzel. Körülnézett Laci, várt, hogy a víz letisztuljon, majd újból lehajolt, hogy megtöltse korsóját. Bumm! Liccs! Loccs! Újabb száraz göröngy loccsant. Már kezdett nyugtalankodni, meg is ijedhetett, mert amikor pár göröngy a hátát és fejét találta el, bőgve kifakadt: „Nem bánom akárki, te vagy maga, b... meg az anyádát!” Ezt már Jani sem bírta komolyan végig hallgatni, felcacagott. „Ó, hogy vesszen meg a pofád Lódics, tudhattam volna, hogy csak te lehetsz!”

Lódics egy alkalommal, június vége felé, egy pénteki napon tengerit ekekapázott a Tőben, a hosszú dűlőben, két ökrrel. Már nagyocska suhanc volt, egy gyerek vezette láncon a szájkosaras ökröket. A zöld baracktól, szilvától, amit mértéktelenül bezabált, igen komoly „hasmarsot” kapott. Megunta az állandó vetkőzést, öltözködést, szaladgálást, hiszen a legközelebbi bokor is jó pár száz méterre volt. Hát úgy oldotta meg a problémát, hogy levetkőzött anyaszült meztelenre, sőt a gyereket is rábírta a vetkőzésre. Úgy pucéran fogta az ekeka szarvát, a legényke is pőrén bandukolt az ökrök előtt. Ádámkosztümben dolgoztak végig, amíg be nem fejezték a munkát, az úton járóknak nem kis derűlségére. Nagy nyüzsgés volt, mivel péntek volt, hetivásár Margittán, a Rézalja találkozója. Egyesek derültek, mások megbotránkoztak. Mondta is az egyik bozsalyi, hogy ő nem tudja, miféle istentelen ember lehet az, aki anyaszült meztelenül ekekapázik a Sz. Imre földjén, akit ő rendes, istenes embernek ismer! Rögtön tudták, hogy

az csak Lódics lehet. Már alkonyodott, mikorra bevégezték a munkát. Az ekekapát felrakták a szekérre, befogták az ökröket, a gyerekek ült az ülésre és hajtották az ökröket, míg Jani a saroglyában a zápokon gubbasztott – mindketten pucéran!

Volt egy Gyuri nevű lovunk. Kemény kis szürke csödör volt, úgy mondták, nyúhetetlen ló. Arab felmenőkkel dicsekedhetett volna, de mi legfőbb erényének kitartó munkakészségét, engedelmisségét tartottuk. Nagyon jó volt az emlékezőtehetsége, évek múlva sem felejtett. Ki nem állhatta, ha grimaszolnak rá, vagy ne adj isten, felé köpött valaki. Úgy jöttünk rá önérzetes magatartására, hogy egy alkalommal Jani valamit segített édesapámnak. Együtt dolgoztak valamit a lovakkal, szekérrel. Történhetett valami Jani és a Gyuri között. Talán a ló Jani lábára lépett és ezt ő nem tudta figyelmen kívül hagyni. Amikor hazaérték, édesapám elkezdte kifogni a lovakat, Jani közben megfricskázta a Gyuri fülét. Édesapám rászólt, hogy ne piszkálja a lovat, de Jani lekuporodott pár lépésre a ló orra előtt és elkezdett grimaszolni rá. Gyuri egyre idegesebb lett. Toporzékolt, az első lábaival Jani felé csapott, idegesen nyihogott. Jani nem hagyta abba a ló vadítását, sőt azzal tovább feszítette a húrt, hogy kiköpött felé. A Gyuri felágaskodott és egy ugrással elszakította az istrángot. Ahogy a lánc elpattant, hátra sunyt fülekkel, ordítva, tátott szájjal és villogó fogakkal rontott Janira. Már a tekintete sem sok jót ígért, annyi szerencséje volt Janinak, hogy az istálló ajtaja nyitva volt. Berohant az istállóba, bevágta az ajtót, de a ló szüggyl, fejfelé kivágta, és mint egy fúria rontott be utána. Jani a szénataratóhoz rohant és a szénahányó lyukon keresztül felkapaszkodott a padlásra. A ló ide is követte, ha eléri, megölte volna. Ott őrzöngött, két lábra ágaskodva dőngette a falat első lábaival, szája tajtékozott, mint a veszett kutyaé, fogai csattogtak, akár az oroszlának! Édesapám nyugtató szavai nagy nehezen lecsendesítették Gyurit, megnyugodott, de még sokáig kapált és horkantott. Jani csak sokára tudott kiszökni az istállóból, de ettől fogva nem volt megállása a Gyuri előtt, a lovunk még évek múlva is meg akarta támadni, ha meglátta.

A GYURI

ani megúsza, de P. Adolfnak nem volt ilyen szerencséje. P. közsé-
gi végrehajtó, perceptor pénzbeszedő volt. Jó fiú lett volna, de már
mestersége miatt is közutálatnak örvendett: annak a kornak a közhivatal-
nokait elvből is illett megvetni, de legalább görbe szemmel nézni rá. Sok-
szor kölcsönkérte a Gyurit, mert a ló egyesben is jól ment, s hol kordéval,
hol szánnal ment vele Szalacsra. Egyik télen egy bő hét után jöttek haza. A
ló éhesen, szomjasan, felére összeesve került vissza. Haragudott rá és kor-
holta is édesapám! Tavasszal, vagy nyár elején, amikor P. újból jött a lóért,
hogy megint utazni akar, édesapám nem utasította el, csupán annyit mon-
dott, hogy: „kint van a legelőn, ha kocsikázni akarsz, fogd meg te!” Már
útra készülve, ünneplőbe öltözve ment P. a Gyuri után, de ló nélkül, meg-
tépázva, rongyosan került elő. Úgy mesélte el a történeteket, hogy amikor
meg akarta közelíteni a lovat, hogy megfogja és a fejébe húzza a kötőféket,
a Gyuri mindig ellépett előle. Nem futott el, csak mindig oldalt lépett, és
mindig csak annyival, hogy P. ne érhesse el. A végén kijött a béketűrésből,
és elkezdte szidni a lovat. „Ugye, feléje köptél?” – kérdezte édesapám. P.
nem erősítette meg, igaz, nem is cáfolta. Annyit azonban megtudtunk,
hogy végül Gyuri is megunta a hajkurászást, nekiugrott, jól megharapta és
amikor elkezdett salapálni, felbuktatta a szügyével. Két első lábával való-
sággal rátérdelt, fogaival harapta, marta, ruháját tépte ahol érte. Valósággal
beletaposta a legelő puha földjébe. Megölte volna, ha véletlenül arra nem
jár G. Jóska. Üggyel-bajjal lezavarta róla a megvadult lovat és megakadá-
lyozta, hogy újból rárontson a támadni készülő valóságos szörny. Gyuri
támadó szándékkal majdnem a hídig kíserte a két férfit, de érdekes, hogy
csak P.-t akarta támadni, a fiatalembert, G. Jóska-t nem, neki még a szavá-
ra is hallgatott.

Az utazás elmaradt, és többé P. végrehajtó úr nem igényelte a Gyuri
szolgáltatásait. Mondta is édesapám – a faluban is sokáig emlegették
megállapítását –, hogy még az oktan állat is tudja, hogy ki az ellenség, ki-
ket kell bántani, és kellene elzavarni a faluból.

GÓL! GÓL! GÓL!

A már P.-nél tartunk, érdemes megemlíteni a falu sportéletének legcsillogóbb fénypontját, a Soványak és Kővérek csapatai közötti futballmérkőzést. Egy késő nyári vagy kora őszi vasárnapon volt a mérkőzés. Kinek pattant ki az ötlet a fejből? – Pihent agya lehetett, mondogatták sokáig, valahányszor szóba került az ominózus mérkőzés. Hát még a két csapat, azok hogy néztek ki...? Kész röhej volt. A soványak, úgyahogyan, de még néztek ki valahogy. Állt valahogyan rajtuk a piros felső és a fehér gatyá. Magas szárú lábszárvédő zoknijuk is volt, sőt majdnem mindnek még futballcipője is. Igaz, hogy életkoruk nekik is harminc és ötven év között volt. De a kővérek... Az maga volt a röhej! Tizenegyen biztosan nyomtak vagy másfél tonnát. A kék felső repedt ki rajtuk, volt, aki még a púpjáig sem tudta leráncigálni. Az egyforma gatyák rájuk sem mentek. P. és F. a kővérek csapatát erősítették, nekik volt saját szerelésük, de a kővérek csapatában volt akin csíkos vagy tarka gatyá feszült. Az öreg Vargu T. Jóskának, a kapusnak, hosszú gatyája és félcipője volt, P. Miskának a gatyája térdén alul ért, mert a lábszára közepénél szakították le, a lábán hatalmas, legalább negyvenötös bakancsok éktelenkedtek. A kővérek életkora jóval magasabb volt, mint a soványaké, ezt a pocakjukon kívül tar koponyájuk is mutatta. Talán F. és P., no meg Sz. Sanyi tartoztak a fiatalabb kategóriába, pedig már ők is (Sanyi kivételével) jóval túl voltak a harmincon. Játzott még a kővérek csapatában az öreg B., Sz. Miska, meg talán az öreg L. tiszteletes is és K. Karcsi is, de a többiekre már nem emlékszem. Nagyon nehéz volt összehozni a csapatot, mert legtöbbször – mint édesapám is – nem vállalták. A soványak közül emlékszem B. József tanítóra, T. F. Sanyi bácsira, E. Miskára, Sz. Lacira. Az öreg Szőke Pista bácsi volt a bíró, ő vezette a mérkőzést. Volt mit sípoljon! Az iramot bírta, mert a mérkőzés egy kapura sikeredett. Az öregek csak csetlettek-botlottak, kopasz fejük csillogott az izzadságtól. A soványak jól bírták az iramot, egyre-másra rúgták a gólokat (szám szerint legalább húszat), miközben a kővérek csak a kapusukat becsmérelték, rá próbálták hárítani vereségük okát. Úgy emlékszem, hogy a soványak – a nézőközönség nagy derűségére – rúgtak egy öngólt is, hogy egy kicsit szépítsenek a valóságon. Mindenki pazarul szórakozott, de több sovány-kövért meccsre nem került sor, mert a kövér csapatot nem sikerült többet összehozni.

Minden évben megrendezték a fiatalok és az öregek mérkőzését. Itt, hogy meglegyen a csapatok közötti egyensúly és hogy az esélyek is nagyjából egyenlőek legyenek, a fiatalok csapatában a felső korhatár tizennyolc év volt, míg az öregek csapata az efölötti korosztályból verbuválódott. Itt már mindenki tudott futballozni, sőt a jó játékos sem volt ritka.

Tótinak nagyon jó csapata volt, előbb szekérrel, majd nyitott teherautóval turnéztak. Járták a vidéket és győzedelmeskedtek. Margitta csapatát is megverték egyszer-kétszer, akik úgy próbáltak védekezni, hogy azért kaptak ki Tótiban, mert a tótiak előbb a pincébe vitték a csapatot, hogy berúgassák a játékosait. A környező falvak csapatait itthon szinte mindig legyőzték, míg az idegenben játszott visszavágón változó sikerrel szerepeltek. Nagyszerű szurkolótábor alakult ki. Vasárnap, általában templomozás után volt a mérkőzés, a templomból egyenesen ide tódult a nagyszámú szurkolótábor: fiatalok, öregek, férfiak és nők, vegyesen. Buzdították a hazai csapatot, és próbálták morálisan meggyengíteni az ellenfelet. Megkezdődött a falucsúfoló hadjárat. A micskeiek voltak a „cseresznyések”, „vastag kötösök”, „bivalyosok”, „palacsintások”. A boggyoszlóiak voltak a „káposztások”, „murkosok” (sárgarépasok). A petriek a „kupecsek, akik a vizet tejezték” és nem fordítva. Az érszőlősiekkal (pacaliakkal), amikor játszottak, ha egy lélegzetvételnyi csend volt, valaki rögtön bekiabált: „se nem böndő, se nem bél, mi az?” A szurkolótábor kórusban válaszolta, hogy: „pacal, pacal!” Idegenben a „sósások”, a tótiak is megkapták a magukét, nekik is kijutott a csúfolódásból. Harag nem volt, ellenben volt utána lakoma, borozás és bál, reggelig.

A feketeverdői csapat nagyon komoly ellenfél volt, bizony sokszor elverte a port a tótiakon. Haragudtak is rájuk, és ugratták őket, hogy ha nem lennének a csapatukban tótiak is, akkor nem is lenne csapatuk: E. Miska és M. Géza nélkül akár szegre is akaszthatnák szerelésüket. Amikor Feketeerdő csapata megjelent a pályán, a szurkolótábor kórusban énekelt:

*Feketeerdő, rothadt fészek,
Korog a gyomrom, ha rá nézek!
Nincs ott semmi látnivaló,
Csak a borvíz meg a Sólyomkő!
Nincs egy rendes nő,
Csak a nagyerdő!*

Ezt fújták tele torokkal, míg rekedtre nem ordították magukat...

VÍZ, TÉLEN–NYÁRON VÍZ

A futballal nem merült ki a sportélet, sokat bicajoztunk is, de a fő vonzerő a víz volt, a Bisztra és a Sáskert mindenkit megigézett. Nyáron fürödtünk, télen korcsolyáztunk, de azért télen is meg-megfürödtünk, igaz, nem minden nap. Bizony elég gyakran megmártóztunk, ha beszakadt a jég alattunk. Gyönyörű havas teleink voltak, rengeteget szánkóztunk a Szálláson, még lovas szánnal is versenyeztünk néha.

Egy tragikus esemény nemcsak a családot, hanem az egész falut meg rázta. Azt hiszem, 1941-ben történt. Mészáros Elemér olyan hét-nyolc éves gyermek lehetett, amikor a Malomárok hídjánál a vízbe veszett. Jól úszott, de felhevült testtel ugrott a vízbe és apja már holtan húzta ki a vízládánál.

Itt mindenki fürdött, vagy legalábbis pancsolt. A nagy többség jól úszott, mert aki nem tudott úszni, azt kinevették. Néha pedig, aki hősködött, bizony úgy kellett kimenteni és az sem volt valami kellemes.

A kendert általában pangó, meleg és poshadt vízben áztatták, de az is előfordult, hogy a malom alatt vagy a falu felőli, elgátolt ágban, a zúgó alatt. A Rézalján ezzel nem problémáztak, ők ott áztatták, ahol akarták, őket nem fogta a törvény szigora. A kendert mindig folyóvízben mosták, hogy szép fehér legyen. Ez is nagyszerű szórakozás volt, versenyeztünk, hogy ki tudja elfogni az elszabadult kévét, még mielőtt a lassú ár a vízládához sodorta volna. Lopkodtuk is a kendert, főleg a szélekről a csádét, hogy ostort fonjunk belőle. Kosárral halásztunk, rákásztunk a gyökerek között. Ha felmelegedett az idő, a zúgó alatt annyi volt a törpeharcsa, hogy kézzel lehetett fogni. A Sáskerten még csíkot is foghattunk, nagy ritkán pedig egy-egy teknőst is elkaptunk.

Az igazi nyári szórakozás a fürdés volt. A híd karjáról ugrottunk a vízbe, először lábast, azután „seggest”, ha pedig már felbátorodtunk, akkor fejest. Bár nem lelkesedtünk érte, de kénytelenek voltunk elviselni a molnár feleségének a kárpálódását, amikor túl sokan ugrottunk egyszerre és nagy hullámokat hajtottunk. Féltette a töltést, a vízládát, hogy nehogy a hullámvérés alámossa és meggyengítse. Keserű tapasztalataik voltak arról, mibe kerül a gát újraépítése, mert amikor 1947-ben B. Zsuzsika, az új eszmék egyik lelkes híve átvágta a töltést, hogy vizet engedjen az ázó kenderre, a víz – mire észrevették – teljesen átszakította a töltést és belekapott a mostani

medrébe. Évekbe telt, amíg a töltést teljesen újjáépítették és megépítették a zsilipet, és biztosan sok pénzbe is került. Itt, a zsilip alatt volt a Zúgó, az úszni nem tudó gyermekek nagyszerű pancsolóhelye, de remek harcsázó helye is volt a kis halászsoknak.

A hídtól felfelé, a másik, a Tóthék malmáig a víz duzzasztott volt, talán két kilométer hosszan még a ló is megúszta, olyan mély volt. Nagyszerű fürdőhelyek voltak a malmokon kívül a Csürhe delelőnél, a Lóúsztatónál és a Tag szélénél. Sokat és jól szórakoztunk Siket Pistán, vagy inkább a bivalyain. Ő volt az, aki megtartotta régi foglalkozását. Most is, mint korábban, nyáron az volt a fő foglalkozása, hogy permetező vizet hordjon a bivalyokkal fel a szőlőbe, talán egy ezer literes hordóval. Míg a hordót töltötte, a bivalyok kedvükre fürödhettek, úszkálhattak a nagy vízben. Mi belekapaszkodtunk egy bivaly farkába, vontattattuk magunkat, felültünk a hátára, mire a bivaly alámerült és jó távol emelte ki újból a fejét. Amikor a hordó megtelt, Pista szólongatni kezdte a Kőkényt és a Mérgest, de azok inkább a fürdést választották a nehéz munka helyett. Jobb is volt a vízben, mint a tűző napon vontatni a nyikorgó szekeret a nehéz hordóval. Itt kezdődött a mi igazi szórakozásunk. Megpróbáltuk kiterelgetni a bivalyokat a mély vízből, miközben néha négyen-öten feszítettünk a bivalyok szögletes hátán. Volt, amikor Pista elkapta a Mérgesnek a láncát, de a Kőkény egyet böfentett és megindult kifelé a vízből, lomha járása hamarosan bakugrásba csapott át, a gyereksereg pedig potyogott lefelé. Amikor egy tapasztalatlan hősködő mindenáron meg akarta mutatni lovas tudományát, a hátán maradt, egészen addig, míg a bivaly kiugrándozott a keményre taposott útra. A kemény talajon mutatta meg, hogy mit tud. Alig böfentett kettőt-hármat, máris olyan szökdécselésbe, ugrándozásba kezdett, hogy bármelyik éremesélyes rodeó-bika megirigyelhette volna. Csodálatosan tudott ugrani, piruettezni, de amikor mind a négy lábával egyszerre ugrott fel a levegőbe, ívbe hajlított gerinccel, nem volt az, aki a következő ugrást is a bivaly hátán érte volna meg. Repült, mint a kecskebéka és majdnem biztos volt, hogy kinyújtott végtagokkal, a hasán fog landolni. Elég volt egyszer kipróbálni, hogy soha többé ne menjen ki bivalyháton a szárazra. Mégis, nem hiszem, hogy lett volna olyan legényecske, aki tanult volna másból, mint a saját dicstelen próbálkozásából.

Úsztattuk a lovakat, az ökröt fürösztőknek önzetlenül segítettünk, igaz, csak addig, amíg az ökrök gazdája észre nem vette, hogy azzal az ürüggyel, hogy a jószágot locsoljuk, csak őt locsoljuk szembe. Köszönet helyett persze, hogy elzavart.

Egyik-másik embernek igazán fura szokása volt. Akkor még a nudizmus nem dívott tájainkon, de ízelítőt azért kaptunk belőle éppen eleget. Egyik öregecske gazda úgy fürösztötte két tehenét a térdig érő vízben, mindjárt a híd fölött, szemben a Szénégetővel, hogy a fürdőruhája egy gatyamadzag volt a derekán. Az viszont igaz, hogy kajla kalapja is a fején volt egészen addig, amíg át nem ázott. Szidták is az asszonyok, mint a bokrot. Elmondták vén disznónak, mocskos vén kannak. Mi lapítottunk, de ha valamelyik álszemérmes, szenteskedő asszony kezdte „mosdatni” válogatott szavaival, mi is vérszemet kaptunk és elkezdtük sárral dobálni. Tudtuk tapasztalatból, hogy utánunk fog szaladni, de azt is, hogy nem ér el bennünket, ezért úgy futottunk, hogy a megbotránkoztatott menyecske semmi látnivalóból ki ne maradjon. Ha nem volt ingyen cirkusz, bizony még leskelődésre is vetemedtünk. Szexuális felvilágosításunk már azelőtt megtörtént, mielőtt valamelyik szobatudósnak az okos, éppen a mi korosztályunk számára írott könyvéből megtudhattuk, hogy nem a golya hozza az apróságokat, és hogy valójában ki a kiscsikó édesapja.

A lófürösztést különösen szerettük, mert azután lovagolhattunk, versenyezhattunk. A partról ugrattunk a vízbe, versengtünk, hogy ki a bátrabb. Vágtában hajtottunk neki a víznek és jókat derültünk, ha valamelyik ló megmakacsolta magát, megvetette mind a négy lábát, lecövekelte magát, lovasa pedig gyönyörű ívben repült a vízbe.

Édesapám mesélte, hogy egyszer a Lóúsztatónál fürösztötték vasárnap délelőtt a lovakat. Már hazafelé készülődtek, amikor megjött E. Kari a csődörével. Gyönyörűszép, kezes apaállat volt. Otthon a leánytestvérei gondozták, és alkalomadtán még apai teendőinek ellátásában is segítették. Megfürösztötte a mént, majd látva a virtuskodó, anyaszült meztelen, már majdnem legénysorba cseperedő fiukat, dicsekedett, hogy az ő csődörével senki nem mer a partról beugratni a vízbe. Különösen édesapámat pécézte ki, aki jó lovas hírében állt. A többiek tudhattak valamit, de a hecc kedvéért hallgattak. Hallgattak, pedig tudták: a lónak van egy olyan szokása, hogy amint kijön a vízből és elkezdik jártatni, azonnal megfordul és hazavágtat. Megfékezni egy kötőfékkal lehetetlen volt, kantár és zabola pedig nem volt. Kari már felöltözött, a többiek meg kaján mosollyal lesték, hogy mi fog történni. Édesapám felugrott a lóra, de csak odáig jutott, hogy a ló felágaskodott – hogy előre nem engedte – és elkezdett hátrafelé tancolni két lábon. Addig hátrált, míg bele nem zuhantak a vízbe egy hatalmas loccsanással, égett is édesapámnak pár napig a háta. Mire a ló kibukkant a vízből, már a hátán volt. Kiúsztatott a partra. A terve az volt, hogy

megpróbálja még egyszer az ugratást, ezért vágtába ugratta a lovat. Már úgy nézett ki, hogy menni fog, mert sikerült a lovat vágtában a felső malom felé fordítani. Karéjozásba kezdett, nagyszerűen vágtatott, csupán bal felé nem fordult. Úgy nézett ki, hogy a csödörnek az akrobata mutatvány helyett egészen más tervei vannak. Amint feje a falu felé fordult, feltartóztathatatlan vágtába csapott át és egyenesen hazafelé vette az irányt. A terv sikerült, hogy pucér lovasával, vasárnap, amikor éppen templomból jönnek, végig száguldjanak a fél falun, a fiatalság derűtségére és a vénasszonyok nem kis megbotránkozására.

Eddig – igaz, hogy hétköznap – már vagy háromszor sikerült a móka, a csödör hazavágtatott pucér lovasával. Már elhagyták a Csorda-delelőt, a Csürhe-delelőt. Megfékezni, a víz felé fordítani nem lehetett, megállítani meg éppenséggel lehetetlennek tűnt, csak vágtatott örületes tempóban a szégyen, a nevetségessé válás felé. Már egyenesbe fordult a falu felé, édesapám akkor látta meg, hogy Sólyomék előtt jön vagy hat réti lány, a Fő utcán pedig egész emberáradat tódul a templom felől. A községháza előtt fognak találkozni, éppen jól időzítették a mókát! Nem volt idő tétovázni! A középső hídnál, vagyis a híd helyénél lecsúszott a vágtató ló hátáról, hátrafelé ereszkedett alá és mire a ló a hídon dübörgött át, már talpon volt és mint a nyíl futott visszafelé. A többiek, amikor édesapám elvágtatott tőlük, magukra kapták nadrágjukat és lóra ugrottak, nehogy lemaradjanak a heccről, lássák a vénasszonyok álszent képét, és természetesen azt is, hogy milyen képet vág a negyedik „balfácán”. A Csürhe-delelőnél találkoztak össze és nagyon jól mulattak annak ellenére, hogy édesapám „lelőtte” a poént. Akkor ő megfogadta (és be is tartotta), hogy legyenek bár százan is, és mindenki anyaszült meztelen fürösztli a lovakat, ő akkor sem válik meg a gatyájától.

ITT A PIROS, HOL A PIROS

Mészáros nagyapám igen jó hangú, jó táncos és mulatós ember volt, ha virtuskodásra került a sor, akkor sem hátrált meg, szeretett, ha az egészséges kihívásra meg tudott felelni. Nem hátrált meg a pincei borozgatások elől sem. Ha az asztalra csapott, a petróleumlámpa mindig kialudt; sokan próbálták utánozni, de kevésnek és csak elvétve sikerült. Abban is kevesen tudták utánozni, hogy a levegőbe felugorva, kétszer üsse össze a bokáját, neki ez mindig sikerült. Már betegeskedett, de még akkor is az a hír járta, hogy vasárnap reggelente mire más felkél, ő már bejárja a határt, megnézi a vetést. Tréfálkozva, de talán irigykedve mesélték, hogy vasárnap reggel mire más felkelt, akkorra már a mezőről jött és rögtön észrevette, ha a csiga ette a zabot vagy ha megjelent egy üszkös kalász. Szólt is, hogy tegyenek a többiek is valamit, hogy a növények ne károsodjanak!

Amikor dolgozott, akkor dolgozott, de ha mulatott, hát mulatott!

Egy alkalommal a pénteki hetivásáron, miután eladott két ökröt, betértek a Fényesbe áldomást inni. Mindenütt, így Margittán is az a szokás, hogy aki a pénzt kapja, az fizeti az áldomást, „nehogy nagyon megmelegedjék nála”. Jócskán iszogattak, amikor megjelentek a muzsikus cigányok és szépen, de olyan szépen húzták, hogy amikor a falubeliek kérdezték, hogy nem indulnának-e, nagyapám csak annyit mondott: „Én még maradok.” Borozgattak, nótáztgattak, jól érezték magukat. Ott settenkedett a közeliükben két sötét lelkű „úrféle”, akik szemet vetettek a pénzére. Javasolták, hogy próbálja ki az „itt a piros, hol a piros”, nem túl és nem éppen tisztes-séges játékot. Beszálltak cinkosnak a játékba azok is, akik az ökröket vásárolták. Nyertek is valamit, de a végén elvesztették minden maradék pénzüket. A csalók megéreztek, hogy nagyapámnak van pénze, aki húzódozott a játéktól, de a végén csak kötélnek állt.

Kezdetben nagyapám nyert, majd néhány nagyobb tételt elveszített, azután újból nyeregetett valami keveset. Érezte, hogy csalókkal van dolga. Erről meg is bizonyosodott, amikor látta, hogy az osztó játékos, aki a lapokat keverte, összekacsint három sanda képű, olyan „se nem paraszt, se nem úrfélével”. Nagyon kezdett figyelni, mert nagy volt a tét, és tudta, ha nem elég figyelmes, elúszik a két ökör ára. Hallomásból tudta, hogy egyik-másik, aki annyira belemelegedett a játékba, hogy kétségbeesésében, amikor már mindenét eljátszotta, akkor nem volt ereje kiszállni, tovább próbálkozott.

Elvesztette pénzét, házát, földjét, sőt olyan is volt, aki a feleségét tette fel és azt is elvesztette. Nagyon figyelt az apró jelekre, egy-egy önkéntelen mozdulatra, mosolyra. A nézők között akadt néhány tisztességes falubeli is, akik kitartottak mellette, de zömmel potyaleső lumpok, hirtelen meggazdagodni vágyó kalandorok voltak, akik esetleg az éjszakai alvást veszíthették el. Éberén figyelt és rájött, hogy akkor veszít, amikor akar, és akkor nyer, amikor akar. Becsukatta az ajtót és elkezdett keményen játszani. Lassan-lassan rájött, hogy ő irányíthatja a szerencséjét. Fogadásokat kötöttek rá is és a játékmesterre is. Pénze megtérült, és már azért játszott, hogy a becsapottaknak is elégtételt szerezzen. Amikor egyik-másik sápadt arc újból megtelt étellel, tudta, hogy valakinek újból sikerült igazságot szolgáltatnia. A csaló társaság egyre esedezőbbben könyörgött, hogy aznapra szüneteltessék a játékot, pihenjenek egy pár órát és csak azután folytassák. Mikor nagyapám látta, hogy az egykori becsapottak is megnyugodtak, mert fogadásaikkal visszanyerték pénzüket, a visszanyert pénzéből fizetett egy kört mindenkinek. A profi játékosok pedig elkeseredetten fogadták meg, hogy Margittát ezután nagy ívben elkerülik, mert még egy ilyen eset és mehetnek kapálni. Nagyapám nem nyert, csupán az elúszott pénzét kapta vissza. Fizetett, kalapot emelt a szájtáti társaságnak és barátaival elindult hazafelé. Akkorra már szombat dél is elmúlt!

VIDÁM LAKODALOM

A jó étel, a jó társaság és a bor meghozza a mulatozó kedvét még annak is, aki nehezen melegszik bele a nótázásba, táncba. A mulatás elfeledteti a gondokat, de még a kötelezettségeket is, ami bizony néha nem kis fejtörést okoz, igaz, csak utólag.

A Szilágyságban, vagy legalábbis annak egy részében az a szokás dívott, hogy a lakodalmakat nem szombaton, hanem vasárnap tartották. Egyes magyarázat szerint azért, hogy vasárnap lehetőleg az egész falu ott legyen az esketési szertartáson és azért is, hogy a lakodalmi mulatozás ne nyúljon túl hosszúra, mert hát a hetet mindenki igyekszik tiszta fejjel, pontosan kezdeni. Lehet, hogy ez a helyes magyarázat, de én Magyarcsaholyban valami mást hallottam. Másként, nem ilyen kemény logikával megszerkesztett magyarázatot meséltek nekem. Az is igaz, hogy itthon valami derűsebb törté-

nettel magyarázzák, ami nem zárja ki a másikat, csupán elgondolkoztat. Elgondolkoztat, hogy milyen őszintén tudtak örülni, mulatni és mennyire tartották a rokoni vagy csupán baráti kapcsolatot. Szerteágazó rokonságunk jelentős hányada eredeztethető e kis szilágysági faluból. A Spáczay, a Vass, a Délczeg, a Sidó, vagy a Mogyorósi, a Szigeti, a Papp, a Bíró, a Suhó nevek mára szinte homályba vesznek, történelemmé váltak. Kevesen érezzük mögötte a megbúvó rokonság melegét, az ősök emléke talán feledésbe is merülne, ha néha egy-egy temetés után újra be nem mutatkoznánk egymásnak mi, a leszármazottak.

Valamikor nem múlt el úgy lakodalom, hogy azon ne képviseltesse magát szinte az egész rokonság. Csak a betegek maradtak otthon vagy az, aki már semmiképpen nem tudott magának szabad időt szakítani. Ismert is mindenki mindenkit. Egy újabb lakodalom nem is volt meglepetés, hiszen a rokonok jó előre tájékoztatták egymást és egyeztették az időpontot, nehogy egy napra két lakodalmat tűzzenek ki. A heti- és nagyvásárok is találkozási alkalmak voltak, ahol ismeretségek, azokból barátságok köttettek, aminek gyakran gyermekeik házassága lett a vége. A baráti és rokoni kör egyre bővült.

A szilágysági utak legendásan rosszak voltak. A Bihari oldalon valamivel elfogadhatóbbak voltak, de amikor átmertünk azon a kis patakon, amelyik Szolnokháza és Krasznaháza között vékonyan csörgedezik (és egyben a történelmi Bihar és Kraszna vármegyék természetes határa), mintha egy idegen világba kerültünk volna. Itt az utak borzalmasan elhanyagoltak, száraz időben rázósak és porosak, míg esős időben kátyúsak, latyakosak és zötyögősek voltak. Gyermekek mindig utazott a szülőikkel, és ha annak tejet tettek az útra, Érszőlősen még csak „vaj-morzsák” csapódtak ki, de Csa-holyban már vajrög úszott savóban, tej helyett. Alig várták a telet, a havat, vele a szánutat, mert az nemcsak sokkal kényelmesebb, hanem jóval rövidebb is volt, alig másfél órára rövidült. A téli utazás sokkal kellemesebb és kényelmesebb volt, nem kellett annyi ruhát vinni, mint sáros időben, amikor mindenki tetőtől talpig csupa sár volt.

A harmincas évek legelején volt nagyanyám húgának, Vass Idának és Papp Eleknek az esküvője. Gyönyörű kora őszi idő volt, a szüret, a betakarítás és a vetés is befejeződött. Nem volt sem sár, sem por, kellemesen enyhe volt az idő, a gyermekeket sem kellett féltetni a hosszú és kényelmetlen utazástól. Miután megérkeztek, a férfiak elrendezték az állatokat, majd felvették az ünneplőjüket, és ameddig az asszonyok is elkészültek, felöltöztették a gyerekeket, átléptek a szomszédba, a barátságot erősíteni az általuk

hozott tóti borral. Megjöttek a kikérők, a vőfélyek elbúcsúztatták a menyasszonyt, egy kicsit megsiratták, mert hát ezt így szokták. Elmentek szépen, sorban, zeneszóval a községházához, gyalogosan, hiszen nem volt az a világ végén. Miután megvolt a polgári esküvő, a templomhoz vonultak. Itt a tiszteletes megeskette az ifjú párt, megszívlelendő jó tanácsokkal látta el őket. A násznép is elhalmozta őket jókívánságaival, majd a násznagy tolmácsolta az örömszülők meghívását a lakodalmi vígasságra „jobb többször, mint egyszer sem” alapon. Elindultak a lakodalmas házhoz és kezdetét vette a mulatozás. Az idősebbek és asszonyok még hazamentek, hogy megittassák a jószágot és bezárják a baromfit, nehogy a róka kihasználja az alkalmat, hogy az étel illata a házörzők éberségét is elvonván, részt szedjenek abból, amiért nem dolgoztak meg. A lakodalmas háznál közben szólt a talpalávaló, a fiatalság nézött és táncolt, szórakozott.

Még le sem szállt az alkony, amikor a násznép is elkezdett gyülekezni. Mindenki igyekezett jó helyet találni magának, hiszen itt nincsenek számozott helyek. A menyasszony és a vőlegény helyére úgysem ül senki, a násznagyok, örömszülők, de még a pap helyét sem foglalják el. Lassan megtelt a terem, mindenkinek megvolt a helye. Helyére ült a menyasszony és a vőlegény, a násznagyok és örömszülők, a zenekar tust húzott. Megérkezett a lelkész és a felesége. A pap köszöntötte a násznépet, rövid imát mondott, Isten áldását és kegyelmét kérte az egész egybegyűlt örvendő násznépre. Az ámenre megjelent a vőfély, elmondta rigmusát, miközben fiatalok étellel rakott tálakat hordtak fel. Minden fogás előtt a vőfély remekelt rímbeszedett rigmusával, amely pajzán humorral fűszerezett fordulatokban bővelkedett. Utolsó fogásként, a menyasszonytánc előtt süteményeket, tortát szolgáltak fel. A fiatalság ezután összéb tolta az asztalokat, szabad helyet alakítva ki a menyasszonytánc számára. Hát bizony az időbe telt, míg a menyasszonyt mindenki megforgatta, de ennek is vége lett. Ezután kezdetét vette a reggelig tartó lakodalom, amit csak a násznagyok szakítottak félbe annyi időre, hogy bejelenthessék az ajándékokat, amiket a fiatalok kaptak.

Belemelegedett a társaság, ropták a táncot, éjfél is volt (vagy talán már el is múlt), amikor a táncok közötti szünetekben a násznép csoportokba verődve énekelt. Felsírtak a régi nóták, azokat vidám dallamok váltották, amikor a tiszteletes ismét imára kulcsolta a kezét. Köszönetet mondott Istennek a sok jóért, derűért, majd a násznépnek az ajándékokért, amit a fiatalok kaptak. Majd megköszönte a háziak szíves vendéglátását és további jó mulatást kívánt. Valaki megjegyezte, hogy a tiszteletes soha nem marad

éjfél utánra, és hogy még sohasem késett egy percet sem, az istentiszteleteket mindig pontosan kezdi. Akik nem ismerték, elismerően nyugtázták szorgalmát és pontosságát. Vass András dédapám és a másik örömapa, Papp Elek és persze mások is odamentek, marasztalták. Ekkor csendült fel Mészáros nagyapám gyönyörű hangja, a pillanatra beállt csend után a prímás megfogta a hangot és együtt sírt a hegedű nagyapám bűgő hangjával. Többen segítették hangjukkal a zenekart, miközben nagyapám a középen termett és valami csodálatos táncba kezdett. Hajlott akár a nádszál a szél-fúvásban, aprókat lépett, perdült, megtorpant, hogy a következő pillanatban mint az új szökkenjen a magasba, miközben két erős koppanás hallatszott. Megbabonázva figyelték lendületes, mégis finom férfitáncát. Mások is ki-perdültek, egyre többen, az asszonyok is bekapcsolódtak a forgatagba. A pap és a felesége szinte lemeredtek a csodálattól, ilyet eddig nem láttak, talán el sem tudták képzelni, hogy hogyan mulat a magyar paraszt. Városról kerültek falura és a lakodalmakból már éjfélkor hazamentek.

Nagyapám meghajolt a papné előtt, táncra invitálta, amit ő boldogan el is fogadott. Szépen táncoltak néhány fordulást, majd azután valaki lekérte a tiszteletes asszonyt, majd minden férfi akart legalább egyet fordulni vele. A tiszteletes meghatódva figyelte, majd fenéig ürítette a felkínált poharat és észre sem vette, hogy együtt énekel a faluval. Szinte könnyes szemmel énekelte a kesergőket, jókedvűen fújta a víg csúfolódókat. Nagyon jól érezték magukat és csak most döbrent rá először, hogy most már a falu nem csak a papot tiszteli benne, hanem az embert, a magyart is. Senki nem vette észre az idő múlását. Mindenki természetesen találta, hogy újból asztalhoz tessékelik őket és pálinkával koccintanak. Barátságosan tolták eléje a tálakat, miközben olyan közel érzett magához mindenkit, mint eddig sohasem. Már jó pár éve itt volt, de ő és a falu csak most fogadták el egymást kölcsönösen. A gondnok néha mintha mondani akart volna valamit, de végül egy új nóta lett belőle. Senki nem mozdult, mindenki csodálatosan érezte magát. A szakácsasszonyok is bejöttek, bekapcsolódtak a táncba. Úgy nézett ki, hogy nem lesz vége egyhamar a vigalomnak, amikor megjelent a harangozó. A paphoz ment, sügött neki valamit, mire az megfordult és egy szó nélkül távozott. Senki nem vette észre, hogy mikor távozott. Néhány pillanat múlva megkondult a harang. Alig kondult párat, majd megállt, rövid csend után újból kondult néhányat. Megint rövid csend következett és felhangzott az „össze”, amikor a kis és a nagy harang együtt hívja imára a híveket. Később megtudták, hogy mit sügött a harangozó a tiszteletes fülébe. Azt, hogy már az „összét” kellene húzni, de ő még „egyest” sem harangozott,

és a fiatalokon kívül néhány vén szent szatyor is ott van a templomban. Ahogy kinéztek, látták, hogy gyönyörűen ragyog az őszi napfény.

Mindnyájan gyorsan összeszedték magukat és elmentek a templomba. A tiszteletes nagyon szépen beszélt, a helybeliek szerint úgy, ahogy még sohasem. Az idő telt, de a pap nem akarta befejezni az istentiszteletet, a hívek úgy szökdöstek meg a templomból. Azt mesélik, hogy legutolsónak egy vénasszony maradt, aki süket volt és nem is látott, őt délután négy óra körül költötte fel a harangozó szunyókálásából.

Állítólag az esperesnek is a fülébe jutott a dolog, onnan a püspökébe. Derültek rajta, de attól kezdve tartották Magyarcsaholyban vasárnap az egyházi esküvőt és a lakodalmat. Ezt a szokást később a más felekezetűek is átvették a reformátusoktól.

A tiszteletes haláláig szolgált a faluban, feleségével együtt, nagyon szerették a falut, a falu is szerette és tisztelte őket. Minden lakodalomba meghívták őket, ők pedig jelenlétükkel mindenkit megtiszteltek, minden lakodalomban ott voltak. Éjfélig!

JÚLIUSI FORRÓSÁG

Nem a hetivásárról akarok beszélni, csupán egy történetet mesélek el, ami pénteken, a hetivásár napján történt és kapcsolata is van a vásárral. Jó pár évvel a háború előtt, egy forró júliusi napon történt. Faze-kas nagyapámról már az első és a második világháborúval kapcsolatban is beszéltem, hiszen mindegyiknek szenvedő résztvevője és átélője volt.

Búzahordás ideje volt, hétágra sütött a nap, óriási volt a forróság. A há-tárban sehol egy zsebkendőnyi árnyék, ami enyhíthetné a hőséget. A levegő sem rezdül, nemhogy szél nincs, de még egy enyhe hűsítő fuvallat sem len-gedez. Szenved ember, állat a hőségtől. szakad a veríték mindenkiről. A lo-vak vékony, izzadt bőrét a pöcsikek döfködi, belefúrják petéiket az ökrök bőrébe is, hogy ott fejlődjenek nyugalmuk megkeserítőivé. Szerencsétlen ökrök nyelvelnek, bojtos farkukkal csapkodják oldalukat, lábaikkal hasuk alját próbálják megszabadítani a legyektől, szarvuk csattog a járom fáján. Nyelvüket kiöltik, zilálva kapkodják a levegőt, de ez sem segít. Topognak, csapkodnak, rángatják a szekeret jobbra is, balra is, csak éppen előre nem haladnak. Így nem halad a munka sem, pedig a búzát most, száraz időben

lehet csak behordani, ma a nászét, holnap az enyémet, aztán sorban mindenkiét. Az élet nem pusztulhat, kenyér nélkül pedig nincs élet. Szerencsétlen barom szenved, úgy viselkedik kínjában, mintha szándékosan sabotálná a munkát és gazdájának igyekezne minél rosszabb hírért keltetni, hogy még az ökreit sem volt képes betanítani. A forráság nagy úr, a kánikula már-már elviselhetetlen. Nyelvelnek, szenvednek az ökrök, mindenki idegesen próbálja hajkurászni őket, de hiába, ők csak csapkodnak, megállnak, mindennek nekidörgölőznek és ha szekér jön velük szembe, szinte felborítják. Senki nem boldogul az ökreivel, de nagyapámnak az az érzése, hogy a Kőkény meg a Mozsár a világ legkibírhatatlanabb barmai (már meg is mosolyogják háta mögött tehetetlen erőfeszítését). Verte már őket ostorral, sőt a kévehányó villa is műbejött, de csak nem boldogult úgy, ahogyan szeretne volna.

Talán a második fuvarral jött meg, beállt az asztag mellé, várni kellett, míg leraknak előtte két szekeret. Kihúzta a derékszeget, úgy, hogy a két ökröt a járom kapcsolta párba, nem szólt senkinek egy árva szót sem. Kihajtotta az ökröket az országútra, majd vasvillával kergette őket befelé Margittára, egyenesen a baromvásárra, a kupechez, aki a vágóhíd számára vásárolt, úgy, hogy neki is meglegyen a haszna. Gyorsan megvolt a vásár, úgy adta, ahogyan kérték. Vállára vette a jármot és keresett egy olyan párat, amelyiket megbízhatónak tartott. Hamarosan talált egy jó ismerőst, aki két csontos sovány ökröt árult. Fuvaros volt, kavicsot hordott a Berettyóból, ami leégette a húst az állatokról, mert bizony a súly, amit húzniuk kellett, akárcsak az iram, nagy volt. Keményen hajtotta őket, mert köbméterre fizették. A munka elfogyott, nem kérték a kavicsot, így nem volt pénz. A fuvarosnak meg nem érte meg, hogy pénzen vett takarmányon felhizlalja, hogy azután a vágóhídnak adhassa el őket. Igyekezett minél előbb megszabadulni a szénapusztító adósságtól. Nagyapámmal hamar megkötötték a vásárt, amit a fuvaros kért, ő megadta, de még így is maradt valami pénze. Úgy, ahogyan ment, futva igyekezett visszafelé a szérűre. Még a kazalrakók nem látták, de már hallották a járom ütemes reccsenéseit, meg a bevasalt paták csattogását a köves úton.

Ahogy megérkezett, a leürített szekérhez ment, átléptette a hajszást a rúdon. Bedugta a nyakszeget és máris indult. Éppen akkor jött meg az ebéd, kérték, hogy ebédeljenek, de ő ellenvetést nem tűrően intett a kévehányónak, hogy „gyerünk”. Annyit jegyzett meg csupán, hogy a kakasok megvárják, ráérnek ebédelni, ha behozták a lazsálást. Lazsálásnak tekintette az éhgyomorra lefutott húsz kilométert és az adásvételt. Mire a többiek

megebédelték, ők is megjöttek egy szekér búzával. Most már leültették őket is ebédelni, és mire végeztek a kakaspörkölttel, még a szekertüket is leürítették. Itt kell megjegyeznem, hogy a feleslegessé vált kakasokat általában búzahordáskor pörköltnek hasznosították.

Estére ugyanannyi szekérrel hordott be nagyapám, mint a többi ökörfogat. A Csinos és a Mozsár (mert ez lett a nevük, hiszen a nagy sietségben meg sem tudakolta a nevüket) igen jól beváltak. Meghálálták a bizalmat, igaz az elején keményen kellett velük bánni, mert a vízbe nem szívesen akartak bemenni. Nem múlt el disznótor, néveste hogy ne emlékeztek volna meg nagyapám híres ökörvásárlásáról.

PETYUS

A szomszédunkban lakott valamikor P. Illés, én már csak a feleségét, Veronka nénit ismertem. Tőle kérdezték: „Na, bezártad a vásárt? Nálad a vásár kulcsa?” Állítólag Veronka zárta be a vásárt, a kulcsot is nála kellett keresni, mert mindig az utolsók között jött el a vásárról. Második férjét T.-nek hívták. Ha valakit elhagynak, vagy ha arra céloznak, hogy el fogják hagyni, akkor mondják, hogy: „Egyedül maradsz, mint T. a vásárban.”

Talán a kényszer is közrejátszott, de Veronka néni és T. nagyon sokat jártak vásárba. Egy alkalommal Krasznára mentek, nagyvásárra, három beteg gyermekét itthon hagyta a kemence tetején. Amikor három nap múlva hazajött, mindhárom gyermekét holtan találta, a spanyolnátha végzett velük.

Sok földjük volt és nagy volt az állataik száma is. Disznajaik – az öreg Túri szerint – tipikus oláh disznók voltak, a mangalicának valami vörös szőrű változatai, kecskeszakállra emlékeztető lebernyeggel a pofájukon. Nagyon lassan fejlődtek, talán kétéves korukra sem érték el a hatvan kilót. A juhek kint voltak a tagban és kint a tanyáján tartott még szarvasmarhát és disznót is. Odahaza nem volt „csak” fejőstehén, meg igásló és ökör. Volt egy Kiss Petyus nevű cselédjük, aki olyan mindenféle volt: ha kellett kaszált vagy trágyát hordott, ha más dolga nem volt, fát vágott és tengerit morzsolt. Mindent elvégzett, ami munka a ház körül adódott.

Felneveltek két gyönyörű tinót, amelyek úgy illettek egymáshoz, mint két tojás, és ami a legfontosabb, a lépésük is nagyon passzolt. Az öreg Illés,

aki megsebesült, azt hiszem Isonzónál, sántított, így a tinók betanítását Petyusra bízta.

– Úgy tanítsd be őket, fiam, hogy ilyen másnak ne legyen! Tanígtatta, járogatott velük, dolgoztatott is, sőt már kipróbálta, hogyan mennek az ekével. Az erdőn is volt, fát is hozott velük. Dolgoztak, már nem is tinók, hanem ökrök voltak. Egy alkalommal Margittára kellett valamiért menni, de Petyus mással volt elfoglalva, így az öreg fogta be az ökröket és indult el velük. Elindult, az utat megjárta, haza is érkezett. Hazajött, de hogyan? A szekér ripittyára törve, a saroglyák leszakadva, a löcs eltörve. A jármot láncsal kellett a rúdhoz kötözni, ami szintén megroppant. Az öreg, hát ő nézett csak ki cifrán! Csupa vér volt, tele zúzódással, jobban sántikált, mint azelőtt. A ruhája, ha egyáltalán ruhának lehetett nevezni még azt a rongyot, cafatokban lógott. Váltig berzenkedett, hogy megöli Petyust, csak kerüljön a szeme elé: – Mit tettél, te akasztófára való gazember?! – Hogyan tanítot-tad be ezeket a ökröket? – Ezek használhatatlanok! – Mentek szépen, ameddig nem jött egy autó. Igyekeztem kitérni előle, ezért megpiszkáltam, inkább megsimogattam őket az ostorral, erre egyből keresztbe fordultak az úton, hogy majdnem elütött az autó! Fenyegettek, lemarháztak, meg is ver-nek, ha nem sajnálnak meg... Megsajnáltak, mikor látták, hogy minél inkább igyekszem kitérni, annál jobban közeledek az árokhoz. A végén még ők szedték le rólam a felborult szekeret és kérdezgettek, hogy nem tört-e ki a nyakam? Miután végre az útra kerültünk és elindultunk, alig ha-ladtunk ötven métert, megint az árokban kötöttünk ki. A holt-Berettyóba is belefordultunk! Amikor innen kikecmeregünk, már fel sem mertem többé ülni, csak láncon vezetgettem őket, sántikálva a rossz lábammal, amit még jól meg is ütöttem. „Mit tettél, te bitang? Minél jobban mondom ne-kik, hogy: csá! csá! Annál jobban, hajsza felé mentek! Amikor meg azt mondtam, hogy ide gyere, annál inkább csára tartottak! Hiába mondtam, hogy: hó, hó, hó!, annál jobban futottak! Amikor meg a felborult szekeret állígtattam, hiába szóltam rájuk, hogy: – na, gyerünk! – Meg se mozdul-tak! Hiába ütöttem őket, csak a nyakukat tekergették és még a jármot is eltörték. Erre rájuk szólok, hogy: – hó, hó, hó! – mire még rajtam is ke-resztülgázoltak. Azt hittem, ott maradok! – Mit tettél, te, te szemét?”

– Nekem mennek. Én boldogulok velük. De máskülönben nem azt monda, hogy úgy tanítsam be őket, hogy ilyen másnak ne legyen!?

Végül is az öreg kénytelen volt a vágóhídra eladni az ökröket. Bárki, ha mégis megvette, kénytelen volt visszavinni, mert senki nem boldogult velük. Petyus fordítva tanította be őket... de ami igaz, másnak ilyen nem volt!

AZ ÖREG PÁSZTOR

Hosszú évtizedekig egy legendás híró pásztorember terelgette a falu csordáját. Hogy honnan kerültek hozzánk ősei, nem lehetett tudni, vagy már senki nem emlékezett rá. Igaz, nem is firtatták, mert a munkájával elégedettek voltak és más nem érdekelte őket. Mitru bácsi – mindenki így szólította, mert becsületes neve Csordás Demeter volt – azt mesélte, hogy az ősei is mind pásztorok voltak. Kuttyájával, a Pulival és bojtárjaival kár nélkül őrizte és terelgette az állatokat. Tilosba nem hajtotta őket, mégis a legnagyobb szárazságban, kánikula idején is jól voltak tartva a marhák. Igaz az is, hogy a keskeny dűlőúton, tengeritáblák között, úgy hajtotta el az éhes csordát (legalább négyszáz darabot), hogy egy szál nem sok, annyit sem téptek le. Igazi állatbarát, állatszerető, állattal bántni tudó, becsületes embernek ismerték és ezért tisztelték. Soha nem volt vitás, hogy ki lesz a pásztor, míg ő bírja a munkát. Mindenki szívesen adta a bocskorpénzt, még a legfukarabb ember hírében állók is megfajultak a vékást egy kis ráadással. Az asszonyok is, amikor sorra kerültek, igyekeztek kedvére főzni. Nálunk ugyanis sorkosztón voltak a pásztorok, hogy feleségeik nap-számba járhasanak a házkörül munkán kívül, hogy gyarapodhassanak. Munkájukért megfizették, becsületességükért tisztelték őket. Szorgalmukért a pásztorlakás (vagy ahogyan nálunk nevezték, a csordás ház) helyett rövidesen saját kertes házukba költözhetek. Amikor estefelé jött a bojtár a frissen sült kenyérért, a legszebbet, a legnagyobbat választották neki. Az asszony szégyene lett volna, ha lapos, szőke, félig sült kenyeret adott volna pásztorbérbe. A járandóságán kívül a bora is megvolt, hiszen a falu bikájával is ő foglalkozott. Lehetett az a leghamisabb bika, mindig a csordában tartotta, volt is szaporulat. Szinte nem létezett meddő jószág, és ezt becsülte a gazda.

Történt egyszer a harmincas évek tájékán, hogy az aszály miatt nem volt legelő. Kiegett a fű, a barom csak bőgve kaparta a poros földet. Volt ellenben sok felszántatlan gázos ugarföld, ami nem vette be az ekét, olyan kemény volt. Örömmel fogadták, hogy a pásztor meglegelteti az ugarföldeket, mert a legeltetéssel nemcsak az állatok laktak jól, hanem egyúttal gyomtalanították és trágyázták is a földeket. Attól viszont eleinte tartottak, hogyan fogja forgatni, terelni a jószágokat egy-egy szűk parcellán a tengeritáblák között. A pásztor megnyugtatta a kétkedőket, hogy emiatt ne

aggódjanak, ez az ő dolga, ezt neki kell megoldania. Nem is történt semmi kár, az állatok jóllakottan tértek haza este, a tengeriföld tulajdonosai pedig hiába kerestek volna akár egy letépett csövet is.

Nem is volt semmi baj egészen addig, amíg egy reggel, amikor a csorda már kiért a faluból és kukoricatáblák között haladtak, a Mezőkút felől egy autó jött szembe. Szörnyen túlkölt a vezető, hogy térítse el a jószágot a kocsi útjából; az öreg meg a botjával integetett, fenyegetőzött, hogy még a kanyar előtt álljon meg, mert a csorda széjjelszalad, kárba megy. Az autó nem állt meg, behajtott a csorda elejébe, a megrémült állatok széjjelrebbentek, át az árkon. Az elsőket követték a többiek, rohantak fejvesztetten a Bükkszeg és a Folyás felé. Az öreg borzasztó mérges lett, szörnyen káromkodott. Úgy mondták, ha kihozták a sodrából, nagyon „szépen” tudott káromkodni, akár fél óráig is egyfolytában úgy, hogy egy szót sem ismételt kétszer egymás után. Ahogy hozzáért az autó, az öreg a kemény és súlyos somfabotjával – amit trágárában és lóhúgyban edzett még szívósabbá – a kocsi ablakába sújtott, válogatott szidalmak közepette. Az ablak szilánkokra tört, megsebezve a vezetőt és az utast is. Talán, ha rémületükben meg nem állnak és nem állítják le a motort, még verést is kaptak volna.

Az öreg összeszedte a csordát válogatott szidalmak között, gyakran emlegette az autósok legközelebbi, felmenő ági hozzátartozóit is, akik szerrinte „még a barmoknál is marhábbak lehettek, ha már ilyen ökröket nem-zettek”. Lassanként összeszedte az elbitangolt jószágot, és ezzel, hogy a csorda ismét együtt volt, nem sérült súlyosan egy állat sem és a kár sem volt túl nagy, dohogva bár, de lezártnak tekintette az ügyet. Annyit vágott még a fejükhöz, tanulságként, míg azok szinte megdermedve álltak a félelemtől, hogy: „Hallod fiam, máskor, ha csordával találkozol, te állj meg, mert az okosabb enged!” Még utánuk sem nézett, amikor a csorda elvonulása után a motor újból berregni kezdett és eltöfögtek a falu felé.

Mikorra szépen megnyugodott a jószág és leülhettek szalonnázni, lovas legény jött a faluból, azzal az üzenettel, hogy a bíró hívja a pásztort. Ő kelletlenül ígérte, hogy deleléskor bemegy, addig nem lehet, kárba mennek a jószágok, a bojtár egyedül nem bírhat velük. Elég baja volt már eddig is, mondta, valami autós barmok behajtottak a csordába, elég volt összeszedni őket, még csak mostanra csendesedtek le annyira, hogy falatozhasanak. Éppen ez a baj, mondta a futár, ez valami nagykutya, talán maga a szolgabíró. Ezért kéri a bíró úr, hogy menjen be, én meg maradjak itt a bojtárral és segítsék neki, nehogy kárba menjenek, míg maga bent jár. Az öreg lesimította hófehér haját, megpödörte galambősz bajuszát. Karjába öltötte

a lovaglószarát és vezetve a lovat, komótosan elindult. Üljön fel kend, mert sürgős, ne bandukoljon, ha már viszi a lovat – szólt utána a legény. A lovat azért viszem, hogy ne bajmoldj vele, úgy is lesz dolgod elég. Rá pedig nem ülök, nem rázatom vén csontjaimat – válaszolta az öreg.

A bíró, nagyapám, már várta, a szolgabíró éppen ebédelt. Nagyapám mondta az öregnek, hogy továbbra is viselkedjen bátran, és mondja azt, amit érez. Nem félek én senkitől, miért félnék a szolgabírótól, hiszen ő tett csúfságot a csordával, nem én, és újból közel állt hozzá, hogy a szolgabíró felmenőit méltassa. Végül sikerült lecsitítani, nem káromkodott, de a botját még keményebben markolta.

Amikor beléptek a másik szobába, a fiatal szolgabíró félretolta maga elől a tányérját, felállt és a kezét nyújtotta az öregnek. Ő kicsit tétozva, de elfogadta a feléje nyújtott parolát. Az „Adjon Isten Bátyám!” – bár kissé idegenszerű kiejtéssel köszöntötte, kissé megennyhítette fortyogó indulatát, de azért nem állhatta meg szó nélkül, hogy oda ne mondja véleményét: „Ilyen ember, aki még a marhákat sem tudja kezelni, hogy lehet egy egész megye fő szolgabírája?”

A szolgabíró fiatal ember volt. Magyarázkodásba kezdett, hogy sietett és hogy a gépkocsivezető így, a gépkocsivezető úgy...

„Hát nem te parancsolsz, fiam? Még annak a masinisztának sem tudsz parancsolni! Ejnye, ez már baj, nagy baj! Örülhetsz, hogy nem esett kár a jószágban, mert akkor nemcsak az ablakokat, hanem a fejeteket is beverem!” – zsörtölődött, vérszemet kapva az öreg.

A szolgabíró nem magyarázkodott, inkább töltött az öregnek egy pohár bort, közben nyugtatgatta, hogy nincsen semmi baj. Végül ismét parolára nyújtotta kezét és az öreg markába csúsztatott három ropogós bankót, a legnagyobból. Mondta is az öreg később, milyen kár, hogy csak egy szolgabíró van és az is csak választások előtt jön, és akkor sem találkoznak.

Most – hogy a szolgabíróval elvégezte a dolgát – aztán bevezette az árokba a lovat, hogy könnyebben felkapaszkodhasson. Felcihelődött a ló hátára, egyből sürgős lett az útja, nehogy kárba menjen a csorda. Még meg is csapkodta a lovat, hogy bátrabban lépegessen, ne lógassa a fejét.

Az öreg pásztor addig terelgette a falu csordáját, amíg ereje megengedte. Még a háború után is pásztorkodott. A háború után az életében annyi változás történt, hogy megöregedett, lába meggyengült, a látása sem javult, de szelleme friss maradt. Munkáját ugyanúgy végezte, a keresete visszaesett, de hát az öregember kevéssel beéri. Megcsappant az állatok száma, könnyebb volt a szűk helyen forgatni, terelni őket. A kenyérkérés, a pad-

lásseprések előrevetítették a deportálásokat és a kitelepítéseket. A tapasztaltabbak, akik megjárták a Szovjetuniót, igaz, nem jó kedvükből, a kommunista agitációra csak annyit mondtak, hogy az isten őrizzen meg tőle minden tisztességes embert. Az agitátorok, akiket általában Nagyváradról küldtek, itt helyben is kialakítottak egy „bázist” a naplopókból és a máséra éhes irigyek elég népes csapatából. Az agitátorok buzdították őket, az eszközöket már elvették, de nekik még nem volt elég bátorságuk nyíltan rabolni, szembe helyezkedni a falu erkölcsével.

Gyűlést hívtak össze a zsidóházból kialakított kultúrházban. Kidobolták, hogy mindenkit várnak, minden rendes emberre szükség van, mindenkinek hallani akarják a véleményét. Sokan összegyűltek, mert mindenki a saját fülével akart meggyőződni arról, amit már mindenhol rebesgettek. A díszes „mákvirágok” társasága feltelepedett a színpadra. A megyei aktivistákon kívül ott trónolt a falu mezítlásas arisztokráciája is.

Habzó szájjal mondták a betanult szöveget, hogy a kuláktól, a zsíros paraszttól mindent el kell venni, úgy, ahogyan a Szovjetunióban tették. El kell venni a földet, az állatot, a munkaeszközt és a házat is. Aki szabotál, vagy lázít, azt ki kell telepíteni, fizikálisan is meg kell semmisíteni minden ingyenélőt. A tükröt sajnos otthon felejtették...! Kézbe kell venni a politikai hatalom megszerzése után a gazdaság irányítását is, meg kell valósítani a proletariátus világhatalmát! Volt talpnyaló, aki hitt a szövegnek, megmámorosodott a dologtalan, de fényes jövő illúziójától. Hozzászóltak, lelkesen támogatták az elképzelést, mindennel egyetértettek. Az elvtársak vérszemet kaptak a biztos és elsőprő győzelem reményében, és elég elővigyázatlanul, a könnyű diadaltól megmámorosodva, elvakulva feltették a kérdést, hogy kinek van hozzáfűznivalója az elhangzottakhoz.

Ekkor jelentkezett szólásra a már hetvenes éveit taposó öreg pásztor. A helybeliek jól ismerték, ezért sejtették, hogy itt valami hiba csúszott be a számításokba és valami nem az előre megírt forgatókönyv szerint fog történni. Az öreg illedelmesen levette a kalapját, kétfelé törölte hatalmas bajszát, hogy az szinte egybefolyt hófehér hajával. Mindenki hallani akarta a szavát, egymást csitígtatták, hogy mielőbb csend legyen. Mikor teljes lett a csend és mindenki feszülten leste a szavait, az öreg a síri csendben megszólalt. Szavai csíptek, marták az önérzetét, mint egykor ostora sudara a marha bőrét, azoknak, akikhez szavait intézte.

– Nem lesz ez így jó, elvtárs-urak! A szegény ember eddig a máséból élt. Nem ért semmihez, azt tette, amit mondtak neki. Nem fogja tudni vezetni a gazdaságot. Eddig úgy élt, hogy a gazda tartotta a munkájáért, de ezután,

ha nem fog senki parancsolni, és ezért mind úr akar lenni, senki nem fog dolgozni, csak henyélni. Nemcsak a napot fogja lopni, hanem mindent, ami a keze ügyébe kerül!

Lehurrogták. A megyei elvtárs-úr azt kérdezte a patriarkális külsejű öregtől:

– Mennyi földje van magának?

– Tegnap még volt egy targoncával, de feltapasztottam – jött az őszinte tömör válasz.

No, felpattant erre a megyei elvtárs, hogy vele ne merjen csúfolódni senki, az öreget azonnal le kell tartóztatni, mindenét ki kell sajátítani, deportálni kell, azonnal ki kell telepíteni! Habzott a szája, vérben forgott a szeme, kapkodta a levegőt és öklével verte az asztalt, miközben a tömeg egyre harsogóbban nevetett. Csitítgatták a talpnyalók, hogy az öreg valóban nincstelen szegény, a falu pásztora. Igen, persze, hogy azok vették el az eszét, akiknek a marháit tereli már évtizedek óta. Lehordták szegény öreget mindenféle megbízhatatlan alaknak, a proletáriátus szegényének, kulák bérencnek.

A gyűlés elvesztette komolyságát. Sokan rájöttek a valóságra, később is gyakran emlegették szavainak igazi tartalmát, jóstehetségét. Akik eddig alig ismerték, azok is megbecsülték, míg mások ezután még többre tartották.

Sajnos az, ami elkerülhetetlen volt, megvalósult. Megalakult a kollektív gazdaság, amit nagy csinnadrattával avattak fel. Majd jött a hopp után a kopp, a keserű valóság.

OCSÚ A BÚZA KÖZÖTT

Olt itt a faluban egy megözvegyült asszony, Sz. J. néni. Férje nagyon rendes, dolgozó ember volt, mindent elkövetett, hogy családját becsületes munkával tartsa fent. Feleségével kissé másként állottak a dolgok. Hiába volt vagy nyolc gyermeke, mégis igen „jószívű” volt. Sokat ugratták, tréfálkoztak vele nagyon sokat. Évtizedek múltán is felemlítették az egykori híres disznótorokat, amikor reggelre a dáridózó társaság még a szót is kiürítette.

Gyakran előfordult, hogy idegenek is beleestek egyik-másik mókamester, vagy a másik naivságát kihasználó falubelink cselszövésébe. Egy alkalom-

mal valami idegen ember, valami alkalmi vásárló vetődött a faluba, aki összefutott az öreg Mitruval, akinek egy kis „lúporért” nem kellett a szomszédba mennie. Érdeklődött az öregtől, hogy nem tud-e valahol a faluban egy eladó szekeret? Nem baj az sem – mondta –, ha már nem éppen új. Sőt, ha ócska még jobb, mert ha kevés hibája van, azt kijavítja. Az öreg rögtön tüzet fogott, kicsit törte a fejét, mintha tanakodna, majd mesélni kezdte, hogy kissé távolabb, itt és itt tud egyet. Elküldte az atyafit R. Laci bácsihoz, aki köztudottan nagy mókamester volt és jó két kilométerre lakott a falu központjától. A vásárló felkereste Laci bácsit, aki tüstént vette a lapot, kicsit sopánkodott, hogy hiába fáradt hozzá, mert alig két napja adta el a szekeret. Sajnálkozott, de hamar felderült az arca, hogy talán mégsem jár hiába, mert, bár az övé elkelt, tud egy másikat. Tud egy nagyon jó szekeret, nagyon erős, nagyon jól karbantartott, igaz, hogy most nincs benne rúd. Az nem baj, majd teszek én bele rudat! – fogadkozott az atyafi boldogan, teljes bizalommal, mert aki ilyen jól informált, biztos a dolgában, az már csak tudja, hova irányítja. Még egy jó áldomást is kilátásba helyezett arra az esetre, ha összejön a vásár. Laci bácsi figyelmesen vizsgálgatta az arcát, különösen a szemére figyelt fel, és jóindulatúlag megjegyezte, hogy oda nagyon jó helyre megy, mert úgy látja, hogy a szemével is mintha valami baj lenne, és ha így van, ott még szemüveget is tud vásárolni.

Örült az ember, köszönte a szívességet és igyekezett, nehogy valaki megelőzze, lecsapja kezéről a jó vásárt, ami igen ígéretesnek mutatkozott. Amint odaérkezett, határozottan lépett fel: köszönt tisztességesen, bemutatkozott és elkezdte mondani jövelele célját. Hogy neki kell a szekér, megfizeti és az sem baj, hogy nincsen benne rúd, mert ő tesz bele, no, még azt is elkezdte mondani, hogy őt még a szemüveg is érdekli. Erre aztán olyan fogadtatásban volt része, hogy szaladnia kellett, ha nem akart egy fúriától összekarmolt képpel hazatérni. A jó testes, inkább kövér és nagyon erős asszony, akinek jól felvágta a bába a nyelvét, úgy leteremtette, hogy azt sem tudta, melyik lábára álljon, és hogyan tűnjön el, még mielőtt kikaparja a szemét.

AZ ÖREG CSENDŐR

Mindenki csak csendőr Albertnek hívta B. Albertet, mert kakas-tollas csendőrőrmester volt fiatal korában. A változások után nem tartottak igényt sem őrá, sem a tapasztalatára, még nyugdíjat sem hiszem, hogy kapott volna, így a megélhetéséért kis gazdaságában dolgozott. Sokat hallottam, a kis kollektív megalakulása utáni időkben a vele történt, nem egyszer mosolyt fakasztó eseményekről. Nagyon rátarti ember volt, az övéből nem engedett. Ha valakit tisztelt, azt megbecsülte, de a fonákságot, az igazságtalanságot nem bírta elviselni. Meghagyta, hogy féltve őrzött csendőr egyenruhájában, kitüntetéseiével temessék el, úgy tudom, így is történt. Csupán kardját nem temették vele, mert azt a gyáva hatalom elko-bozta, mint „fehér fegyvert”, legyen az csupán egy ártalmatlan díszkard. A Hóstánc-tetőn lakott, kertje lenyúlt a Bánya-patak jobb partjáig, a Stern-birtok, ahova új tulajdonosok fészkeltek be magukat (akár a kakukkfiókák), a bal parton húzódott. Amikor az új tulajdonosok, azaz a bitorlók betele-lepedtek a bőségbe, már a kezdeteknek kezdetén bebizonyították haszna-vehetetlenségüket. Állataikra nem vigyáztak, elcsapták őket, „mint isten a legyet”, nem érdekelte őket más, csak a pöffeszkedés és urizálás. Mehettek volna világgá is (ha akartak volna), de inkább a szomszéd kerteket látogat-ták, lelegeltek, letapostak mindent, egyszóval kárt okoztak a szomszé-doknak. Hajkurászták is őket eleget, különösen a csikókkal és a pihenő lovakkal gyűlt meg a bajuk. Egy vasárnap, úgy délidőben, átszabadultak az öreg Albert kertjébe is a csikók, és mivel a szomszéd kertje mindig zöldebb, legelni kezdtek, majd vidám cicázással folytatták. Albert bácsi, látván a hí-vatlan vendégeket, nem kezdte hajkurászni őket, hanem kiállt a tornácra és megeresztette hatalmas hangját: „Cigányok! Cigányok! Cigányok! Kárba van a ménesetek, hajtsátok haza!” Addig ismételtette a felszólítást, míg va-laki meg nem hallotta, és valami gyermeket a lovak után nem ugrasztottak. Sajnos ezt többször meg kellett ismételnie. Hála erős hangjának, az egész falu megtudta, és – ha keserűen is – a bitorlókat nevette ki.

Erős hangjáról több történetet is emlegetnek. Egy nyári estén, amikor valamerre elkóborolt tehenük nem ment haza a csordáról, Albert bácsi Eszter nénit, élete párját, de nem vigasztalóját küldte keresésükre. Eszter néni bejárta valamennyi számításba vehető zugát a falunak, ahol a tehenek elhúzódhattak volna. Már jól benne jártak az éjszakában, amikor még a

Mezőkút felé tartott. Találkozott pár fiatallal, érdeklődött állatai után, de sajnos nem tudtak segíteni rajta, tehát tovább keresett. Talán tíz perc sem telt el, amikor Eszter néni visszafelé igyekezett a Hatház utca vége felől, és újra összefutott a fiatalokkal. Kérdezték a fiatalok: „hogyan hírt?”

– Megvannak, mehet haza, mert szólt Albert!

Eszter néni neveltetésével, különös tekintettel katonai kiképzésével, nagyon elégedetlen volt az öreg őrmester. Ezért valahányszor, ha valami nem tetszett neki, ahogyan Eszter néni a dolgát tette (és ez bizony elég gyakran megesett), a katonai kiképzéshez folyamodott. Légiriadót, azaz „repülőt!” vezényelt: „Eszter, repülő!” A figyelmeztető vezényszóra Eszter néninek a legrövidebb időn belül az ágy alatt kellett menedéket keresnie és a kezében a seprővel vagy fakanállal kellett célba vennie a képzeletbeli és ellenséges olasz repülőket. Ezt gyakoroltatta vele a kiskertben is, kapával vagy gereblyével.

A kiképzés nem hozta meg a várt eredményt, ezért gyakran korholta az öregasszonyt, mondván: „Vannak emberek és emberkék, de te, Eszter nem vagy senki és semmi!”

APRÓ-CSEPRŐ FURCSASÁGOK

Más falvakból több család telepedett le nálunk, és bizony a velük történt események (nem egyszer felnagyítva, humorral fűszerezve) görbe tükörként kerültek be a köztudatba, tanulságot szolgáltatva mindenkinek. B.-ből költözött hozzánk a B. család is, akik nem éppen a szomszédban laktak. Időmilliomosnak tartották őket, hiszen olyan újjátásokat vezetett be a gazdálkodásban, ami sok idő – és munkamegtakarítást eredményezett. A krumplit például zsákostól vermelték el, hogy tavasszal ne kelljen újból felszedni, nem is kellett, mert elrohadt zsákostól. Állataik alól egész télen nem hányták ki a trágyát, hogy melegítse őket, úgyhogy szegény párok csak guggolva (így mondták a faluban) fértek el. Más alkalommal a kényelmetlen, piszkos és meleg helyen a lovak hengergőzni akartak, hogy viszkető bőrüket megvakarják, de úgy összegabalyodtak hosszú kötélükkel és egymással, szinte összecsapulóztak, hogy a szomszédok segítségével választották őket széjjel.

Velük történt meg a következő eset is. Vásároltak a piacon egy gyönyörű fekete kancát. Pompás állat volt, csinos a járása, hibátlan az állása, ragyogó a szőre. Ha szaladt, dús sörénye és a farka lengett, mint zászló a szélben és nagyszerű hámos is volt. Csupa jót és szépet mondtak csak róla. Valaki, talán kissé irigykedve, meg is jegyezte, hogy az ára is szép summa volt.

– Mi ebben az érdekes? – kérdezte valaki.

– Csupán annyi, hogy mikor hazajöttek a piacról, bekötötték a tehén mellé.

– Na és?!

– Hát csak annyi, hogy mikor a tehén kiütötte a szemét, rögtön el is kötötték mellőle!

Egy téli estén, úgy itatás után ellátogatott nagyapámékhoz, hogy kölcsönkérje az ébresztőórát, mert az ő vekkerük nem elég pontos, és másnap reggel a vonattal Nagyváradra akartak utazni. Megkínálták egy pohár, majd még egy pohár borral, amitől úgy megeredt a nyelve, hogy bár egyik kezében az órát tartotta, a másikkal a kilincset markolta (amit csak akkor engedett el, amikor egy újabb pohár borért nyúlt), közben mind azt hajtogatja, hogy mennyire siet, mert még mennyi dolga van az indulásig. Végül is az óra rácsörgött. Kelni kellett volna odahaza, de hát semmi nem volt rendben, így a nagyváradi út elmaradt.

Más alkalommal a feleségére panaszkodott, hogy így meg úgy az aszszony; nem tartja rendben a lakást, sem a gyerekeket nem úgy gondozza, ahogyan kellene, az ebédet is csak összecsapja, nemhogy harangszóra kint lenne a határban, tizenkettőkor még el sem indul! Beszélgetni viszont mindig van ideje, miközben állandóan azt hajtogatja, hogy annyi a dolga, ki sem látszik belőle! Senki nem adott neki tanácsot, de valaki – aki talán tapasztalatból tudta a megoldást fájdalmára – megjegyezte, hogy fűben, fában van orvosság. Nem szólt semmit, de megjegyezte és alkalmazta. Később mesélte el, jó ízes újlaki tájszólással:

– Todja szomszede, üttem ees, hajsznált nekije.

Úgy mondták, hogy attól fogva gyakran kezelte az „orvossággal” az aszszonyt, míg végül is egyenesbe jöttek – vagy csupán ő fáradt bele a nevelésébe.

Több család költözött hozzánk B.-ből, azaz Ojlakról. Nemcsak szokásaikat, hanem nyelvüket, nyelvjárásukat is magukkal hozták. Így lett L. Istvánból Tüske Pista, ez a név még gyermekkorában ragadt rá: azért nem ment iskolába, mert tüske ment a lábába. Annyira tetszett, mert nálunk tövis megy az ember lábába, hogy nyolcvannégy éves koráig viselte nevét, sőt halála után, még ma is így emlegetik.

AZ ARANYKÚT

Sokszor hallottam, gyűjtésben is olvastam az Arany Sári legendáját. Mindenféleképpen Tótihoz, a kúthoz, meg a sikátorhoz kapcsolódik. De ahogyan én hallottam, az a változat eltér kissé az eddig olvasottaktól, másként mondja, és másképpen magyarázza az eseményeket. Nagyon szép asszony volt Arany Sári, kikapós is volt, de félrelépéseit nem meghunyászkodva próbálta leplezni, helyette inkább a férjét hibáztatta mindenért. Folyton veszekedett, perlekedett a szegény párával. Hajtotta, dolgoztatta, de minden igyekezetéért csak szidalmat és mocskot kapott. A leggyakoribb szava a férjéhez az volt, hogy: – „Te tetves!” Állandóan csak azt hallotta az ember: „Te tetves! Te tetves! Te tetves!” Túrte sokáig, eleinte elnevette, majd a homlokát kezdte ráncolni, később szóvá is tette. Bár ne tette volna, mert ettől kezdve még megveszekedettebben szidalmazta, tetvesezte az asszony. A vitának nem lett vége, helyette fenytést kapott Sári, de ez sem használt, mert minél jobban ütötte a férfi élete megkeserítőjének be nem álló száját és gömbölyű fenekét, annál több szidalmat kapott. Kérlelni kezdte az asszonyt, hogy mondjon bármit, csak ne nevezze tetvesnek. Ez olaj volt a tűzre, ha valami nem tetszett Sárinak, vagy ha csupán bal lábbal kelt fel, máris göcsöt keresett a kákán, hogy szidalmazhassa élete párját. „Te tetves, te tetves, te tetves!” – hangzott minduntalan a kis sikátorból. Amikor vízért mentek a menyecskék, sietve tértek haza, mert megrémítette őket a förtelmes és állandó veszekedés. Az ütlegek sűrűn csattogtak, amiből a bot puffogása közben csak a „te tetves, te tetves, te tetves!” – hallott ki állandóan. Ha a gyermekeket vízért szalasztották, mert ennek a kútnak a vizében főtt meg a leggyorsabban és a legpuhábbra a paszuly – akár csak a Bisztra vizében – és a legvénebb tyúk rágós húsa is puhára főtt pár óra alatt, ennek ellenére a víz sokszor csak későn érkezett meg. A gyerkőcök annyira elszórakoztak a hajcihőn, hogy a felnőttek örülhettek, ha délre megjött a víz. Sokszor még a korsót is eltörték, úgy belefeledkeztek a hallgatósába.

Sokáig, nagyon sokáig túrte szegény férje a Sári mocskolódását, a végén már többet verte, mint simogatta. Odáig fajult a dolog, hogy azt ígérte, addig üti, amíg be nem fejezi a tetvesezést. Bármennyire megverte, hiába ütötte szíjjal, bottal, Sári csak mondta, „te tetves, te tetves, te tetves!” Annyira kijött a békétüresből, hogy féktelen haragjában beledobta az asszonyt a kútba, és

azt ígérte, addig ki nem húzza, míg az meg nem esküszik, hogy többé nem mondja azt, hogy : „Te tetves!” Sári nem ijedt meg, a hideg víz sem térítette jobb belátásra, csak fújta, fújta: „Te tetves! Te tetves! Te tetves!” Sári talán arra gondolt, hogy más is szerette szép szemeiért, az ura sem hagyja elveszni és kihúzza a kútból, miközben, mint a kerepelő fújta: „Te tetves! Te tetves! Te tetves!” De az ura nem húzta ki. Mikor látta Sári, hogy fele sem tréfa, megpróbált kimászni, de közben be nem állt a szája, egyre csak fújta, még be sem rekedt: „Te tetves! Te tetves! Te tetves!” Fújta kapaszkodás közben is, de egyszer aztán megcsúszott elgémberedett keze a vizes, síkos kövön és visszazuhan a kútba. A víz átcsapott a feje felett, majd a felszínre emelkedett, kiköpte a lenyelt vizet, és újra kezdte: „Te tetves! Te tetves! Te tetves!” Az ember látta erőlködését és újból figyelmeztette, hogy amíg meg nem esküszik, hogy véget nem vet az állandó tetvesezésnek, nem húzza ki.

Ha az ember kitartott elhatározása mellett, Arany Sárít sem olyan fá-ból faragták, hogy meghátráljon, és ha megmondta, hogy az ura egy tetves, akkor kitartott mondandója mellett. Addig mondta, míg el nem lepte a víz és el nem sülyedt. Amikor a száját már ellepte a víz, és nem tudta mondani, utolsó erejével két karját a feje fölé emelte. Két hüvelykujja körmeit egymáshoz nyomogatta, a tetűölés félreérthetetlen mozdulatát utánózva, mindaddig, míg aranyhaja és szitkozódó ujjai fölött összecsapott a víz. Mi lett a sorsa és mi a valóság, erről nem szól a hagyomány, de a kút neve Aranykút, a sikátoré pedig Aranykút-sikátor.

A SZOMSZÉDOK

A Felszegen laktak, szomszédok voltak, az egyiket B. V.-nek, a másikat P. F.-nek hívták, majdnem egyidősek is voltak. V. volt a korosabb, ő kitanulta a cipész mesterséget, megházasodott, de mivel csupán a mesterségből nem lehetett megélni, gazdálkodott is. Művelte kevéske földjét és szép darab szőlőjét a Banka oldalban. Hogy megkülönböztessék a többi V.-től, mestersége után Suszter V.-nek kezdték nevezni, majd leginkább így is emlegették. Öregségére megasztmásodott, egyre többet ült a háromlábú székén és javítgatta a szakadt lábbeliket, talpalta a csizmákat. Kihallatszott az utcára száraz köhécseleése, úgy mondták, hogy heptikás. Asztmája sokat kínoztta, egyre nehezebben ment a földmunka, ezért földjét

részesművelésbe adta, de szőlőjét nem hagyta, maga munkálta. Gyakran visszahangozta az erdő köhögését: Khee! Khee! Khee! Ötször-hatszor egymásután köhintett, összetéveszthetetlenül, ezt egyik-másik fiatal több-kevesebb sikerrel próbálta utánozni. V. kint dolgozgatott a szőlőjében és persze elég sűrűn köhécselt is. Szemben, az erdős völgy túlsópartján, a Rigó hegyen fiatal sihederek dolgoztak. Nagyon meleg volt, fáradtak is voltak, meg unták is a kapát. Hallgatták, ahogyan visszahangozta az erdő az öreg köhécselését, kétszer hallatszott az elnyújtott „khee”, az erdő is válaszolt egyet-egyet minden köhintésre. A legények hallgatták, hallgatták, majd egyikük (talán Jóska) visszaköhintett, lehet egy kissé erősebben is, legalábbis úgy hallatszott a nagy csendben. Most az öreg hallgatta, no meg mások is, akik a hegyen dolgoztak. Megunta Vince bácsi, és inkább magának mondvá visszaszólt: „Csúfolódnál, fiam, inkább az anyád p...csájával!” Az erdő felerősítette a hangot, hallatszott az egész hegyen, mindenki hallotta. A barátok az esti találkozáskor az öreg Vince szavaival fogadták Jóskát. Vakaródzott, szabadkozott érte eleget, de már nem lehetett nem megtörténtté tenni az esetet.

P. F., azaz F. szomszéd nem állt a legszorgalmasabb gazda hírében. Hiába volt sok földje, nem volt elég igavonó állata, no meg akarata és kitarása sem a paraszti munkához. Próbálkozott a gépészi munkával is, de onnan is kikopott hamarosan, mert jobban szerette az italt, mint a munkát. Apránként eladogatta földjeit is, hogy megéljenek, úgyhogy nem maradt más, csak az omladozó szalmás viskó (a cserepet is eladogatta), csupán a négy állandóan éhes, szomjas torok.

Még megvolt majdnem az összes földje, amikor átment a szomszédhoz, hogy üzletet kössenek. Mondta is Vince bácsinak, hogy:

– Nézze szomszéd! Nincs értelme, hogy mással szántassa, vetesse a földjét. Tudok egy sokkal olcsóbb megoldást: magának is van egy tehene, nekem is van egy tehenem. Összefogjuk őket és megszántjuk előbb a maga földjét, azután felszántjuk az enyémet. Akinél dolgoznak az állatok, az eteti őket, és az fogja az eke szarvát is. Mit szól hozzá, rendben van?

– Rendben lesz akkor, mondta V. bácsi és itt egy kis szünetet tartott.

– Rendben lesz akkor, ha majd magának is csak egy hektár földje lesz, mint nekem. Addig sajnos nem lehet, mert én a tejéért tartom az egyetlen tehenemet.

Úgy is lett. Lassan gazdát cseréltek a földek és elúszott még az az egy tehén is. A végrehajtó kérte az adót, kérték a beszolgáltatást, de nem volt pénz adót fizetni és nem volt gabona a beszolgáltatásra sem. Elindultak a

végrehajtók foglalni. Csoportosan, csendőri kísérettel mertek csak elindulni, féltették koszos bőrüket a kifosztottak haragjától. Vitték a ruhát a szekrényből, ha jobb volt, vitték a szekrényt, az asztalt, sőt még az ágyat is. Vitték a tollat, a párnát, a dunyhát, vitték a nagylány féltve őrzött hozományát is!

Amikor F. bácsiék kinyitották a rozoga szekrény ajtaját, már csak egy molyette, kitömött nyúl bőrt találtak.

Jó szomszédokhoz illően V. bácsi kölcsönrel is segítgette a szomszédot, ha az megszorult. A pénzét vissza is kapta, amikor a szomszéd eladott egy-egy darab földet. Egyszer aztán, amikor már az utolsó darabokat adogatta el, egyre nehezebben akart fizetni. Halogatta, hogy ekkor-akkor fizet, hogy még neki is tartoznak, még nem kapta meg az egész pénzét. V. bácsi tudta, hogy mikor kapott a szomszéd egy komoly összeget, hát átment hozzá, de előtte felöltözött ünneplőbe. Hiába volt nyár és meleg, felhúzta ünneplő csizmáját, fekete kabátot vett magára, a kopott hétköznapi sipkájára helyett fekete kalapját nyomta a fejébe. Megmondta a jövetele célját, de amikor nem látott semmi hajlandóságot a szomszéd részéről, hogy az ki-egyenlítsé tartozását, csak ennyit mondott:

– Na jó, akkor én megyek, ahova indultam!

F. szomszéd kissé szorongva érdeklődött az úticél felől, mert valami nem tetszett neki. Talán a nyugodt beletörődés, hogy a szomszédja nem követelőzik, nem kéri a tartozást, pedig tudja, hogy most kapott pénzt, nem is keveset. Vajon hová mehet és miért nem kéri a pénzét, amikor ő követelőzésre, sőt fenyegetőzésre számított? Mi lehet a háttérben, csak megtudakolja.

– Hova megy ilyen legényesen, szomszéd uram?

– Megyek a Községházára.

– Miért?

– Megkeresem a kisbírót.

– A kisbírót. Miért?

– Kidoboltatom, hogy F. szomszéd nagy összegű pénzhez jutott, és arra kéri hitelezőit, hogy holnap reggel nyolc órakor mindenki, akinek adása, haladéktalanul jelenjen meg a lakásán, hogy adósságát mindenkivel szemben rendezni tudja a legkisebb késedelem nélkül.

– Jaj! – hördült fel Ferenc szomszéd. – Ne menjen sehová! Mennyivel tartozom? Itt a pénze! Minden adósságomat kifizetem, csak ne menjen sehová!

Fizetett. Fizetett, de talán utoljára.

ŐSZI IDILL

Gábor bácsi, ha még öreg nem is volt, de már fiatalnak sem volt mondható. Két lánya közül az egyik már férjhez ment és már várta is a gólyát, a másikért meg állandóan ott koslattak a legények. Kérőt is kikoszarozott már a lány vagy kettőt, az „igazi” pedig a lakodalomra valóért dolgozott, valahol a déli bányavidéken. Morgott is az öreg, hogy a végén még vénlány lesz belőle. A felesége pedig azt vágta az öreg fejéhez, hogy ezt a lányát nem is szereti, úgy tesz vele, mintha nem tudná, hogy éppen ez a lány a kedvence. Féltette, nagyon szerette ezt a lányát, és nem szerette volna, ha valami hiba csúszna a számításokba. Éppen ezek a dolgok foglalkoztatták, amikor éhesen felbődültek a marhák az istállóban. Csúnya őszi idő volt, szakadt az eső, de a jószág érezte a közelgő vénasszonyok nyarát, a kellemes meleget és vágyott a szabadba. Bement az öreg a kamrába, onnan le a pincébe, ivott vagy két pohár bort és megvakarta a fejét, mint akinek nagy gondja van. A kamrában megakadt a szeme ócska bundáján, amit legénykorában vásárolt – amikor még sokat fuvarozgatott – valami meszes oláhtól. Sokat járt telente, hol Debrecenbe, hol meg Nagyváradra fuvarozott. Bort szállított, volt, amikor két hétszáz literes hordót is vitt és bizony elég hosszú volt az út, nem kocoghatott végig a szekér mellett, a bakon gubbasztani meg hideg volt. A bunda jó volt, még szunyókálni is lehetett benne; amikor útítársa volt egészen Debrecenig meg vissza, igen jó szolgálatot tett, pedig akkor még hideg sem volt. Most közeletről is megnézte a bundát, még a moly sem kapott bele. Leemelte és elcsodálkozott, hogy méretéhez képest milyen könnyű. Vállára kanyarította, olyan hosszú volt, hogy majdnem a földig ért, a bősége, hát, ami azt illeti, voltak alatta ketten is csikorgó fagyban és megvédte őket. Úgy bundásan kiment az istállóba és eloldta a láncáról az ökröket és a tehenet. Azok rögtön a nyitott ajtóhoz mentek, az öregnek fel sem tűnt, hogy az ökrök előre engedik (most is, mint mindig) a tehenet, majd kimegy a Betyár, és csak azután indul kifelé a Csinos is. Máskor felfigyelt erre az udvariasságra, szándékosan oldotta el először az ökröket és csak utána a tehenet, de azok mindig ebben a sorrendben mentek ki a nyitott ajtón. Becsukta az istálló ajtaját és kinyitotta a kaput, hogy kimehessenek a jószágok. Lassan bandukoltak végig a falun, még köszönni sem kellett senkinek. Lefelé a síkatoron sem találkoztak senkivel, mindenki behúzódot az eső elől. A barmok egykedvűen lépegettek, nem akartak megállni, legelni, mint

ahogyan máskor tették. Amikor elérték a nagy tölgyfát, jobbra fordultak, és amint átlépték a keskeny árkot, máris letették a fejüket és legelni kezdtek. Távolabb még két sovány tehén legelt, de mellettük az öreg senkit nem látott. Felismerte, de senkit nem látott, gondolta, hogy valamelyik bokor alatt húzódott meg a gazdája, mert az egyiken pár marék széna volt. Arrafelé nézett, amikor a tölgyfa mögül kibukkant egy átázott fiatal alak és ráköszönt. A hang után is felismerte, hogy egy fiatal lány az illető, de a ruhája bizonyossá tette, hogy tényleg lány az illető. Megcsóválta a fejét, hogy ilyen süldő lányt hogy engedhetett el az anyja ilyen időben, amikor még a jó kutyát is kár kizavarni. A lány vékony ruhája teljesen átázott, rácsavarodott a lábszárára, amin vékony csíkban csordogált az esővíz. Vékony kabátkájára csapzott, vizes hajáról patakzott a víz. Az öreg visszaköszönt, miközben saját lányaira gondolt, hogy ő bizony még akkor is szorongott, ha ilyen időben templomba mentek. Hátát nekitámasztotta a hatalmas tölgyfának, miközben testét eltöltötte a kellemes meleg, amit a vízhatlan birkabunda tartott vissza. Megsajnálta a lányt, magához intette, az övállára is ráterítette a bundát. Ketten is kényelmesen megfértek alatta, a két test melege szétáradt, a lány fázós remegése is megszűnt. Felmelegedett, egyre közelebb és egyre szorosabban bújott hozzá, és inkább ígéretesen, mint hálával nézett a szemébe. Addig, addig, hogy levetközte gátlásait, és kedvet kapott a játékra – vonakodott az öreg, de csak belement.

Később így emlékezett vissza a történetekre: „nem akartam, de nem tudtam kitérni. Addig játszadozott velem, hogy a végén úgy megb...tam, hogy csak na! Nem tettem benne kárt... ment simán. Nagyon kitaposott úton jártam”.

POZDORJÁK ÉS FORGÁCSOK

A micskeiek és a tótiak ismerik és ugratják is egymást, de nem harszanak meg érte, ha micskei rákérdez a tótira: – Na, hogy vannak a sóskások barátom? – Köszönöm jól, aki meghalt és eltemették, nem panaszkodik! – Hát a cseresnyések (vagy vastagkötősök, esetleg palacsintások)? – kérdez vissza a tóti.

Megölelik egymást és minden rendben van, lehet beszélgetni, lehet kezdeményezni, hogy: – Megihatnánk egy pohár bort is, ha nincs ellene kifogá-

sod! Persze, hogy nincs – mondja a másik, majd beszélgetnek ismerősökről, mindenről, ahogyan lenni szokott, mikor az egyik megkérdezi: – Hallottad komám, mi hír járja? – Mondd barátom!

– Úgy mondják, hogy azt az embert, akit Micskén nem vernek meg és lányt, akit Tótiban nem ba...nak meg, az kimehet a világból, azt nem éri semmi bántódás! – Igaz ez, hallottad? – Igaz bizony, hallottam.

Ott áll egy kicsi ember, nyakig sáros csizmában, előtte szutykos vastagkötő (vászonkötő vagy surc), fején szakadt kalap. Ostorral csapkodja két öklömnnyi bivalyborjú fejét, orrát, hogy ki ne bújjanak a járómból, miközben szörnyen káromkodik.

– Jó napot, bácsi! Hová való?

– Jó napot! Hát nem látod? Micskére!

A B. család régi nemesi familia, micskei és terjei előnevekkel. B. Félix óta megkopott a név varázsa, viselői is megkoptak, megfogyatkoztak. Elúsztak a földek, az ősök dicsőségét mára már nem tudják megközelíteni sem. Ők is azok lettek, vastagkötősök vagy bivalyosok, mint a többi micskei.

Ernő bácsi is korábban bivalyokkal próbálkozott, azokkal próbálta kenyerét megkeresni. Szántott, vetett, fuvarozott. Tavasszal az amúgy is töretlen, fiatal bivalyok nem akartak menni a barázdában, vagy túl későn kezdték betanítani az amúgy szilaj állatokat. Azok, amelyeket fiatalon igára fognak, jól mennek, de az idősebbeket nem lehet rendesen munkára nevelni. A „barázdolás”, az első barázda meghúzása kínszenvedés volt. Sehogyan sem boldogult, fia és lánya is hiába próbálta vezetni a két tinót. Nem mentek egyenesen, rángatták az ekét, majd megálltak, nekiiramodtak vagy keresztbefordultak. Amit szántottak, minden volt, csak barázda nem, főleg nem egyenes barázda, ami majd vezetné a barmokat. Az öreg már kezdte a kalapját taposni tehetetlen dühében, amikor egyik szomszédjuk (aki éppen végzett a szántással és az ekét akarta lecsatolni) látva hiábavaló erőfeszítésüket, odament. Odament, végignézett a dűlön és jó lovaival megbarázdálta a földet. A barázdálás után a szántás is ment már. Jólesett az öregnek a nem várt segítség. Köszönte is, és kérdezte, hogy mivel tartozik.

– Á, semmivel. – De mégis? – erősködött az öreg. – Semmivel nem tartozik, váljék egészségére! Azóta mondják nálunk a félreértések elkerülése érdekében, hogy: „Egészségére, mint B.-nak a barázdolás!”

Fekhetnék, mint a tóti menyasszony. Pejoratív értelemben használják, ha a tótiakat próbálják ugratni. Eredete sokkal hétköznapiabb, mint gondolnánk. Régebben a lakodalmakat nem szombaton, hanem hét közepén, csütörtökön tartották. Amikor nem nagy munkaidőben volt az esküvő,

volt nagy dínom-dánom, lakodalom is, de nyáron, főképpen aratáskor, a mulatságnak nem volt helye. Ezért is mondják, hogy a téli kiskutya, meg a nyári menyasszony nem jó. Sok Ibolya, Ilona és Lajos is panaszkodik, hogy az ő névnapjuk éjszakára esik, mert máskor nincs idő a „névestézésre”, a hosszú nappal és a rövid éjszaka miatt.

Egész nap arattak, estére végeztek is a munkával. A vőlegény, P. J. volt a kaszás, a menyasszonya, J. volt a marékszedő. Miután feltették a papkévét az utolsó búzakeresztre is összegereblyézték a tarlóról az elhullott kalászokat és kévébe kötve azt is a kereszt mellé tették, majd hazaindultak. Otthon már várta őket a család, a szülők, a keresztszülők és a testvérek. A pörkölt még rotyogott a tűzhelyen, de a tyúkok már elfelejtették az újabb vesztéseget, a csirkék sem csipogtak apjuk után. Gyorsan megmosakodtak, ünneplő ruhát öltöttek magukra és elvonultak a községházára. Gyorsan megeskették őket, a jegyző, a bíró sok boldogságot kívánt nekik. Majd a templomhoz mentek, ahol a pap már várta őket és ő is összeadta őket, ahogyan a reformátusoknál szokták. Szépen, csendben hazatértek, de kint már alkonyodott. Ellátták az állatokat, megfajták a tehenet, bizony mire asztalhoz ülhettek és együtt voltak valamennyien, már jócskán besötétedett. Csendben ettek, hiszen a magyar ember amikor eszik, nem beszél. A leves után ittak egy pohár bort is, „mert aki leves után bort iszik, az hotta után nem köhög”. A leves után jött még főtt hús, töltött káposzta és az ételek koronája, a pörkölt. Eszegettek és iszogattak, mert mindenki a munkából állt ki, és éhes meg szomjas is volt. Senki nem kínálta magát, mert nálunk úgy tartja a szólás, hogy a terített asztal mellett csak a papot és a hülyét kell kínálni, mert a többinek megvan a magához való esze. Ettek, ittak, a fiatalokat éltették, jó tanácsokkal látták el őket, talán még élcelődtek is egy kicsit, célozgattak arra, amire ilyenkor szoktak. Akkor még nem volt divatban csengőt kötni a nászágy alá, sem a kanalakkal nem csörömpöltek a tányérokra, hogy csókolják meg egymást a fiatalok. Azért volt szeretet is, gyermekáldás is; ma is él öt gyermekük, pedig nem egy már túl van a nyolcvanon is.

Előkerült egy citera is, kicsit énekeltek, táncoltak, közben telt az idő. Senki nem akart ünneprontó lenni, vagy nehezebbre esett volna felállni. A kimerítő egész napi, heti, hónapos munka után még a csontjaik is fájtak. Mindnyájan fáradtak, elcsigázottak voltak. Nem panaszkodott senki, csak a menyasszony száján csúszott ki, hogy: „Olyan fekhethnék vagyok...”

Urak a faluban. Úgy tartották, hogy a nemesember az úr, a többi az paraszt, bármennyi földje is van. Urasták is B.-t. Úr volt még az iparos, ha

legalább a segítségig vitte, akkor ő volt a „segéd úr”. Volt úr a faluban még rajtuk kívül is, ott volt a tiszteletes úr, a tanító úr, a jegyző úr, az őrmester úr, de kijárt a bírónak is, míg tisztségben volt. Ez a megszólítás kijárt nekik, meg is adta mindenki tisztelettudóan.

A mi falunkban csak három úr volt: B. Ernő, B. Ferenc és Sz. Sándor úr.

B. Ernőről mesélik (de inkább az apja életkorával pászol), hogy amikor még kántusos, azaz hosszúinges gyermek volt, ami abban az időben hároméves korig a gyermek egyedüli ruhadarabja volt, nagyapja, B. Félix megragadta a hónaljánál fogva és többször a magasba lendítette, miközben egy-egy felkiáltással éltette:

– Ember legyen belőled!

– Nagy úr legyen belőled!

– Király legyen belőled! Újból a magasba lendítette, de ekkor baleset történt. A gyermek összefosta magát és ami a kántusból kifolyt, illatfelhőt ontva, beszenyyezte az öregapja ruháját, de az arcát is, mire az öreg:

– A fene is egyen belőled! – kifakadással a földhöz csapta.

Sz. úr szabó volt. Eredeti nevén Sz. Sándor, de ez túlságosan hosszú volt a falunak, hát lerövidítette, így lett belőle Szent Sanyi, a Kecse. Nevét fiai is örökölték, így lett Kisszent és Nagyszent vagy Kiskecske és Nagykecske.

A harmadik urat B. Ferencnek hívták, asztalos volt. Margittáról került hozzánk, a Kövérek csapatának erőssége volt. Jól beilleszkedett, mindenki-vel barátságos volt, jól dolgozott. Nagyon béketűrő ember volt. Volt egy kis beszédhibája, de ez nem lett volna baj, hiszen más is habogott, vagy dadogott. Ő habogott.

Velük lakott az anyósa is. Az egyik alkalommal valami munkáért a megrendelő (nem lévén pénze) két tehénnel egyenlítette ki a számlát. Ez kellett csak az anyósnak, „nem szokta a cigány a szántást” alapon nekiron- tott a vejének: „mit fogsz adni a teheneknek, te szerencsétlen?” Feri úrnak sem kellett a szomszédba mennie a válaszáért. Nem is késlekedett vele, bár közben a teheneken tisztességes haszonnal túladott, csak még nem hajtot- ták el őket. Jól ismert szavajárásával kezdte: „Kicském, Kicském! Kicském! Mit, mit, mit? Mit adok nekik? Kicském! Kicském! Kicském! Ha más nem lesz, ezt a hat méter és húszcentis fa...at rakom bele!”

Más alkalommal kis L. Feri: „Kicském! Kicském! Kicském!” – fújta kint az utcán, nagyon jól utánozta, de beszélni is akart vele. Vette a lapot, és alighogy meghallotta, küldte az anyósát, hogy nézze meg, hogy csak- ugyan ő van-e az utcán? Persze az anyós szokásához híven lehülyézte, mire

nagy elégtétellel nyugtázta, hogy milyen jó, hogy nem az utcára ordított hülyét, mert már azt kezdte hinni, hogy ő van az utcán.

Vitéz S. Károly nem örökölte a vitézséget, maga érdemelte ki harctéri tetteiért. Későn nősült, a feleség mellett egy katonás anyóssal is megáldotta az isten. Semmi nem volt jó a vén seprőnyargalónak, bármit is tett vagy bármivel is próbálkozott. Nem tudott a kedvére kapálni, kaszálni, szekeret rakni, hajtani. Semmi, de semmi nem tetszett, bárhogyan próbálkozott is. Panaszkodott is gyakran, igaz, sanda mosollyal a szája szögletén mondta:

- Kimegyek az istállóba, hogy megetessem a bocikat, máris ott terem.
- Hagyja, Károly, ezt én jobban tudom.
- Veszem a vakarót, hogy megpucoljam a bocikat, veszi ki a kezemből.
- Hagyja, Károly ezt én jobban tudom.
- Húzom a kútból a vizet itatáshoz, abban a percben ott terem.
- Hagyja, Károly, ezt én jobban tudom.
- Fognám be a bocikat, ott az anyós.
- Hagyja, Károly, ezt én jobban tudom.

Indulnánk a mezőre. Mondom neki, hogy üljön fel mama, majd én vezetem a bocikat.

– Nem. Üljön fel maga, majd vezetem én a bocikat, mert én ezt is jobban tudom.

– Te jószágos isten, az, amit maga akar elvégezni, semmi nem jó ennek a vén szipirtónak?

– Hát mit tud tenni?

– Hagyom, hogy végezze el ő – jött a bölcs válasz. Ezen általában jót nevettek a hallgatók, de azért megkockáztattak még egy kérdést:

– Hát csakugyan semmivel nincs megelégedve az anyósa, Károly bácsi?

– De igen, az ivásommal!

TITULÁK

*M*int mindenhol, nálunk is vannak ragadványnevek vagy csúfnevek. Ezek a nevek örökölhettek, de meg is szerezhetők. Van, aki haragszik érte, míg más figyelembe sem veszi. Aki haragszik érte, annak emlegetik a legtöbbször a csúfnevét, aki figyelembe se veszi, azt szinte biztosan el is fogják felejtetni. Vannak betűkkel jelzett nevek, míg más esetekben

valamelyik szülő keresztnévvel különböztetnek meg családokat, személyeket.

Kovács nevű elég sok van vagy volt nálunk. Bíró K. dédnagyapám volt, Zsiga K., ezen belül volt doktor K. és Perzekutor, Zs. K., őrmester K. Mihály.

Őrmester K. Mihálynak három fia volt: G. (Csésзли), Gy. és G. (Nics).

Amikor G. még Gabi volt, nagyon rosszul beszélt, igaz, nyolcvan évesen is habog, amikor testvéreit kérdezték, így sorolta fel őket: Téza (Géza), Tunna (Gyula), Tabi (Gabi) – Nics. A Nics azt jelentette, hogy nincs több. Így lett ő Nics.

Gyermekkorukban a patakparton játszottak olvadáskor, törték a fennakadt jégtáblákat. Hárman-négyen felmásztak egy fiatal fűzfára, súlyukkal lehajtották és átmásztak a túlsó partra. Tartották a fát, míg a többiek is egyenként átsorjáztak rajta. Gy. volt az utolsó, és hogy megtréfálják, amikor a patak közepéig ért, mintha összebeszéltek volna, egyszerre mindnyájan elengedték a fát. Arra nem gondoltak, hogy mi fog történni. Kiegyenesedett a fiatal fűz, visszapattant és Gy.-t a magasba hajította. Felrepült jó magasra, onnan belepottyant a megáradt, zavaros, jeges vízbe. Amint a jeges vízbe toccsant, azonnal el is süllyedt, majd fel is jött és csapkodni kezdett, hogy kiússzon. G., a „Nics” kétségbeesetten biztatgatta, hogy: „úttýál Tunna, úttýál, tyak bele ne pűjjál, met meger idetapám!” Ami azt jelentette, hogy: ússzál Gy., ússzál, csak bele ne fűljál, mert megver édesapám!

G. nagyon kedves gyermek volt, sokat viccelődtek vele, beszélgették. Sokan mondták, hogy elviszik, hogy legyen az övék. Egyszer aztán kifakadt, hogy aki gyermeket akar, az csináljon magának, mint az ő édesapja, mert őt is az apja csinálta!

G.-t Csészlinek csúfolták, haragudott is érte nagyon, különösen a verikéért, amivel őt csúfolták:

*Csészli csinált kis szekeret,
Belefogott hat egeret
A hat egér elszaladt
Csészli pedig ott maradt.*

A Nagyk. Több Nagy nevű család is volt a faluban, sőt Nagy Józsefből is volt vagy három, de gyermekeikkel együtt legalább öt. Gerzson N. Józsefet az apja után hívták így, de tar koponyája után hívták kopasz N. Jóskának is.

K. kis kotlószar N. József, C. cigány vagy kőműves N. József, a név az állítólagos indiai eredetre vezethető vissza, amit nagyon tagadtak és haragudtak is érte. Jóska bácsi kőműves volt, a faluban elég keveset dolgozott, inkább a Rézaljára járt. Azzal viccelődtek, hogy amikor befejezett egy épületet, a kéményt is felrakta, megvendégelték volna őket, de csak egyedül, a segédje nélkül ült asztalhoz. Sietve evett és amint átvette a nekijáró pénzt, már a segéd is ott volt, aki megköszönte az ételt, de nem evett, csak felhajtott egy pohár bort. Elsiettek, de nem elég gyorsan, hogy ne hallották volna a ledőlő kémény robaját. Ugyanis amíg a mester evett, ivott, a segéd a kéményt tartotta, hogy le ne dőljön, de ahogy elengedte, az abban a pillanatban le is dőlt. Mondták is a faluban, hogy C. Jóska nem kell még vendégnek sem, nemhogy munkára. Hírnevén, tekintélyén sokat rontott házsártos felesége, K. Ilonka, aki Diószegről került hozzánk. Úgy mondták, hogy Diószeg megkönnyebbült, amikor eljött onnan.

Mesélik, hogy egy új, fiatal tanítónő került a faluba, aki tojáást akart vásárolni. Cigányékhoz irányították. Félt bemenni a kutytól, aztán meg faluhelyen be is szoktak kiabálni. Kiabált is szegény, hogy: „Cigány néni! Cigány néni!” Ilonka néni hallotta, de jó darabig csak fortogott magában, nem reagált a hívásra. Egyszer aztán megsokallta a „becézgetést” és nagy óbégatással magyarázta becsületes nevét, hogy szegény lányban megállt az ütő. Amikor meglátta, hogy ártatlan idegennel van dolga, „lemezt váltott” és azt kezdte átkozni, aki küldte.

Az öreg Jóskának volt egy Mihály nevű bátyja, aki a román világ alatt Bukarestbe került. Egyszer, amikor hazajött látogatóba, azzal próbálta elkápráztatni egykori barátait, hogy milyen ismert személyiség ő.

– Gyertek el, látogassatok meg, csak annyit mondjatok, hogy N. Miskát keresitek, azonnal hozzám vezetnek, mindenki ismer. Ha valami bajotok van, csak írjatok, minden miniszter a barátom.

– Add meg a címed, Miska – kérte valaki.

– Nem kell semmi cím, csupán annyit írjatok a borítékra, hogy N. Miska, Bukarest és meg fogom kapni.

Fazekasok is sokan vannak a faluban. Nagyapám családja egyszerűen „felszegi Fazekas”, de a fiatal Fazekas József, „brigádos Jóska” volt, míg Istvánt „zsido Pistának” ismerik.

Van T. Fazekas, „úr” Fazekas, „szobafestő”, vagy „szombatista” Fazekas. A másik Fazekas Józsefet „sofőr” vagy „szódavizes” Jóskának hívták, öccsét, Jánost „sűrű” Jankónak ismerték.

F. Mártont Zöld Marcinak hívták (nálunk „Zöd”). Őt azzal ugratták, hogy megabárolta az anyósát. Annyira haragudott érte, hogy egy alkalommal, ha nem tudják lefogni, belevágta volna a vasvillát egy jó barátjába. Úgy mesélik a történetet, hogy a szilágyzoványi fürdőben volt fürdőmester, ahol a tulajdonos lányát vette feleségül. Mielőtt a kommunista hatalom végérvényesen megszüntette volna a fürdőt, szívbeteg anyósa fürdés közben rosszul lett és meghalt a forróvízes kádban. Ő találta meg, és valaki viccesen megjegyezte, hogy megabárolta. Ennek híre ment, nem zaklatták érte, de őt nagyon bántotta, ha valaki ezt merte mondani.

A Kiss név is nagyon gyakori. Csengő K.-k – örökölték és továbbadták a nevet.

Sándort „kani” K. Sándornak, Károlyt a „Sárgaszörű kölyöknek” csúfolták.

Az öreg csengő K. Lajos, amikor az Árpád fiát próbálta nősíteni, így dicserőse a búzáját, hogy: „jó búza, juhrágya! Árpád hordta Stern tagból”.

Árpád az ökröket itatta a Mező kútnál. A hőségben csak nyelveltek az ökrök, de inni nem akartak, amikor aztán Árpád rájuk förmedt: „iszjatok hát! – mir nem isztatok otthon?”

Rozi K. Sándort az anyja nevével különböztették meg, fiát, Miskát Kismacsának becézgetik.

Ács K. Lajos a mestersége után kapta a nevét, ezt örökölte Imre fia is, míg Sándor fia bádogos K. Sanyi néven vált ismertté.

Ács Kiss Lajosról, aki nagyon mókás ember volt, mesélik, hogy fent dolgozott az egyik ház tetején, amikor egy vándorkereskedő árúját kínálhatta az utcán. A gazdaasszony az épülő ház ablakában páváskodott. Lajos bácsi háttal az utcának dolgozott, de azért figyelt a lenti és kinti dolgokra is. Elváltoztatott hangon leszólt az árusnak. – Jöjjön be! Az árus bement az udvarra és kereste a gazdaasszonyt, aki behívta. – Én nem hívtam – bizonygatta P. néni. – De bizony maga hívott! – erőszakoskodott a vigéc. Elkezdett P. néni kárpálni, hogy ő nem hívta, de hogy is mondhat ilyet egy jöttment csavargó. Annak sem kellett több, visszafelelgetett, míg egy jó veszekedés kerekedett ki közöttük, aminek a gazda vetett véget, hogy biztosan megint ez a Lajos hülyéskedett. Több se kellett P. néninek, nekiállt a mesternek, kezdte csepeľlni, szapulni, az viszont nem felelt vissza, szótlanul tűrte a szidalmazást, de már készen állt a megtorlásra, ami nem is váratott nagyon sokáig.

Hátrább ott állt az udvar végében az új, még csak gyantaszagú WC. Igazi mestermunka, még nem is volt használatban. P. néni bement (biztosan nemcsak a kíváncsiságtól hajtva) az új létesítménybe. A mester látva

igyekezetét, gyorsan leugrott a tetőről és beszögezte a budi ajtaját. Az öregasszony bentrekedett és a megkönnyebbülésből fogság lett. Előbb kárpálódott, szitkozódott, rúgta az ajtót, de nem szabadulhatott. Ahogyan az augusztusi nap egyre jobban melegített, könyörgésre fogta a dolgot. Talán a paprikás csirke vacsora ígéretével sikerült meglágyítani a mester szívét.

Fia, bádogos K. Sándor a bádogos mesterséget üzte magas fokon. Minden bádogos munkához értett: edényeket készített, sajtológéppel házszám-táblákat nyomott, tetőket bádogozott, téglautánzatú macskajárót készített bádogból a tűzfalakra, cifra díszeket készített, ami a románság körében igen kelendő áru volt. Az igazi mestermunka a templomtető, de főképpen a tornyok bádogborítása volt. Ebben volt pénz is, de itt megmutathatta azt is a mester, hogy mit tud!

Egyszer egy római katolikus templom bádogozását végezték be, amikor a hívek pazar vacsorával próbáltak nyomatékot adni elégedettségüknek. Ott volt a plébános is, elmondta az asztali áldást, köszönetet mondott a Teremtőnek, hogy lehetővé tette a sikeres munkálatot. Addig hálálkodott, hogy a többiek már kezdtek türelmetlenkedni, de egyszer csak bevégezte. Etek is, ittak is, emelkedni kezdett a hangulat. Ahogy elhangzott egy hangosabb „ne adj isten” vagy kétértelmű szó, a plébános rögtön végetérni nem akaró áhítatba kezdett, mire mindenki felállt, abbahagyva az evést-ivást. A dolog egy idő után már kezdett kínessá válni, egyre jobban kezdtek unni a plébános buzgóságát, de az ahelyett, hogy szűnt volna, egyre gyakoribbá és hosszabbá vált. Úgy nézett ki, hogy velük marad akár reggelig is. Jelenléte egyre kínosabbá kezdett válni, különösen a mester számára, mert szemet vetett a pap fiatal és begyes házvezetőnjére, aki szemmel láthatóan szintén érdeklődést mutatott iránta. Túrte jó sokáig, míg egyszer aztán, ahogy a pap befejezte az újabb imát, poharat ragadott, kirúgta maga alól a széket és elkezdett csujjogatni, hogy: „Nincs mennyország, se pokol, mert a pap is kupakol!”

Az atya nagyon zokon vette a kiszólást, úgy felhúzta az orrát, úgy megsértődött, hogy azonnal magára hagyta a – szerinte díszes – társaságot. Ezt akarták!

Rétiben is van Kiss család:

A Rétiben lakó K. Sándor vincellér volt. Amikor az állami gazdaság bitorolta a zsidó szőlőt, újra ott dolgozott, de akkor már vele dolgozott ifjú házias fia, Lajos is. Nagy vadász volt az öreg Sándor, de fegyvertartási jogosítvány nélküli, tehát orvvadász; hurkoló tudománya tette híressé. Fácánt,

nyulat, őzet és vaddisznót is fogott hurokkal. Lajos fia, akit Lajcsiként ismeretek, szintén ügyes ember volt, de borzasztó gyors beszédű, hebegő.

Együtt dolgoztak apa és a fia. Amikor elérkezett az ebédidő, letelepedtek a gesztenyék árnyékába. Előszedték elemőzsiájukat, kibontották és mindenki a sajátjából kezdett falatozni. A fiú kenyeret, szalonnát evett hagymával, az öreg csak kenyeret és hagymát falatozott. Csendesen ettek, eszegettek, mikor egyszer az öreg megszólalt.

– Elhiszed fiam, hogy nekem jobban esik a kenyér a hagymával, mint neked a kenyér, szalonna, hagyma?

– Elhiszem idesapám, elhiszem – vágta rá Lajcsi.

– Na, ha te ezt elhiszed, akkor te egy nagy marha vagy – állapította meg az öreg.

Az Ecsediek. A népes család egy töről származik. Dani L. az apja után „fingos” L., az apja után az öreg K. volt a „csuku”.

Dani Lajcsit még hívták pálinkásnak is, mert egy időben ő vezette a helyi pálinkafőzdet. Nagyon „hebrin”, hadarva beszélt, egy dolgot többször is elismételt. Vonaton utaztak, beszélgettek, de az útitársak nem nagyon értették a Lajcsi beszédjét, kérték, hogy ismétlje meg a mondanivalóját. Megismételte és hozzátette, hogy: „Elmondom én, elmondom én, ha kell hússzor is. Tudják, velünk szemben volt a zsidó templom; szombaton a zsidók mindig imádkoztak, így hadartak, mint én most. Meglestük őket, akkor szoktam rá erre a gyors beszédre. Azóta, azóta beszélek így!”

Egy alkalommal fia, a kis Lajcsika, aki akkor olyan tízéves forma lehetett, felmászott egy magasfeszültségű villanyoszlopra. Mikor észrevette kisfia bravúráját, hívogatni kezdte, nehogy megijessze: „Gyere le, Lajcsika! Gyere le, Lajcsika! Vigyázz nagyon, le ne essél, Lajcsika! Ügyes fiú vagyol te, Lajcsika, ha felmáasztál, le is tudsz te jönni, Lajcsika! Gyere le ügyesen, ha nem pottyansz le, kapsz tőlem valamit.” A kisfiú leért, nem esett le, és mivel az ígéret szép szó, kapott is valamit: kapott a szíjostorral a fenekére, de olyat, hogy csak úgy táncolt kinyájában. Nehogy elfelejtse, még mondogatta is neki, hogy: „Lajcsika, te buta vagyol, nagyon buta vagyol.”

Szomszédja, az unokatestvére E. Pál volt. Ő bányászként dolgozott, jól keresett. Gyakran mondogatta, hogy van pénz elég, a pénz a legkevesebb. Épített is szép házat. Amikor a fia Magyarországra disszidált, így siránkozott: „Itt hagyta a nagy Romániát a kis Magyarorszáért! Azt hiszi, hogy aki itt nem tud megélni, ott majd fog boldogulni!” Volt is benne valami keserű igazság...

Amikor az ötvenes években megszabták, hogy ki mit vessen és mennyit termeljen, társultak Kaufmannel, a zsidóval, a zöldségfélék, főképpen az uborka átvételére. Velük volt még F. Lajos is. Átvették, lemérték és tárolták az uborkát. Ládákba rakatták, majd lehordatták a Mózsi pincéjébe, akinek az udvarán volt az átvevő központ. Amikor jármű jött az áruért, felpakoltatták és kiállították a menetlevelet. Ha pénzt kaptak, néha fizettek is valami keveset. A falu népe már megszokta, hogy a termést elvisszik beszolgáltatásba, a pénzt meg adóba. Nem reklamáltak, nem is nagyon kevesellették a pénzt, amit a zöldségeikért kaptak.

A pince lassan megtelt, az eleje annyira tele lett, hogy az aljára már be sem lehetett menni. Az elejéből még elhordtak valamennyit, de egy idő után a pince mélyéből a rohadó zöldség fertelmes bűze érződött. Jött a lelátár, az elszámolás. A zsidó tisztára mosta magát, kibújt a felelősségre vonás alól, de bizony ők mindhárman, ha nem is hosszú időre, de börtönbe kerültek.

E. Károlyt, az öreget Csukunak csúfolták, mert termetre megegyezett a másik Csukuval. Akkurátusan hajtotta két megmaradt tehenét, a gyermek-sereg már majdnem jobban tudta, mint az öreg, hogy: „Csára Daru, ide Virág!”

A másik fiatalember Bogyoszlóba járt udvarolni. Elégge életlen baltával faragott legény volt, de azért egy vasárnap ott tartották ebédre. Előző nap jól bepaszulyozott, s a gázok ebéd közben is feszegették a körkörös izmait. Nem zavartatta magát: „No, ha összegyúltél, gyere ki!” felkiáltással egy akkortart durrantott, mint egy mozsárágyu, még a macska is riadtan menekült kifelé. A háziak megbotránkozva álltak fel, nem szóltak egy szót sem, de azért legényünk megértette, hogy számára itt nem terem babér.

E. Lajost, az öreget hívták fingosnak, jó gyomra és hibátlan bélműködése okán. Ezt ő nem is próbálta takargatni, nagyokat durrantott jártábankeltében. Ahogy mindenkit beléptettek erőszakkal a kollektív gazdaságba, úgy az öreg Lajkót is, aki akkor már túl volt a hatvanon. A munkát már nem bírta, kerülő volt egy darabig, végül elment feleségestől Csételekre, az aggmenházba. Lehúztak talán húsz évet is ott, de mivel fizetni kellett volna és nem volt miből, hazajöttek újból. Egész nap a háza előtti padon ült és beszélgetett a szemben lévő kerítést támasztó másik öreggel, T. Sándorral. Köszöntgették az öregeket és egyesek előrehaladott korára célozva, megjegyezték, hogy: „Jól néz ki, Lajos bácsi!” „Hát még, ha jól élnék!” – jött a kesernyés válasz. Kilencvenkilenc évet ért meg.

Fia, a kölyök Lajkó vagy kis fingos Lajkó peches ember volt. Nagyon nehezen tudott járni, állítólag a talpán levő tyúkszemek miatt. Ennek ellenére sokszor behajtotta a libákat a legelőről, ha tilosba tévedtek, szidták is érte eleget.

Egy alkalommal a Lajkó Béla fiától, akit Medvének vagy Ballagónak hívtak, azt kérdezte P. Karcsi: „Mondd Béla, ki az öregebb, apád vagy nagyapád?” „Megtudná a te apád is, ha az egyik talpán kilenc, a másikon meg tizenhárom tyúkszem lenne!” – válaszolta Béla.

Szemrevaló, begyes kislány volt J., akit kérdezgettek az idősebb asszonyok, hogy van-e már udvarlója, vagy legalább szemet vetett-e valamelyik legényre? Hányavetin azt felelte, hogy nem érdekli egyik sem, sőt a további érdeklődésre azt válaszolta, hogy: „Szarok a fiúkra, szarok nekik zsírban fánkot, hogy egyenek!” Híre ment hányavetiségének és a megbántott legények összedugták a fejüket. Állítólag nagyapám volt a fő poéta és a lány hamarosan kapott egy levelet egy versikével, amit aztán nem tett az ablakába, hamarosan rajta röhögött az egész falu. Úton-útfélen felhangzott, ha megjelent valahol, vagy valamelyik rokona-ismerőse, hogy:

*Szarjál ülve, szarjál állva!
Szarjál minden félórába!
Szarj mekegve, mint a kecske!*

*Ha neked ez nem elég,
Szarjál ekét, boronát,
Hat ökröt, taligát!*

*Szarjál tücsköt, bogarat,
Tüzes istennyilát,
Emeletes házát!*

*Annyit szarjál egy órában,
Ahány szem van
Egy véka mákban!*

*Ha neked még ez sem elég,
Szarj le Pesten minden kofát,
Szard össze az akasztófát!*

*Ha neked még ez sem elég,
Szarjál ülve, szarjál állva!
Szarjál minden félórába!*

A lánynak nem is akadt udvarlója, senki nem mert udvarolni neki a ver-sike miatt. Végül a Szilágyságba, talán Pírba ment feleségül és ha véletle-nül a faluba jött, bezárkózott; a családon kívül mindenkiel megszakította a kapcsolatot.

Sólyom család is több volt a faluban. Volt közöttük Vitéz S. Károly, Csuku S. Károly, hívó S. József, Cs. S. József, Kovács S. Pál, Jóljárt S. Pál. A szomszédunk, S. József egy népszínműben játszott a Csiribusz szerepét, a nevet örökölte is, anyja nagy fájdalmára. Ő is, de anyja különösen hara-gudott érte. Kovács volt a mestersége, de inkább gazdálkodott, mesterségé-ben a közös gazdaságban dolgozott. Alacsony termetű volt, szintén anyja nagy fájdalmára, ezért gyakran mondta Linuska néni (Georgiádész Karolina), hogy: „Ugye, derék ember a Jóska, amiért nem olyan nagy?!”

Sólyom Eleknek nem volt külön neve, sem az öregnek, sem a fiának.

S. Károlyt hívták Csukunak, elesett ember volt. Nem volt finnyás, ő ásta ki az orosz katonákat a templom-dombról, amikor Margittára vitték őket, a Hősök Temetőjébe.

Az orosz bevonulás után nagyon elkeseredett volt, haragudott a lánya-ira is, az orosz katonákra is. Egy alkalommal elkeseredetten tört ki belőle az indulat: „P., M., E., J.! Bűdös k....k! Mars ki a házamból! Mocskos muszkák megb...k a lányaimat, megitták a boromat, engem meg jól el is vertek! Hol itt az igazság?”

A Tóth család máig a legnépesebb család. Sokan voltak, általában mindnyájan rokonok. Volt Károly, Albert, Mihály, Pál, Zsigmond, Vince, Bálint, György, Dániel, Imre, András, ezek azok, akik ma már nem élnek.

T. Zs. nevelt fiát Zs. Bandinak, vagy Útkaparó B.-nak, míg névrokonát örökké sopánkodó felesége jóvoltából Szegény B.-ként tartották számon.

P. Tóth Imre, azaz Paszuly, amely nevet örökölt a sajnos korán elhalá-lozott három fiú, Imre, Sándor és Gyula, de még a lányok is, akik elkerültek a faluból és így megszabadultak ettől a nevüktől. Nevüket onnan eredezte-tik, hogy Imre bácsi, aki biztosan nem szerette a paszulyt, nagyon kifakadt: – Paszuly, paszuly! Mindig paszuly! Hát tökkáposzta sose nincsen?

A legkisebb gyermekük Gyula volt. Egy alkalommal unokabátyjával, B.-tal tengerit ekekapáztak, két szép sárga csikóval. B. fogta az ekeka-paszvát, Gy. pedig a lovat vezette. Nem is volt semmi baj, míg az idő fel

nem melegegett. Jártak a legyek, ették meg az embert, állatot. Gy. egy leveles ággal, a ló farkával, lábával, feje rázásával, prűszköléssel igyekezett elhessegetni ádáz támadóit, de ahogyan egyre melegegett az idő, egyre kevesebb sikerrel. Ez onnan is látszott, hogy B. egyre gyakrabban és idegesebben szólt rá a lóra, de úgy, hogy Gy. értsen belőle, mert többet ment a soron, mint közte. Jó darabig tűrte, de mikor a ló már a harmadik soron taposta a tengerit, előre csapott az ostorral. Úgy sikerült, hogy eltalálta Gy. mindkét csupasz lábszárát. Egyből vastag hurkák lettek az ostorcsapás helyén, amelyek cudarul kezdtek égni, fájni. Egyből elengedte Gy. a kantárt, otthagytott csapótpapot, azaz B.-ot lovastól, kapástól. Elrohant, úgy futott a tábla végéig, hogy vissza sem nézett. Árnyékba húzódott és szípgova simogatta, tapogatta sajgóan fájó, égő lábszárát. Hívogatta, csalogatta vissza B. a fiút, de az nem ment, csupán annyit mondott neki, hogy: – Kutttyatót! Kutttyatót! Kutttyatót! Ezt ismételte, valahányszor megszólította B.

Egy vasárnap az öreg T. és a család ebédelt, mindenki dicsérte a különböző ízletes fogásokat, amikor felesége megjegyezte, hogy ez az ebéd csakugyan megérdemelne egy pohár bort és leküldte az öreget borért a pincébe, „nehogy azt higgye az étel, hogy a kutya ette meg”. Az öreg röviden megoldotta: „A vizen sincs göcs!”

A Búzás család szintén népes család. Volt közöttük kis B., csinos B., de a legismertebb a Rózsa B. S., egyszerűen csak Rózsa. Állítólag G. bácsi nevezte el így a fiát, még egészen kicsi korában, csintalanságáért. A Rózsa nevet örökölte az ő fia és unokája is.

T. Palit azzal viccelték, így is nevezték: „ha nem sz..ok pihenek” Pali. Palit ugyanis kapáláskor vette elő a sűrű ajtónyitogatás (hasmenés). A többiek megsokallták a sok hiányzást, de ő a reklamációra csak majdani nevével védekezett.

Volt Bosznyák T. is, nevét egy boszniai ajándék sapkának köszönhette.

JÓ IDŐ VAN

A fiatalok mesélték, hogy amikor az egyik fiatalember, L. Péter járogatott az egyik lány után, ők nagyon kíváncsiak voltak, hogy mit beszélhetnek egymással. Bement a legény a lányos házba, ott volt talán egy félórát. Nyár lévén a szülők hamarosan készülődni kezdtek a lefekvéshez, tehát az illendőség úgy kívánta, hogy elbúcsúzzon a háziaktól. Az illendőség úgy követelte, hogy ha a fiú tetszik a lánynak, akkor a lány kíséresse ki, ha nem, akkor valamelyik szülő, nehogy a kutya megharapja. A lány kísértette ki. Megálltak a kapuban és elkezdték bámulni a csillagos eget. Egy idő után a fiú megjegyezte, hogy: – Szép idő van. – Szárad a rend. – toldotta meg a lány.

– Na jóccakát! – köszönt a fiú.

– Na jóccakát! – válaszolta a lány.

Állítólag azóta mondják, ha a beszélgetés holtvágányra siklik: „Jó idő van, szárad a rend.”

SANYI BÁCSI VENDÉGEI

M. Sándor bácsi az elsők között telepedett le a falun kívül. A Királyi-útfél és a Man-tag sarkánál vettek földet, ott építették fel a tanyájukat. Építettek házat, istállót, kutat ástak, berendezkedtek a tanyai életre. Dolgoztak keményen, gyarapodtak és szaporodtak. Gyermekeik onnan jártak télen, nyáron, esőben, hóban, legalább négy kilométerről az iskolába.

Történt, hogy a Man Mózes birtokát, a Man-tagot államosították és kiosztották a földnélkülieknek. Így lett a Man-tagból Proletár-tag, vagy Proletár-föld. Miután megalakult az első kis kollektív gazdaság és tagosítottak, a mi földjeink egy részét elvették és kaptunk helyette földet a Miron-tanya mellett. Az akácosban fogtuk ki a lovakat, ott deeltünk az árnyékban, a tanyára jártunk vízért és az állatokat itatni is. Megengedték, volt víz bőven, szinte kicsordult a kútból a legforróbb nyárban is. Lóháton jártam itatni, mert a tanyán lévő három kutya (igazi magyar pásztorkutyák) nem szeret-

ték az idegeneket és őket sem akartuk kivonni a munkából. Délben gyakran „fészkeztünk” Janival, a kisebbik fiúval, a csűr zsuppfedeléből szedtük ki a csupasz, zabolás verébfiókákat, betegre etettük velük a macskákat. A verébfiókák segítségével próbált Jani megbarátkoztatni a kutyákkal. A komondor, Gyilkos hamar elfogadott, a kuvasz, Csepi sem látott bennem ellenséget, de Bogár, a kis fekete szörgubanc puli csak messziről csóváltgatta a farka csonkját. Évezredes ösztönükkel körbeugrálták a lovakat és igyekeztek felségterületükön kívülre terelni őket.

Még a földosztás kezdetén történt, hogy Sanyi bácsinak valami ügyesbajos dolga akadt Margittán. Elindult reggel korán, hogy idejében beérjen. Hamarosán leért a Töbe, itt, Rétivel szemben ért ki az országútra. Mindig erre jött, ezen az úton, mert ezt jobban szerette, mint a királyi utat. Korán volt, még harmatos volt a fű a dülőúton. Elgondolkodott; talán a sürgető adón vagy a húsbeadáson járt az esze, amikor ráköszöntek. Jó reggelt kívántak egymásnak, menet közben váltottak is pár szót, hogy ki hova siet hajnalban. Amint kiért az országútra, döbbszent rá, hogy akikkel találkozott, a szomszéd tagba, a Proletár-földre mennek tengerit kapálni és a nagy hőségben hamar megmelegszik az ivóvíz. Vízért pedig csak hozzájuk mehetnek, mert az van a legközelebb és ő a nagy sietségben elfelejtette megkötni a kutyákat. Mit tegyen? Ha visszamegy, elveszít egy órát, ha nem, a kutya még megmarhat valakit, mert az idegeneket, az új tulajdonosokat különösen nem szívlelik.

Megállt. Karjára akasztotta botját, két tenyeréből tölcserít formált a szája előtt, és a tanya felé fordult. Hosszan, elnyújtva zengett érces hangja, betöltötte az egész határt. A feleségének kiáltott: „Saárikaaa! Saárikaaa!” – tartott egy kis szünetet, majd újból felcsendült a hangja. „Saárikaaa! Saárikaaa! Köössééteek meeg aa kuutyááát, meeg nee foogjoon valamiii prooletááárt!” Várt egy kicsit és talán még erősebben, újra megismételte. Csak akkor nyugodott meg, amikor (talán csak ő) hallotta a távoli, elhaló hangot a nyári hajnal csendjében, hogy: „Jooóóó!”

Milyen igaza van Illyés Gyulának, hogy a magyar nyelv a puszták népének nyelve. Nem pattogó, katonai vezényszó nyelv, hanem a távolba üzenetet küldő ember nyelve, amely mint a harangszó, szól ahhoz, aki meg akarja hallani és meg is hallja a legtávolabbról is.

EMBERSÉG

A Miron-tanyától délre, a Vermes oldalon, a Nagy Sűrűvel szemben volt a Csongorádi vagy Szilágyi-tanya. Az öreg Csongorádi, a tanya névadója Békésből jött a nagy árvizek elől. Fogadott fia, majd örököse Szilágyi József lett, aki a tanyával együtt a Csongorádi előnevet is örökölte és viselte méltósággal haláláig. Nagyon dolgoz, becsületes emberek voltak. Három gyermekük naponta innen a tanyáról, mintegy öt kilométerről járt iskolába, vasárnaponként innen járt a család templomba. Közel volt hozzá a Béres tanya, utóbbit inkább Puskás tanya néven ismerték, utolsó tulajdonosaik, a Puskások után, mert a Béresek már generációk óta a faluban laktak; eléggé maguknak való, zárkózott emberek voltak. Gyakran a határban dolgozók, amikor ivóvizük elfogyott vagy állataikat akarták megitatni, a csaholó, csattogó fogú hatalmas komondoroktól és kuvaszoktól nem juthattak be a tanyára (senki nem sietett a segítségükre, ahogyan ez minden rendes tanyán, akárcsak a faluban is lenni szokott). Vízük pedig volt elég, a legforróbb nyárban is szinte kifolyt a kútból, hiszen egy természetes forrást ástak ki, hogy esős időben ne váljék mocsárrá a környék.

Lassan-lassan mindenki a Csongorádi tanyára kapott, oda jártak a kórsóval ivóvízért, ott itatták az állatokat. Volt víz a legnagyobb szárazságban is, a kapu minden szomjazó ember és állat számára nyitva volt. Acsarkodó fenevadak sohasem rohantak sem gyermekekre, sem asszonyra, a szívélyes házigazda még egy-egy pohár, saját termesztésű borával is megkínálta a betérőket. A gyermekeknek meg a markába pottyantott hol egy körtét, hol egy almát, vagy legalább egy játszi barackot nyomott boglyas kobakjukra.

Sokaknak feltűnt, hogy ott áll a kukoricagőré és egy hatalmas eperfa árnyékában egy lajtos kocsi, befogásra készen, járommal a szekér rúdján. Nem firtatták, arra gondoltak, hogy elővigyázatosságból van ott, az esetleges tűzvész megelőzése, vagy az oltás érdekében, ha valahol felszállna a „vörös kakas”.

Egy nyári hajnalban nagyapám és édesapám (Szalárdra vagy Nagyváradra kocsikáztak) azt hiszem Szalárdra, a malomba mentek. Hogy lerövidítsék az utat, a Mezőkútnál letértek és a rövidebb úton haladtak Királyi felé. Ahogy felértek a tetőre, a távolból csázás, ökrök nógatása ütötte meg a fülüket és hallották egy szembejövő, rakott szekér reccsenéseit. Amint közelebb értek, a félhomályban egy ökrös szekér körvonalai rajzolódtak ki,

rajta a hatalmas lajtál. A szekér mellett az öreg Csongorádi ballagott és biztatgatta ökreit. Köszöntek és amint kölcsönösen fel is ismerték egymást, megálltak. Érdeklődésükre és nem kis megdöbbenésükre megtudták, hogy a kútja nyaranta szinte teljesen kiapad és naponta egy hordó vízzel kell pótolnia, nehogy valaki, aki vízért megy hozzá vagy itatni tér be, szomjasan távozzék. A felismerés ámulata után édesapámék csodálata tiszteletté változott. Elmondta, hogy sok problémája volt a vízzel, igaz, őt inkább a víz bősége, mint hiánya hozta erre a vidékre. Itt itthon érzi magát. Nem azért teszi, hogy esetleg nagyképűnek tartsák, sem azért, hogy az irigy vagy fukar ember benyomását elkerülje. A házigazda vendégeivel szembeni kötelessége készíti erre. Sokat nem tud tenni, de a vendégszeretet erre kötelezi. Nem esik nehezére, meg aztán már meg is szokta, hiszen mióta megvette a tanyát és hozzá járnak itatni, hajnalonként a Berettyóra jár, Királyi alá vízért. Éjfélkor indul, mire a falu kiér a földekre, már van elég víz a kútban.

A múlt század ötvenes éveig a Berettyó és a Bisztra vize különösen tiszta és jó volt, ivóvíz minőségű. Nagyon sokan abból ittak, úgy tartották, hogy a paszuly abban fő meg a leghamarabb, és a folyóvízben főtt étel a legízletesebb is!

AZ IDŐ TELIK

A legtávolabbi tanya a Fejős-patak partján, a Görbec-tetőn van. Ez a Szilágyi I. tanyája. Pista bácsi tanyája az egyedüli, amelyik teljes egészében átvészelte a falurombolást. A többinek csak a helye látszik. Ott, ahol valamikor a kút volt, ma sásos, kákás kotu van. A legtöbb hely már bebokrosodott; amit nem lehet szántani, ott a kökény és a vadszeder vette át az uralmat. Az idegen el sem hinné, hogy ott valamikor meleg családi fészek volt, népes gyereksereggel.

Ma a Pista bácsi tanyáján a lánya, M. lakik, a gyermekeik már kirajzottak, akárcsak akácvirágzaskor a méheik. J. felhagyott a zug-pálinkafőzéssel, nincs kinek eladni, amióta mindenki próbálkozhat vele, ha pénze van. Ő a megélhetésért, nem a pénze fiasztatásáért főzte. Igaz, néha az előjárók szemét is bekötötte vele, ha a sajátjából kivágott egy korhadó fát és ezért valamelyik irigye feljelentette. Lovat már nem tart, amióta az utolsó hármat is ellopták. Már senki nem mérgezi meg a kutyáját, a tehenet a tejéért tartja,

disznót is csak annyit tart, amennyi a családnak kell. Baromfi az van, de az meg nem kell senkinek, a cigány sem lop ma keveset. Amit a róka megfog, az semmiség, hát legyen vele boldog, neki is el kell tartania azt a néhány éhenkórász kölykét. Méhészkedik, hiszen ráér és szereti is, jövedelmet nem hoz, de rá sem fizet.

Szorgalmas emberek, mint a tanyasiak legtöbbször, mindent elvégeznek, kevéssel beérik, nem politizálnak, de mindennel tisztában vannak. Ilyen volt az öreg Pista is, jó humorú, derűs lelkű, senki sem gondolta, hogy olyan hamar elfárad. Szépen, mondhatni simán indult minden, de jött a kollektív, nőttek a gyermekek, gyűlték a bajok, fogyott az erő. Nem panaszkodott, de a véleménye megvolt a dolgokról és azt elég sajátos módon fogalmazta meg. Valahányszor érdeklődtek hogyanléte felől, nem adott „egyenest” választ, de feleletet igen. Kesernyész humorral jegyezte meg – fogai között selypen préselve a szavakat –, hogy lassan, de eljárt az idő, pedig a mostani eszével és a húszéves f...val tudná, hogy mit és hogyan kell csinálni!

JÓZSI BÁCSI

Jzemben velünk lakott Bagosi József, Józsi bácsi. Kerékgyártó volt, mesterségét két fia vitte tovább; dolgoztak, amíg bírták és amíg szükség volt a löcsös kocsira, a szekérre. Amikor halott volt a faluban, hozójuk vitték a vastag akác- vagy tölgyfarönköt, abból Józsi bácsi kifaragta a csónak vagy inkább ladik alakú fejfát, a gonfát. A tövét megégezte, a faragott részt feketére festette, majd szépen kibetűzte. Rávéste a szomorúfűzfát és fölé az öt betűt, az A.B.F.R.A.-t (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt), amit a katolikusok élcelődve úgy fordítottak le, hogy: A Bolond Feri Részegen Alszik. Katolikus kevés volt a faluban – azok is inkább máshonnan települtek be –, de a svábok mind azok voltak. Egy alkalommal Józsi bácsi katolikusnak készített keresztet, a tanyán valamelyik öreg sváb visszaadta lelkét a Teremtőjének. A micskei plébános leírta a sírkőre vésendő szöveget, ő pedig pontosan követte az ismeretlen szöveg betűit. Minden mozdulatát követte az egyik öreg, azt hiszem, az öreg F., figyelte, hogyan rajzolódik ki a fekete alpból a fehér szöveg, majd a kereszt és az I.H.S. Megkérdezte, hogy mit jelentenek azok a betűk. Józsi bácsi tétovázás nélkül vágta rá, hogy: Istentelen Hosszú Sváb. A svábok valamennyien

jól megtermett, derék emberek voltak és a jelző, amit Józsi bácsi ragasztott rájuk, nem szült haragot, inkább sok mosolyt fakasztott. Ha nem tévedek, az INRI (Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum – Názáreti Jézus, a zsidók királya) előtt – vagy vele párhuzamosan – használták, jelentése: Iesus Hominum Salvator, vagyis Jézus, az emberek megváltója.

Más alkalommal Józsi bácsi valami hosszú darabot finomított a simítógyaluval. Vendége, az öreg Sz., a pad végénél érdeklődéssel figyelte a lehetővékony, bodor forgácsok születését. Nem zavartatta magát még akkor sem, amikor a gyalu elérte és jól oldalba vágta, csupán azt kérdezte meg, hogy nincs-e Józsi bácsinak az útjában? Engem nem zavar – mondta ő, miközben újra jó hosszan előretolta a gyalut és újból jól oldalba vágta az öreg svábot. Már legalább fél tucatszor koppant a gyalufa az öreg csontos oldalán, mikorra átlátta a helyzetet. Félreállt és közben megjegyezte: „Már látom, hogy útban vagyok.” „Nekem nincs utamban, engem nem zavar.” – felelte Józsi bácsi, miközben újra kitolta hosszan a gyalut.

ELLENTÉTEK

A svábok általában jól megtermett, magas emberek voltak, szikarak, de vállasak. A maga 2,05 m-es magasságával Sis Hanzi volt a magasságrekorder. Jókat derültünk az Illés Karcsival készült közös fotójukon. Karcsi (jó indulattal) másfél méter magas volt, de roppant jó egyensúlyérzéke volt. Megállt fejállásban egy telefonpózna tetején, sőt fogadásból a margittai téglagyár és a feketeerdői üveggyár kéményeinek a tetején is bemutatta ügyességét. A közös fotót úgy készítették, hogy a két legény kezét fog egymással egy szántás szélén. Karcsi a barázdában áll, Hanzi a felszántatlan ugaron, mintha árokból húzná ki Karcsit. Mondták is, hogy a két fiú úgy néz ki egymás mellett, mint az egy lej és a huszonöt bani.

1964 nyarán meggyőztek, hogy vállaljam el az ellenőri munkát a kombájnok mellett, az aratás legsürgősebb időszakában. Dolgoztak a kis SAMU kombájnok, szaporán gyűltek a búzászsákok a kombájn asztalán. Ahogy összegyűlt nyolc-tíz zsák az asztalon, a kombájn kiállt a gyűjtőhelyre és a zsákokat leengedték. Itt kezdődött Hanzi szerepe, zsákos volt, egyenesen a mázsára csúsztotta a zsákokat, majd mázsálás után gúlába rakta őket, ha jött a jármű, felpakolta rá. Én csak a mázsát ellenőriztem, bevezettem egy

füzetbe a mérések eredményét, kiadtam és elkönyveltem az elszállítandó gabonát. Este átadtam az éjjeliőrnek, amit nem szállítottak el, ezzel nagyjából eleget is tettem szolgálatomnak. Minden kombájnon volt egy ember, egy rakodó, aki bekötötte a zsákokat, majd lecsúsztatta az asztalról a mászára. Bizony, akkor még így arattunk, ilyenek voltak a legelső kombájnok, de ez is előrelépés volt a kaszáló és kéveköttő, traktorvontatású géphez viszonyítva. Sok port nyeltek a zsákosok, de maga a munka nem volt nehéz. Figyelték a vitorlát és ha nyúl, fácán vagy nagyritkán őz akadt bele, riasztották egy nagy kurjantással a traktorost és már ugrottak is a vad után. Egy alkalommal a Királyi útfélen arattunk, a búzát a Sűrű dűlőbe vitték át, itt volt a lerakat. Ahogy közeledett a kombájn az út felé, felzavart egy jókora süldő nyulat. A nyúl átfutott az úton, majd belerohant az aratatlanba. Hanzinak sem kellett több, utána vetette magát a visítva cikázó nyúlnak. Egy órára megállt az élet, leálltak a traktorok. Nem forgott a kombájn vitorlája, mindenki felkapaszkodott az asztalra, onnan figyelte a hajszt és megosztva drukkolt egyik Hanzinak, másik a nyúlnak. A nyúl zezugozva cikázott a búzában, a búzából átfutott a félméteres tengeribe, a Nagy Sűrűből a Kis Sűrűbe, majd fel a Domokos-kúthoz, nyomában Hanzival. Megkerülte a kutat, majd befutott egy tábla lenbe, ezután egy tábla napraforgóban folytatódott a hajsza. Már-már megfogta, látványos vetődéssel próbálta elkapni, de a hullámozó vetés mutatta, hogy a nyúl egérutat nyert. Aztán ismét egymástól alig méternyire rohantak. A nyúl kétségbeesetten, az életéért rohant, a fiút a bizonyítani akarás hajtotta. Már egy órája folyt a hajsza, amikor egy vetődés után felhangzott a nyúl kétségbeesett haláliskolya. Megéljeneztek, megtapsoltuk Hanzit, velünk együtt a vezetőség is, akik ellenőrizni jöttek, de a nagy drukokban észre sem vettük őket!

PISTA, A KECSKEBAK

M. Sándor bácsiéknak volt egy bakjuk, gyermekszemmel hatalmas és félelmetes állat volt. Mindig tartottak kecskebakot és mindet Pistának hívták. Amikor jött a csürhe, már messziről felismertük a nagy szarvú, hosszú szakállú Pistát járásáról, tekintélyt parancsoló méretéről. Ha mégis elvétettük volna, penetráns szaga azonnal figyelmeztetett volna tévedésünkre. Pistának erőszakos természete volt, nem tűrt meg maga előtt senkit, aki

elébe állt, azt egyszerűen felöklelte. Nem nyughattunk, mindegyre kihívtuk magunk ellen a sorsot, vagyis Pista, a kecskebak haragját és bizony gyakran vérző orral kértük szüleinket, vegyenek rajta elégtételt, amiért felöklelt. Kinevettek, mi pedig az utcaajtó takarásából cibáltuk meg Pista csapzott szőrét. Néha a szakállát is megpróbáltuk megrángatni, de ez legtöbbször nem sikerült.

Az öregebbek úgy mesélték, hogy Pista „mindig volt”, néha sötétebb, máskor világosabb színárnyalatban, de a szokása és a szarva, nem beszélve a bűzéről, mindig ugyanolyan volt. Ősszel, amikor a kecskék is szerelmek lesznek, különösen kevélyen viselkedett: mindenkinek és mindennek nekiment, öklelt, kapált, felhúzott felső ajakkal úgy, hogy kilátszott két hatalmas metszőfoga, amivel olyan csodálatosan tudta lenyúzni a fiatal fák kergét. Ilyenkor, ősszel nem lehetett otthon tartani. Hétszámra haza se ment, kóborolt, még a szomszéd faluba is eljárt udvarolni, ahol az este érte, ott éjszakázott. Egy ősszel meglátogatta a pincsort és olyan kellemesnek találta a fogadtatást, hogy minden estére felment. Az történt, hogy a présből csordogáló must édeskés illata odacsalogatta a kármentőhöz. Nem zavarta meg senki, hát megkóstolta és nagyon finomnak találta. Miután teleszívta magát, elhevert, de a pincében folyt a munka és a must, égett a lámpa, világos volt, amikor felkelt, újra jót ivott. A fiatalemberek kínálták borral is, azt is megitta, még a szája szélét is nyalogatta utána. Gondoltak egy merészet és beleengedtek Pista szájába egy lopó bort, feltartotta a fejét és nyelte serényen, még egy csepp sem csordult ki, megnyalta a száját és kérő tekintettel nézte a legényeket. Figyelmeztették, hogy még azt sem köszönte meg, amit addig ivott, de csak megsajnálták és megittattak vele még egy lopóval. Rogyadozó lábakkal vonult el, majd hallották, ahogyan becsörtet a bokrosba, mekegett párat és elhallgatott. Másnap megint ott volt a pincében, de közben a szomszéd pincéhez is jöttek, valami idősebb társaság volt, vagy három idegennel. Maguk után behúzták az ajtót, majd nemsokára nótaszó szűrődött ki. A legények sérelmezték a mellőzést és valami visszavágásra gondoltak. Egy kötéllel megkötötték Pistát és odacsalogatták a szomszéd pince ajtajához. Megkötötték az ajtó karikába, az ajtó és a kecske között volt egy jó méternyi távolság. Eloltották a lámpát és figyelték a szomszédokat. Nem történt semmi egészen addig, míg egyikük ki nem akart menni. Megnyitotta az ajtót, de valaki visszarántotta. Próbálgatta, de kint többen lehettek, mert amint megpróbálta megnyitni az ajtót, nagy erővel visszarántották. Előbb szépen, majd egyre idegesebben próbálta rendreutasítani a pimaszkodót, de az nem engedte ki, úgyhogy segítséget

kért. Próbálták ketten, majd hárman, de végül rájöttek, hogy öten sem bír-
nak a túlerővel. Érezték, hogy az ajtó nincs bekötve, de tudták, hogy minél
jobban erőlködnek és rángatják az ajtót, annál határozottabban rántják
vissza azt. Elkezdtek szép szóval a lelkükre beszélni, de nem hatott a ku-
nyerálás, ahogyan a fenyegetőzés sem. Addig-addig, hogy egyikük felmá-
szott a borház padlására és kilesett, de nem látott senkit. Az ajtó azonban
ugyanúgy rántódott be, mint korábban, valahányszor megnyitották. Lemá-
szott, de amint az ajtóhoz közeledett, a bak felöklelte: nagyot hengeredett,
de felismerte a támadót. Egyedül nem boldogult, mert fájt az oldala, hát se-
gítségért kért. De ketten sem boldogultak, mert a kecske úgy pörgött és úgy
döfködött a szarvával, hogy lehetetlen volt megközelíteni. Bentről annyira
megnyitották, több próbálkozás után az ajtót, hogy egy bunkóval, amivel a
szőlőt tömködték a préskosárba, sikerült kitámasztva tartani. Egyikük kar-
ja kitért a résen, kitapogatta, de eloldani nem tudta a kötelet, mert annyira
rászorult a rángatástól. Késük nem volt, hát egy abroncsdarabbal nyiszál-
ták el a kötelet. Amikor szabadok lettek, szembetalálták magukat Pistával
és bizony szükség volt a létszámfölny adta túlerőre, hogy távol tarthassák
maguktól a megvadult bakot.

Évekkel később történt, amikor a fiatal traktorosok talán már második
generációja is munkába állt. Kint dolgoztak a bozsalyi legelő szélén. Ta-
risznyáikat az élelemmel, hogy ne porozódjon, mint mindig felakasztották
egy bokor vagy fa ágára, mert így a kóbor kutyák sem érték el. A közelben
legelészett a falu kecskenyája, és amikor enni akartak, nem kis megdöbbe-
néssel tapasztalták, hogy hiába akasztották jó magasra, mégis ennivaló nél-
kül maradtak, ha nem is egészen, mert a szalonna és húsféle megmaradt.
Kutyára nem gyanakodtak, mert vegetáriánus kutyát még nem láttak, a
pásztort sem hibáztathatták, különösen az után nem, hogy az a vetés szélén
posztolt egész idő alatt. Elugrasztották az egyiket élelemért, de elhatároz-
ták, hogy legközelebb résen lesznek. Másnap is abban a dülőben szántot-
tak, figyeltek és el is fogták a tettest, a nyáj kecskebakját, rögtön aztán, hogy
egy tarisznýából kiszedte a kenyeret és zöldséget. Könnyű volt elfogni, csak
feléje kellett nyújtani egy szelet kenyeret, máris körbefogták és mivel tetten
érték, elhatározták, hogy megbüntetik. Egy dróttal átkötötték a szarvait és
elkezdtek, a drótot egy fogóval megcsavarni, összesodorni. Már tízen is
tartották, de ahogyan egyre jobban húzta egymás felé a két szarvat a drót,
egyre nehezebb volt tartani, mert borzalmas fájdalma lehetett. Koponya-
csontját valósággal beroppantotta az erős feszítés. Vergődött, borzalmas
hangokat hallatott és csupa víz volt, amikor egy kétségbeesett erőfeszítés-

sel kitepte magát, és a magasba szökkent. Csodálták akrobatikus képességét, mert ilyet még nem láttak. El sem képzeltek, hogy egy kecske négy méter magasra felugorjon merev lábakkal, valósággal pattogjon, miközben borzalmasan fájdalmas hangot hallatott. Alig szökkent néhányat, de a pásztor ahogy meglátta, meghallotta, rémülten rohant a falu felé és kétségbeesettem kiabálta, hogy megveszett a bak. A fiúk próbálták elfogni, hogy megszabadítsák a feszítő drótkötéstől, de lehetetlen volt. Megjöttek a karóval, vasvillával felfegyverkezett mentők, ők is megdöbbsen az, amit a bak tett, ilyet eddig bizony ők sem láttak. Valahogy leütrögték szegény párát, verték, ameddig mozgott és nem akarták elhinni, hogy a drót volt a hibás, de azért a fiúknak egy új bakot meg kellett fizetniük.

Sok baj volt a kóbor állatokkal, mert gyakran ellopták a mezőn szántogatók tarisznyájából az élelmet, de a gépállomáson is dézsmáltak nem egy alkalommal. Amikor sikerült elfogni a tettest, megbüntették. de okultak az általuk elkövetett baklövésekből. Különösen az volt nagyon tanulságos, amikor egyik ismerősük lovát, vagyis annak patkóját oda akarták hegeszteni egy fémlemezhez, az állatot az áram abban a pillanatban agyonütötte. Megint fizettek, most aztán nem is keveset, de még haragost is szereztek maguknak.

Elfogtak egy kutyát, amelyik tarisznyáikat „vámolta”. Befestették szépen tarkára, pirosra, kékre, sárgára, de az ezüst bronzot sem sajnálták. Megrémült szerencsétlen pára, meg csípte is az oldószert, hát hazarohant. A nyitott ablakon át beugrott a szobába, a vetett ágyban próbált elbújni, itt próbálta égő, viszkető bőrét vakarózással enyhíteni. Az eredmény megint döbbenetes volt, tudták, ki a tettes, de nem adták ki.

Más alkalommal azzal próbálkoztak, hogy egy csővel gázolajat engedjenek a kutya hátsó felébe, de ahogy bedugták a cső végét, nem folyt tovább. Dzsoni kirántotta a csövet, megszívta, de nem volt eredménye. Az elején még megtörölte a csövet, de utóbb nagy buzgalmában, ahogy kirántotta a kutya hátsó feléből, már szívta is. Mikor látta, hogy így nem megy, egy olajozó pompával szívott gázolajat és azt spriccelte be; ment is a kutya, mint a rakéta és ettől kezdve nagy ívben elkerülte a gépállomást.

Dzsoni nem volt finnyás természetű, nem irtózott semmitől, egy liter borért tücsköt, bogarat, mezei poloskát kettéharapott vagy a gilisztát is megette, mint más a makarónit, a fél végét a szájába vette, fülét megcsavarta és szívta, majd visszaengedte, hát ez a mutatványa nem aratott osztatlan sikert. Az sem, amikor dinnyeérés idején jól beittak és bizony neki meg kellett könnyebbülnie, de hogy a drága bor ne vesszen kárba, a lavórba hányta.

Ezután bicskaheggyel eszegette a dinnyét, hogy a bor tisztán maradjon. A finnyásabbak kidobták lavórostól.

APRÓSÁGOK

Pityu – Sz.-né nagyon „elégedett” lehetett a fia viselkedésével, mert amikor B.-né a Pityu fiát korholta, útban a Királyhegy felé, mert nem nagyon akart szőlőt kötni, nem akart az anyjának segíteni, nagyon kifakadt a Pityukra: „Pityu, Pityu, ez is Pityu, hogy a hótt, halálos nyavalya törné ki, ahány Pityu a földre pottyan, mindet! Mindig éhes, csak engem, meg a macskát bosszantja, nem csinál semmi jót, csak lopja a napot, meg a zöld gyümölcsöt a kertekből, hogy sül le a képemről a bőr a szomszédok előtt!”

Más alkalommal beszédbe elegyedett az egyik asszonnyal, aki arra járt.

– Mit dolgozik Juli néni ebben a nagy hőségben?

– Főzök lelkem ezeknek a sáskáknak.

– Aztán mi jót főz nekik?

– Húslevest.

– Hát az nagyon finom lesz!

– Az majd elvállik, különösen, ha sokáig itt beszélgetek, mert az az átkozott kölyök, a Pityu, az összes húst kilopja félfőtten a fazékból!

G. Pali (mindenki így ismerte) nem volt Pál, csak mindenkinek G. Pali volt, Micskéről került hozzánk. A háború alatt kint volt az orosz fronton, és amikor nagyon kilátástalan volt a helyzet, azon kesergett, hogy sohasem látja viszont faluját. „Csak még egyszer lakhatnék jól búzával érő körtével, a Királyhegyen, arról a fáról, amit én oltottam!”

Mesélték, hogy éjfélkor felment a hegyre cseresznyeérés idején, gyorsan szedett egy puttony cseresznyét szépen, száraztál és bevitte Nagyváradra, a piacra. Mire a déli pihenőnek vége lett, már ő is fent kapált a hegyen. Csak fél napot veszített, pedig gyalog ment, keresztül a dombokon, át a Hegyközön. Nem is hízott el, vénségére is olyan volt, mint egy kóró.

A Meszes. Kissé sikamlós lesz a következő történet a meszesről és az egyik fiatalasszonyról. Valamikor az ötvenes években meszesek hordták az

égetett meszet a faluba. Igaz, még ma is ők hordják, de akkor még ekhós lovasszekérrel, ma viszont már autóval. Valamikor visszhangzott az utca az óbégatásuktól, hogy: „Meszet, meszet vegyenek!” Ma végigrobognak a falun, aki rendelt, annak hazaviszik, ha valakinek sikerül megtalálni őket, az is vásárolhat tőlük. Ma szabott ára van, valamikor alkudni is lehetett, sőt szénával és gabonával is lehetett fizetni. A meszesek nagyon féltek az esőtől, különösen a nyári záportól, zivatartól, mert ha elfújta a szél a ponyvát, megázott a mész és kész volt a baj. Begyulladt a mész, oltani nem lehetett, minél jobban locsolták, annál gyorsabban ment tönkre, de odaveszett a szekér is. Siettek is behúzódni valami védett helyre, fedél alá, csűrökbe, bárhová, csak a szekeret, de főleg a meszet ne érje az eső! Már megvolt a helyük a faluban, ahova jártak, és ha beborult, vagy megdőrdült az ég, már futottak fedél alá. Az egyik középkorú meszes gyakran betért az egyik bányász udvarába. Ott biztos menedéket talált, de még egyebet is, mert amikor a menyecskét faggatták és korholták a vénasszonyok, hogy egy büdös meszes oláhval szűri össze a levelet, akit még a kuttyája sem áll, ő csak rándított egyet a vállán, és azzal vágta ki magát, hogy: „Olája, de jó volt a pulája!”

Abban az időben a meszesek még kivétel nélkül bocskorban jártak és állandóan a nyakukban lógott a nem éppen gyöngyvirág illatú birkabunda. Amikor a hajunk egy kicsit hosszabb lett és kezdte elérni a fülünket, máris zavartak a borbélyhoz, mondván: „Akkora a hajad, mint egy meszes olájnak!” Ha két ember nem egyezett, gyakran vitatkoztak vagy éppen veszekedtek a házaspárok, rögtön megvolt az ítélet: „Nem állják egymást, mint a meszes olájt a kuttyája.”

Pirkó. Volt az öreg Cs. Károlynak egy lánya, P.-nek keresztelték, a családban Pirkó volt, majd később P.-ként vált ismertté, vagy inkább hírhedtté. Hamar elkerült a faluból, de híre hamarosan megjött Margittáról. Amint megalakult a ruhagyár, kint a kaszárnáknál, a tűzoltó-alakulat szomszédságában, munkásokat toboroztak, így került oda P. is. Erről a gyárról, akárcsak a többiről, sokat lehetne beszélni: jót is, meg nagyon sok rosszat is. Szenkovits hozta a gyárat Margittára, kezdetben csak az előnyeit látták, munkahelyet teremtett, az ipari fejlődés pozitívumai jelentkeztek, de az árnyoldalai is hamarosan megmutatkoztak.

Pirkó is bekerült a „gatya-gyárba” – ez lett a gyár közismert és népszerű neve. Mit dolgozott? Úgy mesélik, takarítónőnek alkalmazták, de leginkább csak a szemetet hordta, mert mást nem lehetett rábízni, mert mindig

ivott. Nagyon felelőtlen volt, pedig három gyermeke és férje is volt (a gyermekek E. néven voltak anyakönyvezve).

Abban az időben a tűzoltók sorkatonák voltak, az egész országból sorozták őket és lehetőleg minél távolabbra vitték őket a szülőhelyüktől. Jó sok szolgálatot tettek egymásnak. Alig alkonyodott be, P. már a kerítésnél volt; egy kockás drótkerítés választotta el a gyárat a laktanyától. Felemelte a szoknyáját, farát a kerítéshez fordította, és tartotta a markát. Káromkodott, ha kevesellette, amit kapott, természetesen a pénzt. Ebben az időben kérdeztették egymástól a fiatalok:

– Hallottad, hogy P.-nak kiszúrták a szemét?

– Nem. Mikor? Mivel?

– Egy lejjel!

S. Zolival jól kijött, mert az is borzalmasan ivott. Megivott a főzdeben egy liter rézelejét, majd felment a pincébe. Ott addig itatták, míg összeesett, de még mindig kért, így hát lopóval engedték bele a bort. Nyelte a bort még akkor is, amikor az orra lyukán már csordogált kifelé. Megnyomták a nagy pocakját, akkor kezét a szájára szorította, hogy mentse, ami menthető, így csupán az orrlyukain spriccelt a bor.

A fiúk sokat hurcolták a részeg P.-t kissekéren. Pirkónak sokszor lelogott a sarka, az aszfalt elkoptatta előbb a bakancsa sarkát, majd lába is sebesre kopott. A seb elfertőződött és ez majdnem a lábába került. Halála után a fiúk maradtak itt, cselédeskednek, kegyelemkenyéren élnek.

Fiatalok voltak mindketten, a lány meg éppen az. Szabadelvű diáklány volt, haját a megbotránkozások ellenére rövidre vágva hordta. Lány barátnői nem nagyon voltak, mert a többiek szülei ellenezték, hogy lányaik barátkozzanak vele. Ferde szemmel néztek rá, amiért vakációk, iskolai szünidők alatt fiúkkal csatangolt, fürödni járt. Az is megesett, hogy vasárnap délután végiglovagolt a Fő utcán két-három fiú társaságában, miközben kortársai hatosával összefogózva, szemlesütve sétálgattak az utcán, zsebkendőt szorongatva. Mutogatták legújabb ruhájukat, a helyi varrónő remekét, ha szerencsések voltak, mire annyira megkopott, hogy dolgozni jártak benne, bele is nőttek. Irigyelték M. ruháit, számtalanszor elképzelték magukat benne és szívfájdalommal állapították meg, hogy sokkal szebbek lennének, sokkal többet mutatnának meg magukból, ha fel mernék venni az ő ruháit, esetleg lopva, de viselni már nem lenne bátorságuk. Irigykedtek M.-re, mert minden fiúval beszélgetett és nem sütötte le a szemét kétértelmű dolgok hallatán sem. Úgyesen megfelelt, ha a fiúk nem csupán

szemükkel próbálták vetkeztetni és nem sikoltozott, ha valamelyikőjük barátságosan megsimította dús kefehaját. A lányok féltették tőle udvarlójukat, mert tudták, hogy miután nekik haza kell menniük, a fiúk még kerülnek egyet M.-ék háza felé és még sokáig időznek az utcára hajló eperfa alatt. M.-nak nem kell bemennie, neki nincs udvarlója, nem féltik a falu szájától. Sokszor éjfélig is elbeszélgetnek, míg valamelyik fiúnak eszébe nem jut, hogy mindjárt etetni kell és még aludni is jó lenne egy kicsit, mert hosszú lesz holnap egész nap álmosan, fáradtan szántani.

A fiú idősebb, már tizenhetet betöltött, a felnőttek is becsülik szorgalmáért, segítőkészségéért. Amikor nótázásra kerül a sor, bár nem nagyon szereti az italt, mégis legtöbbször ő kezdi a nótát. Nem udvarol senkinek vagy talán egyformán mindenkinek, minden lányhoz kedves. Ha az asszonyok tréfálkozva megjegyzik, hogy nincs szeretője, úgy megszorongatja öregedő csontjaikat, hogy újra tizennyolc évesnek érzik magukat.

A fiú és a lány közel laknak egymáshoz. Ha a fiúnak van ideje vagy ha esik az eső, gyakran átszalad a lányhoz, sokat mókáznak együtt. A szülők sem kergetnek álmokat: a lány tanul, talán tanítónő lesz vagy postáskisasszony, az ő férje szintén tanító, talán jegyző vagy pap lesz, a fiúnak pedig egy dolgos parasztlányra van szüksége, aki egész nap a ház körül tesz-vesz majd, hogy megélhessenek. A fiatalok sokat bolondoznak együtt, néha meg is szorongatja Gy. a lányt, aki zihálva menekülne, de lábaiból kimegy az erő. Érti, hogy egyszer nem fog menekülni, legyen, aminek lennie kell. Most itt az alkalom, kellemes nyári este van, itt állnak kint az udvaron az eperfa alatt, a bujkáló hold árnyékot vet rájuk. Csend van, mélységes csend ölel át mindent, még egy kutya sem vakkant. Szorosan a fiúhoz simul, fejét felemeli, szájuk már szinte összeér, amikor kintről közeledő lépések zaja hallszik. Talán hárman jönnek. A fiúk jönnek az udvarlásból, még nem akarnak hazamenni, megállnak, bevárnak még két másikat. Csendesen beszélgetnek, amikor egy újabb legény közeledik.

A kerítésen belül egy pillanatra megdermednek, nincs kedvükre a társaság, de ha már itt vannak, nem szökhetnek meg. Vagy talán mégis? M. kitalálja a fiú gondolatát, felnyújtózik és megfogja a fa vastag alsó ágát. Kis segítséggel már fent is van, azután Gy. lendíti fel magát. Néhány pillanat és már a lombok takarásában vannak, lehetetlen meglátni őket. A fához, de inkább egymáshoz simulva várnak. Várják a fiúkat a fa alá, oda, ahol együtt szoktak éjszakáig beszélgetni, mókázni. Hatan vannak, lassan jönnek, megállnak, mert megint jön valaki. Füttyörészve jön, már tudják, hogy J. az, a beteges boltos feleségétől jön, mert a boltos megint a kórházban van.

J. katonaviselt ember, menyasszonya, míg katona volt, férjhez ment a boltoshoz, de hát az beteg, így a volt szeretőjét vigasztalja. „Na, hogy volt?” – kérdezi kíváncsian P., aki még gyermek-szavakkal keresi a választ arra a számára még ismeretlen csodára, amit szerelemnek hívnak. „Te, gyerek, nem láttad még a legyeket a falon?” Halkan nevetnek. J. elengedi füle mellett a célzást, csupán azt jegyzi meg, hogy a boltos nagyon beteg. Elköszön, de magával csalja P.-t is, mert annak még nőnie kell. A gyermek, ha nem alszik eleget és olyasmi után érdeklődik, ami túl magas neki, nem nő meg, ilyen kis tökmag marad.

Sajnálkoztak a boltoson, de megjegyezték, hogy még jó, hogy van, aki a feleségét vigasztalja, mert szegény asszony még megbetegedne, ha nem lenne, aki simogassa.

– Andris, te, hol lehet ez a M.? – kérdezte P. gyanakvóan.

– Sem ő, sem Gy. nincsenek sehol.

– Te lemaradtál onnan, pajtásom, pedig milyen jó lenne vele hemperegni, ugye? Milyen formás, gömbölyű feneke van, ugye szívesen beleharapnál?

– Tovább úgy sem jutnál, mert meglátod, én fogom majd a hátára fordítani, tódította S.

– Mit beszélsz, veled szóba sem áll, csak neveti, ahogyan páváskodsz körülötte, annyiba sem néz, mint egy bagzó macskát, neveti, ahogyan nyivákolysz.

– Hogyan szoktad utánozni a macskát? Mihály! Mihály! Gyere minálunk! Gyere minálunk! Mit csinálunk?

– Ugyan, hallgassatok már! Felveritek az egész házat, csak álmodoztok, hogy milyen jó lenne még egyszer, ha lett volna már egyszer, bölcsködött P.

– Álmodozik a nyomor, van annak valami fiatal segédjegyzője, aki már kész felnőtt, azzal kél, azzal fekszik, alig várják, hogy befejezze az iskolát, hogy ne kelljen a sötétben bujkálniuk, még az anyjáék sem tudják, milyen népszerű portéka a lányuk.

– Kelendő kis husika, de hátha én is kapok belőle!

– Hagyjátok békén, ha csak elképzelem pucéran, már tör ki a nyavalya. Biztosan megint vele fogok álmodni, mint a múlt éjszaka, megint elrendezem a gatyámat! – kesergett S.

– Esik az eső, mondta P.

– Nem, még felleg sincs, ez valami harmatféle, na de menjünk, otthon is álmodozhatunk.

– Te, ez az eső sós.

– Sós az agyad, másra sem tudsz összpontosítani, csak M. farára, meg arra, hogy milyen jó lenne vele a dikót recsegtetni az istállóban.

Elhallgattak, lógó orral elindultak hazafelé. Mindnyájan a lányra gondoltak, irigykedtek valakire és ott bent valami fájt.

Alig távolodtak el, Gy. a földre ugrott, lesegítette a lányt is. A lány megszorította karját. Jó éjszakát kívántak egymásnak. Gy., mielőtt elérte az eperfát, kilépett az útközépre. Nem akart saját vizeletébe taposni, másoknak szánta, akik megkapták, ha nem is tudtak róla!

Furcsák az emberek. Nincs kellő önállóságuk, mindig a másikat utánozzák ahelyett, hogy önállóan cselekednének.

– Hallottátok, mi történt megint a faluban? – kérdezte Laci bácsi komoly képpel a borozó társaságtól.

– Megint valami sületlenségen jár az öregnek az esze, soha nem komolyodik meg, tódította öreg barátja.

– Hagyjátok beszélni, Erzsikém, hozz még egy poharat Lacinak is!

– Na, kezdheted, vén betyár!

– Ugye tudjátok, hogy G. és P. szomszédok és sógorok is?

– Igen, tudjuk, de csak azóta szomszédok, mióta az új házat megváltotta a fia.

– De hát mi ebben az érdekes?!

– A ház, amit vett, szalmás volt, ugye?

– Igen, de becserepeztette és most már nem szalmás.

– Így van, ugye?

– Igen, de amikor az ő háza cserepes lett, a szomszédja és sógora, P. is becserepeztette, hogy ne maradjon le.

– Rendben van, de G.-nak nem volt kút sem az udvarában.

– Tudjátok, hogy mit csinált G.?

– Nem, nem tudjuk, vagyis tudjuk, biztosan kutat ásott.

– Igen, kutat ásott. – De mit tett erre P., hát ő is kutat ásott.

– Tudjátok, hogy a tavasszal meghalt G.?

– Persze, hogy tudjuk, sajnáljuk is, mert nagyon rendes ember volt, de miért hozza ezt fel éppen most Laci bátyám?

– Azért fiam, mert az emberek nagyon furcsán viselkednek, mindenben utánozzák a másikat. Itt megállt egy pillanatra, miközben hallgatósága feszülten figyelte arcvonásait, hogy leolvasson róla valamit, de rezdüléstelen arca nem árult el semmit, éppen egy kortyot ivott poharából, majd körül hordozta tekintetét hallgatóságán és folytatta.

- Alig egy órája meghalt P. is, és mi is utánozni fogjuk!
- Mi panasza van, Laci bácsi? Mondja el szépen sorjában, hogy segíteni tudjak! – bízta a fiatal doktor az öreget, amikor az legelőször és talán legutoljára felkereste a rendelőben.
- Szorul a mellkasom, nehezen kapok levegőt. Míg felmegyek a Király-hegyre, hússzor is meg kell állnom. Amikor felérek és kapálni kezdek, mindjárt elfáradok.
- Hány éves?
- Hetvenet töltöttem.
- Mit iszik?
- Mi van, drága doktor úr? Nekem mindegy, lehet pálinka, sör, de legjobban a jó házi, nagyhegyi bort szeretem.
- Hát erről a pálinkáról, a borról és a sörről is le kell mondania.
- Én meg azt hittem, a doktor úr meg akar kínálni reggeli előtt, mert hát azt tanácsolták, ne egyem, mielőtt nem vizsgál meg.
- Ezt nagyon okosan tette. Úgy látom, hogy dohányzik is.
- Igen, nézze meg ezt a szipkát, én esztergályoztam meggyfából.
- A dohányról is le kell mondania.
- Szereti a sonkát, a szalonnát, meg úgy általában a disznóhúst?
- Igen, nagyon szeretem.
- Sajnos arról is le kell mondania.
- Miért, kedves doktor úr?
- Azért, mert baj van a szívével – mondta a fiatal orvos –, ezt mind be kell, hogy tartsa. Nem szabad inni, nem szabad dohányozni, nem szabad zsíros, kövér húst ennie, mert csak így hathat a gyógyszer, amit fel fogok írni.
- Mit gondol doktor úr, kitart a szívem, ameddig élek?!
- Addig igen – nevette el magát Csuha doktor –, de hát meg akarom gyógyítani!
- Ne fáradjon, bocsánat, hogy raboltam az idejét, de nekem csak addig kell, míg én élek!

B. M.-t csúfszájú embernek ismerték. Valamiért haragudott T. Miskára és álláspontját így foglalta össze: „Az én istenem veszítse meg ezt a veszett T. Miskát, mint a veszett macskát, hogy ugráljon egyik háztetőről a másikra! Reggel még fel sem ébred rendesen, még ki sem nyitja jól a szemét, még ki sem vakarja belőle a csipát, csak úgy nyújtja a kezét az apjának, hogy: Jó

reggelt, apám! Hogy az én istenem veszítse meg az ilyen embert, mint a veszett macskát, hogy ugráljon egyik háztetőről a másikra!”

Más alkalommal, amikor a munkáról, a szerzésről, ne adj' isten a harácsolásról esett szó azzal a célzással, hogy ez hiábavaló, mert az ember halandó, az okoskodásokra megjegyezte, hogy oda nem megy senki hátizsákkal, célozva arra, hogy neki is mindig a hátán van pótolhatatlan útítár-sa, a hátizsák, ami csak addig kell.

Sor alatt voltak az 1932-es születésű regruták. Köztük volt Sz. J. meg a közelmúltban elhunyt K. L., valamint G. is. Margittán sorozták őket, a Tunyogi-háznál, amit államosítottak. Ott volt a hadkiegészítő, ott vették jegyzékbe a fiatalokat, megvizsgálták őket, hogy nem szenvednek-e valami betegségben, vagy nincs-e valami testi hibájuk, ami alkalmatlanná tenné őket a hároméves, fegyveres szolgálatra (a politikailag megbízhatatlanokat pedig a munkaszolgálatra). Egy falu fiatalságát néhány lovas szekér vitte, feldíszített, szalagos lovakkal. A fiatalokat elkísérte néhány, náluk egy évvel fiatalabb barátjuk is, akikre a következő évben került sor. Mentek, hogy lássák a történeteket, hogy a következő évben a többieket is eligazíthassák. Többen mentek, több szekér, több ló kellett, többnek kellett főzni, mert a sorozást közös lakoma követte, azután pedig reggelig sorozóbál. Most a lakomát a Zöldfa utcában, P. E. szüleinél tartották. Anyja és még néhány szülő vállalta a főzést, a hozzávalókat összedobták vagy megvásárolták.

Minden simán ment, mindenkit alkalmasnak találtak. Sokan, akik még nem voltak sor alatt, azért érdeklődtek, akik voltak már, azok meg azért, mert mindig történt valami. Most nem volt sem verekedés, be sem rúgott senki annyira, hogy a pincébe vitték volna. Már úgy nézett ki, hogy nincs is miről mesélni. Nem történt semmi, de ahogyan egymásra néztek, egyikük sem állta meg nevetés nélkül.

Végül Sz. J. mesélni kezdett. Nem volt hideg, de azért kellemes volt a meleg folyosóra bemenni, bár előtte sem fáztunk, de nem nagyon mertünk iszogatni, mert állítólag az ittasok névsorát leküldték a községhez és volt, amikor ki is dobolták, hogy pirulhatott, aki nem tudott mértéket tartani. Régebben még meg is büntették, aki ivott, vagy vághatta a fát egy hétig ingyen az iskolák vagy a tanács részére. Bementünk hát a kellemesen meleg folyosóra, mind a tizenkilencen kényelmesen megfértünk, még üres szék is maradt. Két fegyveres katona volt bent, egyik annál az ajtónál állt, amelyiken bementünk, a másik egy másik ajtónál, ahonnan hamarosan kijött egy kopaszodó egyenruhás. Ő ránkförmedt előbb románul, de amikor látta,

hogy senki nem érti, magyarul kezdte mondani, hogy mindenki biztosan megmosakodott és tiszta ruhát vett magára, de most arra nincs semmi szükség, mert mindenkinek azonnal le kell vetkőzni anyaszült meztelenre. A ruháinkat rakjuk egy székre, senki nem vesz belőle ki semmit, a katonák vigyáznak rá. Senki nem gyűjthet rá és nem szabad zajt csapni, csendben kell várakozni, míg be nem mehetünk. Levetkőztünk és várakoztunk, de csak nem hívtak. Beszélgettünk halkán, igaz néha felnevettünk, mert mindnyájunk számára szokatlan volt pucérkodni. Előbb még takargattuk magunkat, de aztán valamelyik mondott egy „vakot”, mire mindnyájan hahotázásba kezdtek, csak akkor hagytuk abba, amikor megint kijött az előbbi kopasz. Megtudtuk, hogy kapitány az illető, aki mindnyájunkat beparancsolt egyenként egy nagy terembe. Most lepődtünk csak meg igazán. Az ajtóval szemben, egy hosszú asztalnál vegyesen ültek férfiak és nők is. Voltak vagy tízen, három férfi és két fiatal nő is egyenruhában, a többieken fehér köpeny volt. A nők mind fiatalok voltak, talán húsz és egynéhány éves lehetett a legöregebb, a többi még húsz év alatti lehetett. Minket a sarokba, egy nagy cserépkályha közelébe tereltek. Húzódtunk is félre szívesen, akkor még nem volt divat a pucérkodás, inkább restelltük pőreségünket, hogysen mutogassuk. Névsor szerint szólítottak bennünket, leellenőrizték személyi adatainkat, kikérdeztek, majd megvizsgáltak, mint ahogyan az állatot szokták a vásáron, szó szerint a fülünkől a farkunkig. Ott álltunk a kályha mellett, amikor az egyikünk elkezdett kuncogva mutogatni G. felé, aki a kályhának fordulva próbálta takargatni magát, de két hatalmas, lapátnyi mancsa is kicsinek bizonyult. Talán vagy hatot szólítottak közülünk, ők pár perc után már a másik sarokban várakoztak. Ők is a mi csoportunkat fürkésztek, egyre inkább mosolyra álló szájjal. Mikor aztán G.-t szólították, kirobbant a nevetés, mindenki hangos, fékezhetetlen röhögésbe kezdett. Aki ránézett, az nem bírta megállni, hogy ne nevessen. A melegtől, vagy valami mástól, az addig kókadozó jancsija életrekelt. Ez okozta a derűtséget, mert olyat és akkorát nem minden nap lát az ember. A színe inkább lilás volt, de olyan vastag és olyan hosszú is, mint a kezem szára, olyan gircses-görcsös, vastag erekkkel, mint a kisujjam. A feje valósággal fekete volt és akkora, mint egy kismacska feje, amelyik már mondja, hogy „nyau”. Mindenki nevetett igyekezetén, hogy eltakarja azt, amit sehogyan sem tudott. A férfiak csak nevték, de a nők a fejüket forgatták és nagyon „jajistenemeztek”, azaz „tulajdamnyéztak”. G.-t vigyázba állították a bizottsággal szemben. Akkor aztán az egyik nő (aki eddig is egy félméteres vonalzóval járta körbe mustrálgatva azt a fiatalembert, akit éppen

kérdezgettek) előrehajolt és fejbe csapta az ágaskodó komagyűjtőt. Az aztán hamarosan megadta magát és lógó orral szemlélte a poros padlót. Mérete még most is tiszteletet parancsoló volt, de már nem volt hivalkodó.

Sorra vettek mindnyájunkat, nem történt semmi incidens, szépen utaztunk, jó volt a vacsora, jól sikerült a bál is, senkit nem vertek meg. Egy fél év múlva mindenkit elvittek katonának, az egyiket Dobrudzsába, a másikat Moldvába, hogy majd' három év múltával találkozunk ismét.

I. pénzbeszedő volt a községházánál. A szomszéd faluból járt át, innen járta a községet, ha az emberek nem mutattak hajlandóságot az önkéntes fizetésre. Ismerte az egész falut, őt is ismerte mindenki. Érdekes, hogy rá nem haragudott senki, míg a többiek ki nem állhatták. Mindenkiel magyarul beszélt; a rosszul fizetőt figyelmeztette, hogy próbáljon valamit tenni, mert aki nem fizet semmit az első félévi adójából, a határidő letelte után máris jönnek „fentről” csendőrrel és foglalnak. Az ő korában ez már nem nagyon fordult elő, mert kevés volt az adó, a falu a közösben volt. Az a pár kisiparos, hogy békét hagyjanak neki és hagyják dolgozni, idejében fizetett. Mondta is sokszor az ismerőseinek, akiket barátnak, sőt testvérnek tekintett és „drága magyar testvérem”-nek hívott, hogy bár magyar lenne az egész község, mert akkor mindenki a barátja lenne. A román falvakban, ha éjszaka kellene valahová elmennie, meggondolná, hogy el merjen-e menni, nem ez lesz-e az utolsó útja? Haragszanak rá, pedig ott sem mondhat mást, mégis őt okolják, amiért fizetniük kell. Amikor Bozsalyon jártunk, ha észrevett, nem lehetett kitérni a meghívása elől. Ha elkerültük és ő ezt megtudta, személyi sértésnek vette és szemrehányást tett, amiért „drága magyar testvérei” elkerülik a házát. Kérte, hogy ezt máskor ne tegyünk meg.

Egy alkalommal valami bántotta, de nem mondott semmit. Telt, múlt az idő; látszott, hogy valami sérelme van, mondaná is, meg nem is. Nem kérdezgette senki, gondolták, talán valami személyes dolog bántja, mert beteg nem volt senki a családjában. Egyszer aztán kérdezetlenül is kezdte mondani, hogy baj van. A baj nála otthon, a családban van, megcsalja a felesége. Édesapám próbált a lelkére beszélni, hogy ez nem igaz, ezt valamilyen rosszakarója találta ki, hiszen a felesége rendes, biztos nem cseréli fel senkivel. Már- már úgy nézett ki, hogy sikerült meggyőzni, amikor felemelte a fejét és szomorúan mondta:

– Köszönöm, drága magyar testvérem a vigasztalást, én is azt hittem, hogy rágalom és kitaláció az egész, de bizonyísten, a két szememmel láttam, hogy benne volt a „bicskája”.

Karkéz bált rendezett a Hóstáncon egy csűrben. Megfogadta a zenészeket, bort is kerített (az a kis felár, amivel árusítani fogja, az is hoz valamit a konyhára). Ott állt a csűr üresen; állata nem volt, földje sem volt semmi a kertjén kívül, az meg kevés volt, az egykori cselédlakás kicsi konyhakertje. Karkéz próbált ügyeskedni a háború után téglaporról is, úgy árusította, mint bolhaport. Amikor rászálltak a fináncok, alig tudott szabadulni tőlük, de mivel felismerte őket, hangosan kezdte reklámozni az áruját, hogy boldognak nézzék: „Itt a jó bolhapor, csak meg kell fogni a bolhácskát; ha megvan, a szemébe kell szórni a port, amitől megvakul és nem csíp többé!”. A nagy nevetés elterelte a fináncok figyelmét, Karkéz pedig bedobta a téglaport egy gazos, sáros árokba. A fináncok megfennegették, de mivel nem találtak nála semmit, fizetnie sem kellett. Később próbálkozott hajvágással is, de az sem sokat hozott. Ha végre megnyírt egy gyermeket, az anynyit sivalkodott életlen, húzós ollója miatt, hogy a többit be sem tudták hozzá erőltetni.

A bál jó üzletnek ígérkezett. Már voltak bent vagy tízen, inkább férfiak, két pár táncolt a hegedű és a nagybőgő szolgáltatva zenére. Telt az idő, közeledett az éjfél, de nem nagyon gyűlt a jónép. Egyszer megjött K. Feri, a kovács-termetű és erejű suszter, aki süket volt. (Ha szemben álltak vele, mindent megértett és válaszolt is.) Béketűrő ember volt, de ha kihozták a béketűrésből és a kellesénél tovább feszítették a húrt, hamar eljárt a keze. A bejáratnál szemben volt egy asztal, ott ült az egyszemélyes „rendezőség”, aki egyben a belépődíjat is szedte. Feri alig lépett az ajtón belül, máris élénk beszélgetésbe kezdett valamelyik cimborájával. Nem fizetett, ezért a türelmetlen Karkéz a vállára ütött és a bilétát nyújtotta, miközben a belépés árát mondta. Feri sértésnek vette, hogy a vállát ütögették, szembefordult Karkézzel és azt kérdezte, hol az engedély? „De K. úr kérem”, kezdte a magyarázkodást Karkéz, mire Feri kifakadt: „Az anyádnak azt juhász istenét, azt kérdeztem, hogy hol az engedély?”, és már ütött is. Karja előrelendült, Karkéz esés közben magával ragadta az asztalt, széket. Nem kért több belépődíjat, még azt is visszaadta, amit beszedett. A többiek megitták a bort, amit magukkal hoztak, táncoltak még egy párat, a zenészekkel pedig elrendezték a dolgot (könnyen ment, hiszen azok is falubeliek voltak). A Karkéz borát, amikor már ingyen kínálta, megkóstolták, hogy harag ne legyen. Mivel ecetesnek találták, megvárták, míg a gazda eloltja a három petróleumlámpát és felkerekedtek. Gazdástól, zenésztől elmentek a legnagyobb békességben az egyikhez borozni, aki mindnyájukat meghívta közeli pincéjéhez.

VISZIK A TATÁT

A zsidóság jelenléte valamikor a falu életének egyik meghatározója volt. Példaként szolgálhatott az összetartásra és a talpraállásra a legnagyobb tragédiák után is. Viszonylag sokan voltak, a svábok betelepedéséig ők voltak egyedül nem magyar anyanyelvűek a faluban. Sem cigány, sem román nem élt itt akkoriban, az a néhány szlovák család is később telepedett le az Új-hegyen. Megszerették a falut, a falu is elfogadta őket másságukkal együtt.

A zsidóság jelenléte vagy inkább megjelenése egybeesik magyarországi bevándorlásuk idejével, amikor a királyi rendeletek letelepedési és kereskedelmi jogot adtak nekik. Tömeges bevándorlásuk azonban a keleti, vagyis a lengyelországi és az oroszországi pogromok idejére tehető. Vallásukat végig megtartották, a fiatalság azonban lazított a merev szabályzatok betartásán. Ők talán a Talmudot sem tekintették áthághatatlannak, hiszen barátságok és vegyes házasságok is kötődtek; az étkezési szokásokat gyakran megkerülték, a szombat megtartásához sem ragaszkodtak olyan mereven. Igyekeztek a környezetük adta lehetőségeket felhasználni, beilleszkedtek a faluközösségbe, anyanyelvük a magyar lett. (A tóti zsidók harmadik generációja, amelyik ma Izraelben él, hibátlan magyarsággal beszél és gyermekeit is oktatja magyar nyelvre. Mindig úgy éreztem, hogy a honvágy kínozza őket, alig várják, hogy látogatóba jöhessenek.) Tanultak és leginkább a sikerszakmákat választották, amelyek anyagi megbecsüléssel is jártak. Ügyvéd, orvos és kereskedő-képesítéseket szereztek, de volt mérnök, tanár és mezőgazdasági szakember is szép számmal közöttük.

Hozzánk kezdetben mint vándorkereskedők érkeztek, akik bizonyos mezőgazdasági termékeket vásároltak fel és leginkább gyarmatárut forgalmaztak. Letelepedésük folyamatosan történt és mindenik egy gazdasági sikertörténet. A rongyos zsidó hamarosan profilt váltott, és már nem csak felvásárolta a tollat vagy bőrt, hanem elkezdett árusítani is. Amikor megfelelő tőkével rendelkezett, házat, üzletet bérelt, majd földet vásárolt, esetleg építkezett is, de csak kevesen cserélték fel a kereskedelmet gazdálkodásra. Akik gazdálkodtak, azok nagyon jól végezték ezt is, és az árutermelést, vagyis a pénzcsinálást tekintették céljuknak. Képesek voltak nagyon hamar profilt váltani, új kelendő növényt termesztetni, bár nem volt jellemző rájuk a több lábon álló gazdálkodás. Termesztettek gabonanövényeket, takarmány-

növényeket és vetőmagokat, de amikor a bornak jó piaca volt, előnyben részesítették a szőlőtermesztést. Tenyésztettek juhot és szarvasmarhát, lovat azonban csak saját fogataik részére, disznót pedig a szerződöttetett cselédség és a napszámosok szükségletére.

A Stern család a legtehetősebb zsidó család volt. A többi család is jó anyagi körülmények között élt, de volt olyan zsidó család, amelyet tehernek tekintettek. Segítették, de nem akadályozták meg abban, hogy más helyt próbáljon szerencsét. Ők nevezték el „Bajnak jött zsidónak” az egyik kétbalkezes hittársukat, aki valahonnan a Máramarosból jött és semmi nem sikerült neki. A kereskedőknél minden árut meg lehetett találni; az árut nem adták drágábban, mint városon, mégis a kis forgalom mellett is megéltek. Gyémánt borkereskedő volt, felvásárolta a környék erős és savas borát; állítólag Bécsbe szállította, előbb szekérrel, majd Váradról és Debrecenből vonattal. Sokan fuvarozták télen, leginkább szánnal, a bort. A legnagyobb gazdaság a Sternké volt. Nagy darab szőlőjük a Nagyhegyen volt, mindig volt náluk munka és a legfiatalabb gyermekeket is alkalmazták, sok szegény családot segítettek. Amikor elhurcolták őket, Péter nevű fiukat sokáig rejtgették, de sajnos ő is odaveszett. Biber fogorvos volt, az ötvenes években hagyta el a falut, majd Izraelbe települtek. Rózenfeld Ignác Székelyhídon az állami gazdaság pincemestere lett, felesége és agronómus lánya halála után szintén Izraelbe települt, akárcsak a Kaufman család három fiával, és a szomszédból Ternerék, Tomival. Sajnos a két fiatalemberről, akikről már beszéltem, a kommunista rendszer kiszolgálója lett és nagyon sok rosszat tettek bosszúból. Ártatlanul szenvedtek és ártatlanokon próbálták sérelmeikért elégtételt venni.

Mielőtt mindnyájan elhagyták a falut, mindenüket értékesítették, amit tudtak, de volt, amire az állam tette rá a kezét; a zsinagógát is lebontatták. Volt zsidóházban alakították ki a falu kultúrházát és az orvosi rendelőjét, de a megalakuló kollektív gazdaság székháza is a Stern-házban volt. Lőrincz Ferenc mészárszékében a gazdaság tejszarnokát rendezték be, majd azt is eladták Sz. J.-nek. A Brájer-portán a község egyik vegyes áruháza működött, helyére építették az új kereskedelmi központot. A Kaufman-házban volt a szövetkezeti iroda, a Mózsi-házban pedig a rendőrség. A pincék közül a Stern-félét az előbb állami gazdaság, majd a kollektív bitorolta és rombolta le.

Sok mindent meséltek a zsidóságról, hiszen más nép, más szokások. Ha el is fogadták őket, sok mindent furcsállottak és erre sokféleképpen reagáltak. A Stern-fiúk jó barátságban voltak a falu fiataljaival, együtt borozgat-

tak és titokban már a szalonnától sem idegenkedtek. A fiatal zsidó lányok panaszkodtak, hogy mindig éhesek, hiába eszik azt a sok kencét, hamar megéheznek. Tréfálkozva mondták (amibe egy kis irigység is vegyült), hogy milyen jó a keresztyéneknek, hétfőn jóllaknak sonkával és szalonnával és szombatra sem éheznek meg, míg ők a kósértől állandóan kínzó éhséget éreznek.

A múlt század elején Kovács Mihály dédapám volt a bíró, gyakran panaszkolta be nála egymást az öreg Turner és Brájer. Akkor még kis rogyadozó szalmás házban laktak egymással szemben és folyton veszekedtek, ami különösen szombaton volt szembetűnő, amikor megjöttek a zsinagógából. Egymással szemben állva elkezdtek veszekedni, majd hajukat tépve átkozták egymást; néha bizony tettelegesséig fajult a dolog. Az érdeklődésre a többiek nevetve jegyezték meg, hogy csupán az igazságot mondják egymásnak és gyakran bizony ez töri be a fejüket, nem csak átvitt értelemben. Egyik évben, egy kellemes télelőn, amikor nem volt hideg és a hó sem esett még le, a gyermekek kíváncsiságból megvágta és megsütöttek egy sütőtököt. A tök nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, íztelen volt és vízenyős is. Dédapáméknál cselédeskedett akkoriban egy szlovák gyerek, eredetileg az apja hozta, hogy tanuljon emberséget. Kölcsönösen megkedvelték egymást és ott ragadt, míg be nem vonult katonának (oda is maradt valahol Olaszországban). Ő volt Miskuca, hogy meg lehessen különböztetni Mihálytól és Miskától. Miskuca kérte a tököt. Mondták neki, hogy nem jó, a gyermekek sem eszik meg, ha enni akar, vágjon meg egy másikat és süsse meg azt. Nem, neki az kell. Ráhagyták, ha az kell neki, hát legyen az övé, ha nincs türelme várni, vagy lusta másikat megvágni.

Reggel aztán megoldódott a rejtély. Szombat lévén, már kora reggel kiállt Turner a ház elé, és ahogy tekintete rávetődött a szomszédja házfalára, kitört belőle a nevetés. A máskor fehéren ragyogó fal most valami nyúlós sárga anyaggal volt bemázolva. Miskuca már előre figyelte az eseményeket, és ahogyan megjelent az első öreg, hívta nagyanyámat, hogy gyere Júlia mama, gyere te is Mihály tata, ti is gyertek, gyerekek. Mutatok valami érdekeseget, ilyet nem láhattok minden nap. Az öreg zsidó már a hasát fogta, és hahotázva mutogatott a szomszéd ház falára. A térdét csapkodta, nagyon jól szórakozott, különösen akkor, amikor a vetélytársa is megjelent a másik kapuban. Úgy nevetett, hogy hamarosan rájuk is átragadt, különösen akkor, amikor a másik is hasonló nevetésben tört ki, és a szomszédja házfalára mutogatott. Már talán egy fertály órája nevettek egymást, amikor egyikük megtorpant, hogy a tulajdon háza falára nézzen és lássa, mi okozza a

másik kirobbanó jókedvét. Ahogy saját házára nézett, nyomban abbahagyta a nevetést és haját tépve éktelen karattyolásba fogott, amit a másik pillanatokon belül még nagyobb hangerővel folytatott. Vészesen közeledtek egymáshoz. Nagypám csak annyit mondott, hogy vizet, seprűt, Miskuca már tudta is, hogy mi a teendője. Odarohantak, széjjelválasztották a hajba kapott két vén kakast, és Miskuca előbb egyiknek, majd a másiknak kezdte lemosni a falát, hogy minél előbb eltűnjön a sárga csúfság. Mikor hazaért, bűnbánóan kérte nagypámat, hogy ne haragudjon, de most legalább a veszekedés előtt egy kicsit szórakoztak (nem csak ők, más is), és többet, ha lehetséges, nem tesz ilyet. Másnap reggel, vasárnap, Miskuca a járdát seperte, amikor odament hozzá előbb az egyik öreg, majd később a másik. Valamit mondogattak neki és a markába csúszttak valamennyi pénzt. Miskuca meg sem merte nézni, csak amikor belül került a kapun. Az érdeklődésre nevetve jegyezte meg, hogy soha rosszabb sütőtökö! Eddig még gyorsabban és kellemesebben soha nem keresett két napszámot.

Más alkalommal a falu néhány legénye bemeszelte a tollas zsidó girhes fekete lovát, hogy a gazdája nem ismert rá, ezért nagyon csúnyán átkozni kezdte a tetteseket. A fiataloknak a fülébe jutott az átkozódás és „ha lúd, hát legyen kövér” alapon betámasztották a ház ajtaját és apró ablakait, majd széjjelszedték a rossz szekerét, darabonként felvitték a háza tetejére és ott újból összerakták. Ennyivel nem elégedtek meg, valami deszkákon felvezették a padlásra a lovát is. Ez könnyen ment, hiszen vak volt szerencsétlen pára. (Másnap szalmát hordtak a ház végéhez, úgy hozták le a lovat a padlásról, nem történt semmi baja). A fiúk pár nap múlva meglakoltak a csínyükért, mert minden porcikájuk elkezdett viszketni. Ahogy a szekérrel bántak, amin a tollas zsidó a tetves rongyokat és a rühes bőröket szállította, megtetvesedtek és megrühesedtek. Pár hétbe telt, míg a rühkenőcs és tetűzsír meghozta a gyógyulásukat.

Azt hiszem, Fridmanék Izidor fia, miután kitanulta a szabómesterséget, elindult tanulmányútra, hogy az üzletnyitáshoz tapasztalatot, némi pénzt és segédlevelet szerezzen. Utazása kissé hosszúra nyúlt, talán öt vagy hat évig is tartott. Ez még nem lett volna baj, de „elfelejtett” írni a szülőknek, akik bizony sokat idegeskedtek miatta. Amikor végre hazatért, az apja éppen kint beszélgetett a szomszédokkal, talán éppen elveszett fiáról. Ő megjelent, akár a szélvész, és lelkesen köszöntötte az apját: „Kézét csókolom, apuka!” Az öreg rá nem jellemző szükséztűséggel viszonyozta: „Szervusz, fiam, mikor mész vissza?” Azóta is emlegetik ezt a mondást, hogy a távolban levő gyermekeket figyelmeztessék kötelességeikre.

A gazdasági fellendülés időszakában nagyon jól fizetett a szőlő, a bor-
nak komoly piaca volt. Az öreg Stern gyakran intette a gazdákat, hogy ne
trágyázzák a szántóföldeket, helyette inkább a szőlőt trágyázzák, mert ab-
ban van a pénz. Tartsanak bivalyt, mert az abból is megél, amit a többi ál-
lat meghagy; a trágyája is többet ér, mint hat másik baromé, így a munká-
ja, hatalmas igavonó ereje már ingyen van.

Az elkerülhetetlen közeledett, egyre többen fordultak szembe – igaz,
kezdetben csak leplezve – a falu erkölcsével. Zsidóházak ablakait törték be
éjszaka, és mint a tolvaj keresték a sötétség nyújtotta alibit a felismerhető-
ség ellen. Tudták, kik a tettesek, de nem volt bizonyíték; ha lett volna,
akkor sem tehettek volna semmit. Később meghúzgálták a zsidók pájlesztét,
sőt odáig fajultak, hogy bicskával lenyiszálták azt.

Egy este bekiabáltak az öreg Fridmannak, aki mit sem sejtve (úgy, aho-
gyan volt, hosszú fehér hálóingben) kiment, hogy lássa, mit akarnak. Alig lé-
pett ki az ajtó elé, hirtelen megragadta vagy hat markos siheder, és elkezdett
rohanni a fagyott, deres síkatoron a jajveszékelő öreggel. Az óbégatásra kiro-
hant a lánya és ahogy látta a holdfényben a kapálózó, sikító vénemberrel ro-
hanó árnyakat, elkezdett kétségbeesetten ordítani: „Viszik a tatát! Viszik a
tatát!” A borzalmas segélykérésre hamarosan lámpák gyúltak és vagy húszan
rohantak, hogy megtudják a történeteket és segítsenek, ha tudnak. Záli csak
azt hajtogatta, hogy: „Viszik a tatát! Viszik a tatát!” Páran elindultak utánuk,
de hamarosan szemberohant velük az öreg. A Bikaréten engedték el a sihed-
erek, nagy röhögés közepette. Az öreg szaporán szedte csupasz lábait a
csontkeményre fagyott, hideg földön...

VÍZIMALMOK

Sebes kis folyó a Bisztra, csak a vízhozama kiszámíthatatlan. Nyá-
ron sokszor száraz lábbal át lehet rajta kelni bárhol, de egy fel-
hőszakadás a Rézen pillanatok alatt szilaj áradattá alakítja az előbb még hal-
kan csörgedező erecskét. Csupán a magas partok, a kanyargó patakmeder és
a nagy szakadások éreztetik, hogy nem hiába kapta – a történelem homá-
lyába vesző múltban – sláv ősektől a nevét. Nevének jelentése sebes, gyors,
de magyarították már Mérgesnek, de csak Bisztra maradt a völgyében élő

lakosság számára. Fent, a Réz-hegységben, Súlyomkövőváron ered, három nagyobbacska patak táplálja és számtalan erecske, nyaranta bizony, ha néha egy hegyi zápor nem pótolná a források ingadozó vízhozamát, sokszor talán el sem jutna az Érmellék pereméig, a Stajnerig, ahol még néhány kilométeren a Berettyót is a medrébe csalogatta.

A nagy szárazságok is felejtethetlenné, hiszen az állatok alig találtak annyi vizet, hogy szomjukat olthassák. 1946-ban, 1947-ben, sőt még azután is, a vadak lejárta inni az erdőkből is, hiszen az egész határban nem volt víz. Kora hajnalban még lehetett a mélyebb gubbenőkből pár veder tiszta vizet venni, de hamarosan itt is zavaros lett a víz, pedig akkor még olyan tiszta volt, hogy nem csak mosásra, de főzésre is azt használták, és volt, aki más ivóvizet el sem tudott képzelni. Amikor 1949-ben B. Zs. egy kapavágással átszakította a töltést, hogy a kenderáztatóknak legyen vizük, még helyreállították a gátakat, rövid időre még énekeltek a vízimalom kerekai, duruzsolt a garat, öröltek a kövek. Mára lassan a feledés homálya fedi őket, ha a helynevek nem őriznék, még az emléküik is feledésbe veszne.

Ahol folyó van, ott árvíz is szokott lenni. Emlékeztetések az 1941-es, az 1974-es árvizek, de az 1989-es és az 1992-es is hatalmas volt, amikor a Dódon volt felhőszakadás és a Bányán. Ekkor a víz csak Tótit öntötte el, mire elért Rétiig, megszelídült. 1974-ben nyáron, a június 21-ről 22-re virradó éjszaka öntötte el a víz szinte az egész Bisztra-völgyét. Már 21-én délután látszott, hogy rohamosan nő a víz. Estefelé már feljött az árokba is, tizenegy órakor már a hidat nyaldosta, egy óra alatt talán harminc centiméterrel nőtt. Éjfél felé hangokat és vízben járó, tocsogó lépések zaját hallottam. Kiléptem az utcaajtón, a járdán már térden felül ért a víz. Az udvaron még nem volt víz, de a szénáskert már sík víz volt. Felköltöttem édesapámat és a szomszédokat, addigra mindenütt bent volt a házaknál a víz. Mentettük a disznókat, baromfit. Márta unokatestvérem öreg Zorró kutyáját elsodorta az ár és elsodort vagy tíz köbméter homokot is az udvarukról. Ahogy pirkadni kezdett, láttuk, hogy a Jóska drótkerítése teljes hosszában kidőlt, mert a víz kiáztatta az oszlopokat, a felgyűlt szemét felfogta a vizet, ezt a nagy nyomást nem bírta, megadta magát és ledőlt. Folyt a víz minden udvaron, nálunk is – 1942 óta először – vékony erecske folydogált a kert felől az utca irányába.

Rémhíreket meséltek már reggel felé: „összedőlt a Nyéki Emma háza”, „Szeleczkiéknek is ki kellett költözniük”, „házak dőltek össze Bozsalyon és Cséhtelegen”, „az egész Réti vízben áll”, „Terebesen, a Vas patakánál át

akarták vágni a vasúti töltést, hogy a falut mentsék, de úgy néz ki, hogy a bakterház környéke menthetetlen...”

– Mi lehet K.-ékkel? Semmi hír! Fény sem látszik! A víz elvágta őket! Mit tehetnénk?

Kapusi Gyuszival elindultunk, hogy megnézzük, hátha tehetünk valamit. Volt egy hosszú és erős kábelünk, egymást biztosítva felértünk a hídra, ahol derékig ért a víz. A középső hídnál volt a legerősebb a sodrás, de átjutottunk, onnan úsztunk a kapuig. Beúsztunk az udvarra, K.-ék ott reszkettek a szobában, ahol félméteres volt a víz, felhúzódtak az ágyra. Nagyon féltek, de nem történt semmi bajuk, a ház is szilárdan állta a hullámok ostromát.

– Meg tudtatok valamit menteni? – kérdeztük. Legyintettek, hogy semmit. A műhelyben minden úszott, három, vagy talán négy tyúk felrepült egy polcra, azok megmenekültek, de legalább száz úszkált, ahogyan a víz sodorta őket, élettelenül.

– Mi van a disznótokkal? – kérdeztük.

Biztosan azok is megfulladtak, mert semmi nesz sem hallatszik felőlük. A két nagy, legalább negyven kilós süldő egy sarokban állt két lábon, már erejük végén jártak, hiszen csak az orruk hegye látszott ki, de éltek. Ölbe vettük és felvittük őket a padlásra, az egyedüli száraz helyre. Jeleztük, hogy élnek és elindultunk úszva a vasút felé.

Elindultunk Réti felé, a vasúton mentünk, amit helyenként ellepett az ár, csak néhol láttuk a kígyózó vonalat, ami tegnap még a töltés volt. Balra tenger látszott hajladozó fűzfa csíkkal. Tegnap még a meder két partját szegélyezték szelíd patakunknak, ma a tenger közepén hajladoznak. Elértük Réti első házait, a piros cserepes háztetők mindenhol a vízből emelkedtek ki, csupán a vasúti töltés jobb partján, az erdő alatt volt három ház, amelyeket nem öntött el a víz. Bementünk Bajusz Feriekhez, ott volt a fél utca, az emberek asztalon ültek, lábuk belelógott a vízbe, az apróságokat pedig felrakták a szekrény tetejére, volt amelyik el is aludt.

Innen Terebesre mentünk, ahol már összeomlott hat ház, egy azután ment össze, miután megérkeztünk. Mentettük, amit tudtunk. A községi Néptanács titkárijának még állt a háza, de az udvaron és a szobákban csak úszva lehetett közlekedni. A felesége zokogva mondta, hogy senki nem mer bemenni, de a szekrényben, a harmadik polcon, a ruha között van minden vagyonuk. Gyuszi kihozta a gázpalackot, én meg az öl ruhát. Minden megvolt, de délre ez a ház is összedőlt.

Valamikor a Bisztrán volt vagy tíz vízimalom. A tóti malomtól fel lehetett úszni a Tóthék malmáig. Valamikor a mi malmunkat Szűcsék építették, átvágtak egy rövid hurokkanyart, ez lett a malomárok, ami szépen kiszélesedett és kimélyült. A lapos partokat gáttal erősítették meg, felduzzasztották a vizet, hogy legyen egész hétre mivel örölni. Öröltek búzát lisztnek, takarmánynövény-magvakat darának. A tengerit általában darának örölték, de őséges időkben lisztet is öröltek belőle. A Tóthék malma ugyanezt tudta, de talán egy kissé jobban, ezért népszerűbb volt. Kersztesiek, a tulajdonosok, sokat küszködtek a gáttal. Különösen azután gyűlt meg a bajuk, hogy átvágták a töltést. Ide zsilipet építettek, alatta volt a zúgó, a zsilipet áradáskor megnyitották. Egy tavacska alakult itt ki, amelyet a zsilipből szivárgó víz táplált, az apró gyermekek és úszni nem tudók öröme. Volt víz, volt hol fürödni, állatokat fürösztetni, úsztatni. A legjobb fürdőhely a vízláda fölött, bent a kertben, a fák árnyékában volt, de így volt ez a Tóth-malomnál is. Nem szerették, ha a kerékhez közel, a vízládában úszkáltunk, mert a hullámvás kimosta a partot és könnyen beszakadhatott. A malom alatt nem engedték, csak kivételezett személyeknek a fürdést, de azért, mert elég jól úsztam, sokszor behívott egy-egy tanárom, hogy pótoljam a pólócsapatában az éppen hiányzó játékost. Tartalékjátékosként az-tan úszhattunk, fürödhettünk kedvünkre ezen az „elit” fürdőhelyen.

Szombatonként nagyon kellett vigyáznunk, ha valahol a Réten fürdőtünk, kézzel halásztunk vagy rákásztunk a sekély vizű gyökeres partoldalban. Itt hatalmas, még három kilós halat is fogtunk, de beszéltek hat kilósról is, amelyik egyre nőtt és egy év múlva elérte a tíz, sőt a tizenöt kilót is. Mint egy kis bocskor, akkora rákokat fogtunk, akkor még nem is sejtettük, hogy a rák csak a tiszta vízben él meg. Fogásainkat a parton meg is süttöttük és ha megszomjastunk, nekidőltünk a víznek és jót ittunk belőle. Szombatonként mielőtt bealkonyodott volna, mindenik malomnál megkongattak egy vas darabot. Egymásután többször megütögették, talán háromszor az ekevasat vagy sındarabot. A víz jól továbbította a hangot és elég volt egyszer pórul járni, ahogy elkongatták az elsőt, már pucoltunk a part felé. Ez volt a figyelmeztetés, hogy felhúzzák a zsilipeket és leengedik a vizet. Mint egy fal omlott alá a víz, volt talán három méter magas is. Ha ez a vízben ért valakit, azt elsodorta, úgy kellett rohanni lefelé és egy ágat nyújtani felé a vízbe, hogy kapaszkodjon bele, mert csak így menekülhetett. Áldozatról, akit a szombat esti ár sodort el nem tudok, arról sem hallottam, hogy a liba, amit elsodort, ne került volna haza legtöbb egy hét elteltével.

Áldásos hatása volt ennek a szombati leeresztésnek, mert a bodonosi malomtól, amely még az erdő között, a hegyek lábánál volt, egészen Rétiig, ahol turbina volt, a talán huszonöt kilométeren felduzzasztott víz átmosta az egész medret. Átmosta a torkolatig, de talán a Berettyó középső szakaszának is jót tett. A meder végig tiszta volt, a meder alján, a kanyarokban, ahol lerakódott a homok, olyan tiszta iszapmentes volt, hogy csupán osztályozni kellett és már felhasználható volt a legigényesebb kőműves munkához is. Szemét semmi nem volt, a parti fűzek és égerfák levelei ragyogóan fényesek és haragoszöldek voltak. Az öreg facsonkokon vadkacsák fészkeltek, a tocsogókban rengeteg volt a béka, a kiöntésekben vederszámra lehetett fogni az ivadékhalat, de volt itt csík, sőt teknős is. A meder homokjában gyermektenyérvnyi kagylók araszoltak, csíkot vágtak a sekélyebb állóvizek homokos alján. Hal rengeteg volt, kézzel lehetett fogni a törpeharcsát, látam hatalmas csukát, de a legérdekesebb egy harminc centiméternyi hosszú, csőrös hal volt, azt hiszem kecsge lehetett, de volt ragyogó színben pompázó, tenyérvnyi naphal is.

Mára mindez emlék. Nem vágják át a gátat, hogy vizet engedjenek a kenderre, mert senki nem áztat kendert. Nincs már kender, de gát sincs, amit átvághatna az „elvtársnő”, itt-ott felsejlik még a nyoma. Malom sincs, beleszakadt a mederbe, amit az anyagából nem hordtak el, azt benőtte a bodza és a vadszeder. Minden műanyag hulladékkal szennyezett. Nincs béka, de van szúnyog, amit akkor alig ismertünk. Eltűntek a vadkacsák, csupán egy gólyapár fészkel az egyik villanyoszlop tetején. Minden évben szorongva várom, hogy visszatérjen gyermekkorom tavasz-hírnöke. Azt mondják, hal sincs, csupán valami apró, vad cigányhal. Aki a vizet, a partokat látja, irtózik a szeméttől. Már mosásra sem használják a Bisztra vizét. Valamikor ebben a vízben főtt a legpuhábbra a paszuly, és nekihasalva ittuk kristálytiszta vizét. Nincsenek már malmok, ha még áll is a kemence valahol, már nem sül benne taligakeréknyi kenyér, sem cipó káposzta levélén és nincs már lángos sem. Galambot sem sütnek a vakarékból, nem ragyog két borsszem szeme, nem turbékolt, de azért az igaz szeretet szelíd-ségét sugározta! Mindez elmúlt, akár a gyermekkor, emlék maradt csupán, nagyon szép emlék, ha fájó is néha.

EGYÜTT, BÉKESSÉGBEN

Valami csodálatos van abban, amikor kint vagy a határban és meghallod a távoli harangzúgást. Önkéntelenül megállsz, és ahogyan az öregektől tanultad, összeszeded a két kezed és levett kalappal megköszönöd a mai szép napot istenednek. Abbahagyod a munkát legalább egy órára – és ha jár a déli alvás, azokban a hónapokban, amelyekben nincs *r*-betű (a nyári hónapok) – alhatsz is egy keveset, senki hangoskodása nem fog zavarni. Egy óra múlva már hallatszik a kalapács zaja, ahogyan csattog az üllőn, élesíti a kaszát, vagy a kapa vasából veszi ki a csorbát. Amikor elhallgat a csattogás, rögtön felvisít a reszelő, vagy a kaszaélesítés, a fenés összevetészhetetlen surranó, pattogó éneke.

A faluban egy templom volt, a református, ennek a harangja jelezte az ünnepet és a gyászt. Áthallott néha a szomszéd falu harangjának ideges kongása vagy ritkán a tanyasi kisharangé is néha, ilyenkor tudtuk, hogy rövidesen megváltozik az idő, de azt is tudtuk, hogy Csicsónénak siet-e, vagy késik a vekkere. Ha elkezdték a „deszkát verni”, tudtuk, hogy a harangokat elvitték Rómába, közeledik az ortodox húsvét, megkezdődött a nagyböjt. Ez időre abbamaradt a „csápa si maláj” emlegetése, mert mi ezt hallottuk ki a bozsalyi harang szavából. Mondták a bozsalyiak is gyakran, ha megkondult a harangunk, hogy nagyon szépen szól és bár nekik is ilyen messzezengető harangjuk lehetne. A katolikus közösségnek nem volt temploma, egy feszület jelölte a leendő templom helyét, így ők is és a baptisták is a reformátusok harangja után tájékozódtak, ez után kezdték hálaadásukat. Ha halott volt a faluban, a harang nem kivételezett, egyformán elsíratott mindenkit. Meghúzták a rokonok és a barátok katolikusnak, baptistának, de még azt az egy-két idevetődött ortodoxot is a mi harangunk kísérte utolsó útjára.

Itt nem volt felekezeti vita, nem próbálta senki meggyőzni a másikat az ő istenének magasabbrendűségéről. Helyette inkább tisztelte a másik hitét anélkül, hogy ez bárkit is zavart volna. Nem zavarta a falut a zsidók jelenléte sem, furcsállották egyes vallási szokásaikat, de elnézték azokat. Csak akkor csóválták a fejüket, ha vasárnap dolgoztak. De ha elfogyott a bors és a háziasszony csak akkor vette észre, amikor a leves már az asztalon volt, gyorsan elszalasztották a gyereket Mózsához vagy Icikhez és már meg is bocsátották neki, hogy vasárnap is nyitva tart. Szombaton viszont morgo-

lódta, ha a távolabbi, úgymond „magyar zsidóhoz” kellett gyufáért vagy cukorért menni, mert fel kellett öltözni és időt kellett pazarolni azért, ami másnapokon a szomszédban volt. Nem akadályozták meg őket templomuk felépítésében sem, inkább a falu érdekes színfoltjának tekintették, talán még büszkéek is voltak rá, hogy az egész Rézalján, jobban mondva a Bisztra-völgyében csak itt volt zsinagóga.

A falu nem volt babonás, nem vették komolyan a rontásról szóló mendemondákat, itt nem beszéltek boszorkányról, egészen addig, míg be nem bizonyosodott a menyecskéről, hogy elszerette a barátnő férjét. Kelhetett bal lábbal valaki, akár pénteken és tizenharmadikán is, szaladgálhattak a fekete macskák, még szerették is, mert azt tartották, hogy jobb vadász a fehérek kandúrnál, hiszen a sötétben nem veszi észre sem egér, sem patkány. Itt nem jósolgattak a cigányasszonyok, alamizsnát szánalomból kaptak, de a döglött baromfit is azért, hogy ne kelljen vele bajlódni, hamar tűnjön el. Nem szerették, ha bagoly huhogott a házukon és ha a harang nyelve megkésve még egyet kondult, riadt kíváncsisággal kérdezték, hogy vajon ki lesz a következő, ki fog meghalni? Nem szegeztek lópatkót a küszöbre, nem is dobálták a hátuk mögé, mert még valakit eltalálnának vele és akkor rajtuk nevetnének (még fizethetnének is, ha nem lenne szerencsájük).

A munkálatokat bármelyik napon megkezdték, ha nem volt kiút, utaztak is. Nem böjtöltek, igaz, nagypénteken pattogatták a kukoricát, ezt tartották valamikor egyedüli elfogadható böjtös eledelnek erre a napra. A kolbászt inkább a hüvelyesek közé sorolták, igaz, viccből, és úgy fogyasztották, mint böjtös élelmiszert. Jól mulattak a szomszéd falubeli pópán, akit nagyböjt idején egyik híve azon kapott, hogy egy nagy szelet sonkát süttött nyárson. Amikor megbotráncozva érdeklődött, hogy vajon ez nem bűn-e, a pópa megnyugtatta, hogy neki joga van feloldozni minden bűnbánó embert. Hát éppen önmagán ne gyakorolhatná ezt a kegyet?

Voltak jeles napok, amelyeket gyakran emlegettek. Szent György-napkor hajtották ki a csordát és a ménest, ettől a naptól András-napig tartott a pásztor szerződése. Úgy tartották, hogy a normális ember András-naptól Szent György-napig nem válik meg a meleg ruhájától, ha kocsival utazik, ezt feltarisznyázva teszi és a bundájától sem válik meg. Úr napján, ha egy lehetőség volt rá, nem dolgoztak, csak a ház körül. Ha cseresznyézni megy, figyeli az eget, ha megdördül, igyekszik haza, nehogy a megáradt patak elvágja a falutól. Illés-napját „haragos Illés-napnak” tartották, ezen a napon nem szívesen bántak szénával és vasvillával, még az ökröket sem szívesen engedték a legelőre, inkább az istállóban tartották. Legendákat meséltek az

Illés-napi zivatarokról, villámcsapásokról, de előre figyelmeztettek az augusztusi csillaghullások varázsára is.

Jó barátságban éltek a fiatalok, az öregek, jártak egymáshoz a szomszédok, segítettek a bajban egymáson, de együtt is örültek, ha nagy ritkán valami örömteli esemény történt.

Mindenki (vagy majdnem mindenki) a mezőgazdaságból élt, olyan család talán nem is volt, akinek ne lett volna legalább pár száz tőke szőlője, szívesen borozgattak együtt. Meghívást nem illett visszautasítani, de viszonozni már kötelező volt. A gyermeket figyelmeztették, hogy kit nem kell az ismerősök közül borral kínálni, mert az biztosan részeges volt, az ügyis megpróbálta kierőszakolni a meghívást, és ha sikerült neki, kapott is egy pohárral, talán kettővel is, de sürgős dologra hivatkozva hamarosan kívül találta magát az ajtón. Aki nem ivott, az is elfogadta a meghívást és elbeszélgetett egy kicsit. Egy pohár bor mellett jobban telt az ünnep, jobban meg lehetett tárgyalni a világ problémáit, úgy általában jó volt együtt lenni. Sokat dolgoztak együtt, amíg a rohanó világ el nem vitte a kalákákat is, ahogyan a házat építették, a kutat ásták valamikor, de ilyen volt a búzahordás és a szénahordás is. Így, kalákában szüreteltek, „ma te, holnap én”, de a disznótorokon is ott volt a népes rokonságon kívül a szomszéd és a barát is asszonyostól, gyermekestől. Aki tudott, az besegített, aki még nem tudott, az is ott lábatlankodott.

Amikor a kisvasutat építették pár évig, a falunak egész télen volt munkája. Vágták a fát, faragták a talpfákat, fuvarozták a töltésre a kavicsot és más építőanyagot. Két mérnök lakott nálunk, akik jobban szerették az édesanyám főztjét, mint amit ők kotyvasztottak maguknak, de előbb csak vacsoráztak nálunk. A reggelit is eleinte ők teremtettké elő, az ebédet ugyanúgy, de hamarosan azt is inkább magukkal vitték, volt hol megmelegítsék, meg főképpen azért, mert ízlett. Reggelente édesapám fuvarozta őket Almaszegre vagy fel Feketeerdőre, amikor elkezdték a síneket lefektetni, a sínszegeket is ő szállította. A sínszegeket Margittáról hordta, vagy három kovács készítette, akiket darabszámra fizettek. Szombat délután bement Gönczihez és kihozta, amit hétfőn kellett felvinni. A rakomány mellett jól megfértek a mérnökök is. Akkor volt csupán egy kis probléma, amikor hét közben is kellett a sínszeg. Ilyenkor előtte való nap kellett érte menni, hogy reggelre meglegyen. Napközben ráért, ilyenkor vagy talpfát fuvarozott, vagy tűzrevaló ölfát. Az út hosszú volt, de jó lóval, amelyik megkapta az abrakot, simán ment.

Egy vasárnap délután P. Sándor bácsi ellátogatott hozzánk és elmondta az örömhírt, amelyik felekezetüket, a baptista közösséget érte. Boldogan újságot, hogy három éves szüntelen huzavona után megkapták az engedélyt és megépíthetik imaházukat, amiről olyan rég álmodoztak. „Ne tétozázzatok, mert ezek könnyen meggondolhatják magukat!” – mondta édesapám, az új rend képviselőire gondolva. Sándor bácsi mondta is, hogy már másnap kezdik az alapásást. Beszélt a falu minden fogatos gazdájával, akit tudott leszereztetett, hogy követ fuvarozzanak Verzárról. Édesapám szándékosan hagyta utoljára, mert tudta, hogy van elég elfoglaltsága, de ha mégis be tudná ütemezni egy pár fuvar leszállítását, nagyon jó szívvel vennék. Édesapám megköszönte a bizalmat és úgy intézte a dolgait, hogy az első és a második héten is vitt naponta egy-egy szekér követ. Az egész falu, aki csak tehetett, ott volt és segített, ki csupán emberségből, de volt, aki pénzért, mert tulajdonképpen mindenkit úgy hívtak. Hordták a követ, a fát, amire éppen szükség volt. Szombat este megkérdezték édesapám, hány szekér követ szállított, mire ő azt felelte, hogy sajnos csak napi egyre futotta az idejéből, de a jövő héten is megpróbál besegíteni. „Nem azért kérdeztük” – mondták, – „hanem azért, mert ma tudunk fizetni, és szeretnénk megtudni, hogy mennyivel tartozunk”. „Nem pénzért hoztam, amit tettem, csupán szívességből tettem! Még hozok, ameddig kell, ameddig elég nem lesz.” „Nagyon köszönjük, a Jóisten fizesse meg! Tudtam, hogy nem pénzért hozod!” – mondta Sándor bácsi –, mert egy szekéren annyit hoztál, mint a másik kettőn sem, aki pénzért hordta.”

Kifizettek mindenkit tisztességesen (már aki elfogadta a pénzt), a többieknek pedig megköszönték a segítségét. Még abban az évben felépítették az imaházukat. A felszentelése vagy beiktatása még abban az évben, ősszel megtörtént. Gyönyörű őszi eleji nap volt, meghívták az egész falut. Én is ott voltam az általam furcsának tartott szertartáson, ahol még rezesbanda is muzsikált.

Évek múltak, lassan engem is felnőtt számba vettek, amikor egyik baptista tanítványomnak az édesanyja megkért, hogy próbáljak valamit tenni, mert megeszik őket, akik szó szerint veszik vallásuk tanait. Kislánya benne van a tánccsoportban, és ezt a vallási vezetők nem engedik. Nem tudja gyermekét arra kényszeríteni, hogy kilépjön a tánccsoportból, mert az olyan boldog és a szíve szakad meg, ha arra gondol, hogy nem vehet részt az iskolai évfáradó műsorában. Egy fiatal orvos segítségével becsaptuk valamiféle szívproblémával. Nem táncolt, de helyette csodálatos átérzéssel szavalt.

Már a teológián volt vagy még csak oda készült Sándor bácsi unokája, amikor egy pohár bor mellett beszélgettünk. Szóba került a hitélet és a hitehagyottak esete is, akik többnyire nők voltak. Olyan nők, akik már túl voltak életük delén és már rég elvesztették csábos varázsukat, amellyel anynyi férfiszívet dobogtattak meg és annyi asszony gyűlöletét érdemelték ki. „Ez sajnos igaz” – jegyezte meg, de az vigasztaljon benneteket, hogy mi semmit nem nyertünk velük, ahogyan ti sem veszítettetek semmit. Betegnek kell az orvos és az orvosság, aki náluk véli megtalálni a bűnbocsánathoz vezető utat, azt nem utasíthatjuk el. Krisztus szavaira kell, hogy gondoljunk, pedig csak felekezet van több, Isten csak egy van.

A hetvenes években újrameszelték a református templomot, kijavították a cseréptető hibáit és átfestették a torony bádogtetejét is. Az órát majd én festettem le, a család kétségbeesett tekintetétől kísérve. Megfiatalították az egész templomot, először az 1946-os tatározás után. Éppen a parókián voltam egy késő délután, majdnem minden este találkoztam a pappal, Kálmánnal. Könyveket cseréltünk, az olvasottakat vitattuk meg és megbeszéltük a politikai élet eseményeit. Nem otthon beszélgettünk, hanem az esti sétáink alkalmával, hiszen ott nem lehetett poloska, lehallgató-készülék. Esti sétáink bizony gyakran nyúltak a másnapba. Elsétáltunk gyakran majdnem Rétiig és vissza, akár többször is, ha nagyon kellemes volt az idő és nem akart vége lenni a mondanivalóinknak. Így ment ez egész évben, télen is, nyáron is, talán szombat estéken vagy ünnepek előtt nem, mert Kálmán ilyenkor a „házi feladatát” írta. Így viccelődtünk vele, ha a másnapi beszédjére készült.

Kálmán éppen vacsorához készült, amikor benyitottam. Meghívtam magam a sonkavacsorára a régi latin mondás végével, hogy adja ellenségének a vacsoráját, mire ő megjegyezte, hogy adná is, de csak barátot lát. Addig utaltam a keresztyéni irgalomra, hogy mindketten bevacsoráztunk. Nehogy megszomjazzunk a séta alatt, meg aztán a sonka se higgye azt, hogy a kutya ette meg, leöblítettük egy pohár borral. Kopogtak az ajtón. P. Sándor bácsi lépett be. Kezet fogtunk, majd helyet foglalt. Kálmán megkínálta egy pohár borral, de megköszönte, hogy csak majd miután elmondta jövelete célját, akkor fogadja el. „A tiszteletes úrhoz jöttem” – kezdte mondanóját. Én úgy éreztem, hogy a felesleges harmadik vagyok, ezért felálltam, hogy kimenjek. Sándor bácsi intett, hogy üljek csak, maradjak egész nyugodtan, hiszen nem titok jövelete célja. Kis csomagot húzott elő a belső zsebéből, felállt, úgy nyújtotta át Kálmánnak. „A baptista egyház részéről fogadják olyan szeretettel szerény hozzájárulásunkat, mint ahogyan adjuk.

Sajnos csak ennyit tudunk adni, mert mi is szegények vagyunk és kevesen is.” „Pénzt hozott Sándor bácsi, de hát miért?” – kérdezte a meghatódott pap. „A harang nekünk is szól, mivel nekünk nincs, a sajátunknak is érezzük. Testvérek vagyunk mindnyájan.”

Azon az estén nagyon sokáig sétáltunk Kálmán barátommal...

Amikor néhány éve az egész templomot ismét felújították, a tornyon lévő jelképeket lecserélték; P. Gyula (a Sándor bácsi öccse) készítette el a kakast, a gömböt és a csillagot, a református egyház csak az anyagát fizette. Tudomásom szerint ez volt az egyedüli munkát, amit nem pénzért végeztek el.

Sajnos most, amikor már teológiát végzett papja is van a baptista gyülekezetnek, egy kis szakadár csoport kivált és a Poroszlay-féle magtárépületet imaházzá alakította. A nem túl nagy gyülekezet kettészakadt, tovább bővítve a szektásodó csoportok számát. Van szombatos, és még valami fekete hívó is, talán a Jehova Királyság Tanúi pár képviselője is megvetette a lábát a szakadás termékeny talajában.

A falu egyébként a reformációtól errefelé színreformátus volt. Kevesen házasodtak be Tótiba katolikusok. Nem azért, mintha itt felekezeti harc folyt volna – mint ott, ahol majdnem egyenlő volt a két felekezet lélekszáma –, talán a református fiatalokat nem fogadták szívesen Szalacs vagy Micske katolikus fertályaiiban. Régebbi család egy vagy talán kettő, ha volt a svábok betelepedéséig, akik viszont valamennyien római katolikusok voltak. Telepedtek be azért még családok is, de kihaltak. Jöttek a faluba lányok és fiúk is, akik itt alapítottak családot. A faluromboláskor sokan elhagyták a tanyákat, és egy részük beköltözött a faluba. Nem gyarapodott a lakosság száma, de több lett a katolikus, többségében idősödő ember, aki kora miatt is távolinak tartotta a micskei anyaegyházat, amelyhez tartozik, amelynek papja szolgál be Tótiba is. Számuk a hetvenes évek vége felé hetvenkettő volt, ma sem hiszem, hogy többen lennének. Az akkori micskei plébános vette kézbe a dolgokat. Elhatározták, hogy szertartásaikat nem tartják többé házaknál, nem zavarnak senkit, hanem megveszik azt a házat, amelyben eddig egy szobát béreltek. Megvették a házat, de az, amint a sajátjuk lett, kicsinek bizonyult. Templomépítésbe fogtak és nemsokára a Zöldfa utca sarkán felépítették sátor tetős szép kis templomukat, amelynek tűzzománc oltrárképét Morvay László készítette.

A templomépítés drága dolog, állami támogatásra nem számíthattak. Valaki azt javasolta, hogy induljanak el háziorjába gyűjteni, házaljanak, legfeljebb kidobják őket. Az akció sikeres volt, mindenki (vagy majdnem

mindenki) adott, amennyit tudott. Ez is jó volt, ha nem csurran, akkor legalább cseppent. Ma már két harang hív imára, és általában a halottakat is két harang siratja el.

Amikor a háború áldozatainak, a hősöknek szentelt emléktáblát összerakték a református templom portikusában, és ezt a hitványságot egy presbiter tette, akkor a katolikus egyház, vagy mondhatjuk a tóti hívek, a micskei plébános jóváhagyásával (mert ma sincs saját papjuk) örömmel helyet adtak az újravészt táblának. Helyet adtak, amíg a tábla az őt megillető, méltó helyre nem kerülhet, pedig a huszonegy áldozat közül csupán kettő, ha katolikus.

A temetőről meg kell jegyezni, hogy nincs külön felekezeti temető, csupán az izraelitáké van egy elkülönített helyen. Azt be is kerítették és gondozót fogadtak, aki lekaszálja az embernyi fűvet, kiirtja a nemkívánatos bokrokat, hogy a temető áttekinthető legyen, mert csak így lehet elejét venni a sírgyalázásoknak és kőlopásoknak.

Ebben az évben felépült a ravatalozó impozáns épülete. Szükség van rá, mert sok az elhalálozás, nagyon sok... Milyen lélekemelő dolog lenne, ha egy keresztlőre nem egy temetés jutna! Nagyszerű dolog lenne, ha sokkal több lenne az esküvő és a keresztlő, mert akkor óvodát kellene építeni és az iskolát bővíteni, és akkor megállna népességünk fogyása a Bisztra-völgye egyetlen magyar falujában.

UTÓSZÓ

Passan írásom végére értem, úgy érzem, hogy köszönetet kell mondjak azoknak, akik nélkül ez a könyv nem valósulhatott volna meg. Köszönöm Feleségemnek, Fiaimnak és Menyemnek a kitartó ösztönzést, hogy írásra sarkalltak, hogy ne vesszen el az, ami eddig csupán emlékeimben élt. Köszönöm érdeklődésüket, amellyel nyomon követték munkámat és azt, hogy ötleteikkel segítettek, hibáimat javították.

Köszönöm adatközlőim hathatós segítségét, hiszen zömmel az ő emlékeiket írtam le, azokat, amelyeket generációkon át sikerült átmenteniük.

Köszönöm Édesapámnak, aki csodálatos memóriájával megőrizte és remek stílusával elmesélte a történeteket. Köszönöm Édesanyám és egész családom, rokonaim, ismerőseim segítségét. Köszönöm, hogy haláluk után is támogatták munkámat!

Köszönöm Árpád és Imre nagybátyámnak, hogy sok homályos dolgot megvilágítottak.

Köszönöm Kristófi János festőművész úrnak, hogy lehetővé tette tollrajzának a borítón való megjelenését és Rozsos Gábor kaposvári költőtanárnak értékes tanácsait.

Köszönöm Vincze Nándornak, Tóti község polgármesterének és a Bihar megyei RMDSZ-nek, hogy lehetővé tették támogatásukkal a könyv megjelenését.

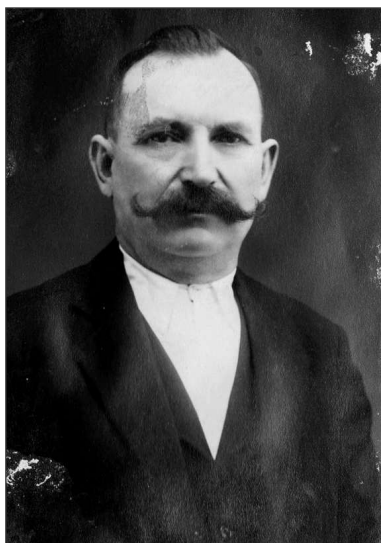
Végül elnézést kérek azért, ha valamit pontatlanul közöltem vagy ha valakit megbántottam, akaratomon kívül tettem.

Margittán, 2011. március 16-án,
Mészáros Zoltán

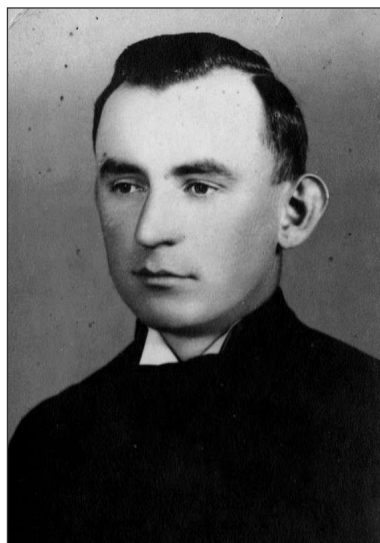
KÉPEK A FALU ÉLETÉBŐL

Szüleim, MÉSZÁROS MÁRIA és LAJOS

NAGYAPÁM,
id. MÉSZÁROS LAJOS, 1942

Édesapám, ifj.
MÉSZÁROS LAJOS,
Aranykalászos Gazda

A SZILÁGYSOMLYÓI
M.KIR. TÉLI GAZDASÁGI ISKOLA 1940-42. ÉVBEN VÉGZETT
ARANYKALÁSZÓS GAZDÁI.

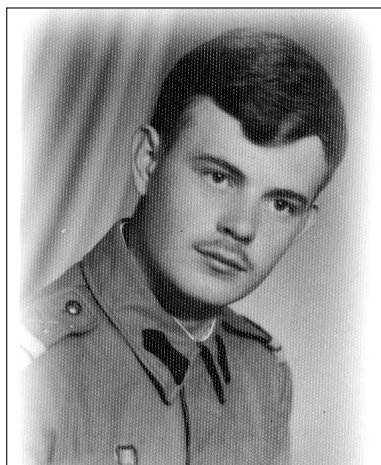
FOTO BUKU

Apósom,
POSZERT SÁNDOR, 1943

Édesapám, Mészáros Lajos az
uzsoki szorosnál

Egy bánáti magyarral való
találkozásom idején, 1965

Magyarország kiktartása és áldozatkészsége
teszi győzelmessé fegyvereinket!

Hivatalos feljegyzések:

1944 AUG. 6.
* ELLENŐRIZVE! *
PARANCSNOKSÁG

B. Budapest, 1944.
M. k. r. állam ügy.

TÁBORI POSTAI LEVELEZŐLAP.

A felvevő
hivatali
kelet
bélyeg

Cím: *Lék.*
Mészáros Lajos
úr

A feladó
leve: *Mészáros Lajos*
rendfokozata: *úr*
A tábori posta száma: *B. 297*
Ár: 1 fillér.

1944. VIII. 6.
Bihar. megye

Kezves Külső!

*A Bihar. megy. tábori post. től kelt levél az a ide kaptam
meg. Hala az úrunk jó egészsége talált mit
szívesen hívni meg mindnyájuknak. Tegnap
délután volt itt nálam. Először megkérdezte
hogy aranyunk van-e, és addig beszélte
míg meg nem talált. Majd kiderült az
otthoni helyzetéről részletesen. Először ottmondta
hosszú életrajzát is elhőzta, csak hogy megkérde-
m az egy kis harával. A szabadrágosok alátalál-
mentek vissza jötték. De most meg kívánok
szó a szabadrágosok is nem tudom mikor lesz-
mit. Hívni jó egészséget és viszont de
hívni csak az egészséget és viszont.*

Tábori lap, amelyet édesapám írt a szüleinek

A tóti református templom

Liszkay Kálmán, református pap barátom,
a konfirmandusokkal, 1987

Gesztenyefa a házunk előtt

A szülői ház

A Bisztra

A pincénk, a Nagyhegyen

Üzenet a mának

TARTALOM

Előszó helyett	9
Az én falum	11
Nagyhegy: a Géza-domb és a veres barátok	17
Új idők	21
Tatarozás és rombolás	22
Bizonyítani próbálok	24
Az alagút	28
Régészeti leletek, vagy egy kis történelem	33
A csont.	34
A telek és a szállás	35
A szállás.	36
A csillagos	36
A közelmúlt eseményei	38
A Szent Korona útja	41
Első világháború	45
A karácsony mégis szép lett.	45
Rokonok és ismerősök az első világháborúban és után	47
Trianon után	50
A községről	53
Az elpusztult tanyák, a tanyasiak és hegyi emberek	56
Új harang érkezik a faluba	59
Varjak gyülekeznek, rosszat ígérnek.	60
Egy gyermek álma szertefoszlik	63
Fellegek tornyosulnak	64
Hadgyakorlat és állatkórház.	65
Katonásdi.	67
Tűrészpróba.	68
Felcsillan a remény	69
A második világégés kezdete	71
Tűzvonalba	76
A visszavonulás	78
Sebesülés és fogság	80
A hadifogság	82
Újra itthon.	87

Akik hazajöttek és akik odamaradtak	88
Az új ideológia elterjedése falun	92
A közrendről és annak őreiről	96
A kenyérkérés	98
Most már csakugyan a kenyérkérésről	102
Az aszály.	109
A kitelepítések és deportálások	111
Felzárkózunk.	113
Találkozás egy bánáti magyarral	117
Borúra derű	123
Lódics	127
A Gyuri	130
Gól! gól! gól!	131
Víz, télen-nyáron víz	133
Itt a piros, hol a piros	137
Vidám lakodalom	138
Júliusi forráság.	142
Petyus	144
Az öreg pásztor	146
Ocsú a búza között.	150
Az öreg csendőr	152
Apró-cseprő furcsaságok	153
Az aranykút	155
A szomszédok	156
Őszi idill	159
Pozdorják és forgácsok	160
Titulák	164
Jó idő van	174
Sanyi bácsi vendégei	174
Emberség	176
Az idő telik	177
Józi bácsi	178
Ellentétek	179
Pista, a kecskebak	180
Apróságok	184
Viszik a tatát	195
Vízimalmok	199
Együtt, békességben	204

Utószó	211
Képek a falu életéből	213

A könyvet szerkesztette: Mészáros Zoltán Endre. Oldalszám: 230.
Szövegkorrektúra: Czele Júlia. Borítóterv: Mészáros Katalin.
Tipográfia és nyomdai előkészítés: Pusta Helea, Europrint.
Nyomta az Europrint Kiadó és Nyomda Kft., Nagyvárad.